

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Pavel Šmída

**Kasikismus/klientelismus ve Španělsku
v letech 1874 – 1923
Sonda do historiografie**

**Caciquismo/clientelism in Spain in the years
1874 – 1923.**

Literature survey.

rok: 2015

vedoucí práce: prof. PhDr. Luďa Klusáková, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl připomenout vědecké pracovníky, přátele, blízké příbuzné a známé, kteří jsou více či méně spojeni se vznikem této práce.

Speciální dík patří Darině Martykánové, která mi dovážela literaturu, jež nebyla k dispozici jinde než ve Španělsku a také Andrejce Markové za citlivý překlad z polského jazyka.

Javier Moreno Luzónovi, Juan Pan-Montojovi, Juan Pro Ruizovi za poskytnutí užitečných rad a doporučení další vhodné literatury.

Vladislavu Šmídovi a Danielu Hájkovi za jazykovou korekturu a jiné podnětné návrhy.

Kateřině Koňářkové, Lucii Víchové a Danielu Maciá Carpenovi za pomoc s překladem problematických pasáží či objasnění některých nejasných pojmů ve španělském jazyce.

Lence Libichové za technickou a jazykovou úpravu a také za dodávání elánu.

Přátelům – spolubydlícím z báječného bytu na Legerově za jejich podporu a důvěru.

PhDr. Radku Bubnovi a Mgr. Ivanu Prchlíkovi, Ph.D. za drobná, ale velmi cenná poučení.

Mé školitelce prof. PhDr. Ludě Klusákové, CSc. za její trpělivost.

Zvláštní poděkování přísluší celé mé rodině, která mně vytvořila takové podmínky, bez nichž by tato práce v takovéto podobě jen stěží mohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 1. 1. 2015

Pavel Šmída

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá analýzou kasikismu jako časově a prostorově specifického typu klientských vztahů v období restaurované bourbonské monarchie (1874 – 1923). Rozbor je zaměřen, za prvé, především na španělskou historiografii kasikismu/klientelismu, její vývoj a dosavadní stav zkoumání, včetně dobové recepce daného problému. Za druhé, zároveň zahrnuje diskuzi o současných projevech kasikismu/klientelismu v návaznosti na problematiku terminologie, korupce a politického klientelismu v moderním Španělsku. V obou případech řešitel zohledňuje i jiné významné teoretické práce mající z pohledu Španělska zahraniční původ. Práce využívá interdisciplinárního přístupu: kromě historické perspektivy přináší k dané problematice pohled antropologie, politologie a sociologie.

Přínos této práce spočívá ve vyvrácení představy, podle níž doboví kritici (regeneracionisté, Generace 98 a Generace 14) odsuzují kasikismus jako zcela negativní projev sociální interakce, jenž je na základě psychopatologického a etnogeografického hlediska předurčen pouze španělskému národu, názor, který dobovým kritikům restaurace přisuzují historikové a historiografové kasikismu.

Klíčová slova:

Španělsko – kasikismus – klientelismus – vztah patron-klient – bourbonská restaurace – historiografie – sociální interakce – kasik – oligarchie – korupce

Abstract

This thesis analyzes caciquismo as a temporally and spatially specific type of clientelistic relations in the Restoration Spain (1874 – 1923). First, the analysis primarily focuses on Spanish historiography of caciquismo/clientelism, its development and current situation of research including contemporary reception of the problem. Second, it also deals with the discussion of contemporary manifestations of caciquismo/clientelism in relation to the issues of terminology, corruption and political clientelism in modern Spain. In both cases the researcher considers other important non-Spanish theoretical works. The thesis is based on interdisciplinary approach: besides of a historical perspective, it also brings to the topic view of anthropology, political science and sociology as well.

The contribution of this thesis is refuting the concept according to that the contemporary critics (regeneracionists, Generation of '98 and Generation of '14) condemn caciquismo as a wholly negative manifestation of social interaction, which is based on a psychopathological and ethno-geographical perspective destined only to the Spanish nation, the idea, which is attributed to the contemporary critics of the Restoration Spain by the historians of caciquismo.

Keywords:

Spain – caciquismo – clientelism – patron-client relation – the Bourbon restoration – historiography – social interaction – cacique – oligarchy – corruption

Abstracto

Esta tesina analiza caciquismo como temporal y espacialmente tipo específico de relaciones clientelares en la época de la Restauración borbónica (1874 – 1923). En primer lugar, el análisis se enfoca sobre todo en la historiografía española de caciquismo/clientelismo, su desarrollo y estado actual de investigación incluyendo la recepción restauracionista del problema. En segundo lugar, incluye la discusión sobre manifestaciones actuales de caciquismo/clientelismo en relación con la cuestión de la terminología, corrupción y el clientelismo político en la España de hoy. En ambos casos el investigador toma en consideración otros trabajos teóricos de importancia y de autores de lengua no hispana. El trabajo está expuesto desde un enfoque interdisciplinario: aparte de la perspectiva histórica se enfoca desde la antropología, la ciencia política y la sociología.

La contribución de este trabajo es refutar el concepto de que los críticos de la época de Restauración (regeneracionistas, Generación del 98, Generación del 14) condenaron caciquismo como una manifestación totalmente negativa de interacción social, que se basa en una perspectiva etnogeográfica y psicopatológica destinada exclusivamente a la nación española, precisamente esta idea la que los historiadores e los historiógrafos del caciquismo atribuyen al pensamiento de los críticos de la Restauración.

Palabras claves:

España – caciquismo – clientelismo – la relación patron-cliente – Restauración borbónica – historiografía – relación social – cacique – oligarquía – corrupción

OBSAH

Předmluva: klientelismus na pozadí modernizace, demokracie a politiky	12
ČÁST PRVNÍ: KLIENTELISMUS – TYPOLOGIE, TERMINOLOGIE, SOUČASNOST	17
1. Úvod	18
1.1 Klientelismus a kasikismus ve Španělsku: aktuálnost problému v kontextu české společensko-vědní reflexe.....	18
1.2 Členění a záměr diplomové práce	21
2. Korupce, kasikismus a klientelismus v soudobém španělském společensko-vědním diskurzu	25
2.1 Korupce, kasikismus a politický klientelismus	25
2.2 <i>Plan de Empleo Rural</i> : přetrvávání klientelismu, korupce a návrat kasikismu?	31
3. Klientelismus jako základ politické struktury státu – příklad Španělska.....	35
3.1 Historický exkurz I: kasikismus/klientelismus jako kontinuita španělských dějin.....	35
3.2 Politické strany jako forma klientelismu.....	38
4. Typologie klientelismu.....	41
4.1 Historická a politologická perspektiva.....	41
4.2 Ostatní perspektivy, vztah ke kasikismu	45
5. Terminologie.....	49
5.1 České pojmosloví	49
5.2 Patron a klient: význam slov v současné španělštině.....	51
5.3 <i>Patronazgo, clientelismo, caciquismo, intermediario, compadrazgo, parentesco, cacicazgo</i>	52
5.3.1 <i>Patronazgo, clientelismo, caciquismo</i>	52
5.3.2 <i>Patronazgo versus clientelismo</i>	53
5.3.3 <i>Patronazgo versus caciquismo</i>	54
5.3.4 <i>Intermediario (broker)</i>	55
5.3.5 Kmotrovství (<i>compadrazgo</i>) jako typ duchovního příbuzenství (<i>parentesco espiritual</i>)	57

5.3.6 <i>Cacicazgo</i>	58
5.4 Patron a klient: antická tradice jako zdroj abstrahování nejen pro španělské pojmosloví sociálních věd	58
5.5 Pojem kasik: etymologie a geneze výpovědní hodnoty. Vznik termínu kasikismus	63
6. Výzkum kasikismu/klientelismu z pohledu interdisciplinárních přístupů.....	67
6.1 Vývoj zkoumání španělského klientelismu: antropologické kořeny	67
6.1.1 Úvod.....	67
6.1.2 Pitt-Rivers a jeho „ <i>Lidé ze Sierry</i> “	69
6.1.3 Gilmorevi „ <i>Lidé z plání</i> “ a Corbinova <i>Ronda</i>	71
6.1.4 Shrnutí.....	72
6.2 Klientské vztahy z pohledu sociologie.....	73
6.3 <i>Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society</i>	76
6.3.1 Obecné znaky klientských vztahů v kontextu kritiky sociologické strukturálně-funkcionální školy	76
6.3.2 Klientské vztahy: příklad Španělska. Srovnání s historiografií kasikismu	79
ČÁST DRUHÁ: HISTORIOGRAFIE KASIKISMU.....	82
7. Úvod do historiografie kasikismu v kontextu politického režimu restaurace.....	83
7.1 Historický exkurz II: vznik a zánik restaurované bourbonské monarchie.....	83
7.2 Ekonomická a politická interpretace kasikismu.....	85
8. „<i>Los males de la patria</i>“: dobová kritika kasikismu v éře restaurace	90
8.1 Úvod: regeneracionisté, Generace 98 a Generace 14.....	90
8.2 Regeneracionisté a Joaquín Costa: Costova „chirurgická politika“ a vzývání „železného chirurga“	91
8.3 Generace 98 a Generace 14: Azaña, Ortega y Gasset, Unamuno, Ramón y Cajal	98
8.4 Revize historiografické interpretace dobového pohledu na kasikismus	103
8.5 Dobová kritika a teorie klientelismu	108
8.5.1 Macías Picavea: dvojí podoba patronátu.....	108
8.5.2 Costa, Isern, Azcárate, Navarro, Sánchez de Toca, Senador Gómez.....	112

8.5.3 Sixto Espinosa: kmotrovství jako sociální interakce odstraňující kasikismus	113
8.6 Historický exkurz III: vládní regeneracionismus aneb „revoluce shora“. Úsilí restauračních politiků o rozložení kasikismu: Silvela, Maura, Canalejas	114
9. Sociální interakce kasikismu v kontextu politického režimu restaurace.....	118
9.1 Identita kasika	118
9.2 Kasikové a kasikismus v kontextu politického režimu restaurace: od represe k sociální inkluzi	123
9.2.1 Od represe k sociální inkluzi.....	123
9.2.2 Politický režim a volební proces	125
9.3 Periferie versus centrum: kasikismus a kasikové ve vztahu k elitám a vládě.....	130
10. Kasikismus ve vztahu k feudalismu, marxismu a klientelismu	135
10.1 Kasikismus a klientelismus (patronát) ve vztahu k feudalismu	135
10.2 Kasikismus: třídní nebo klientské vztahy?.....	138
11. Kasikismus: zmařená modernizace nebo „jiná cesta“ k modernitě?.....	142
12. Analýza dobových textů	145
13. Závěr	149
Literatura a prameny	153
Obrazové přílohy	165

Seznam zkratek

aj. – a jiní

n. l. – našeho letopočtu

pozn. PŠ – poznámka Pavla Šmídy

tzv. – takzvaný

PER – *Plan de Empleo Rural* (plán na podporu zemědělského sektoru)

PSOE – *Partido Socialista Obrero Español* (Španělská socialistická dělnická strana)

„Když mě žádají, abych volil,“ říkával starý zemědělec, „ptám se, pro koho, a když mně říkají, koho mám volit, volím. A když mě nežádají, abych volil, zůstanu doma a věnuji se svému věcem.“¹

Julian Pitt-Rivers

¹ PITT-RIVERS, Julian. *The People of the Sierra*. New York: Criterion Books, 1954, s. 159.

Předmluva: klientelismus na pozadí modernizace, demokracie a politiky

Již Marc Bloch psal:

„Potřeba ochrany, ochota ochraňovat: tyto zájmy existují v každé době. (...) Slabý všude pociťoval potřebu uchýlit se k mocnějšímu a mocný zase dokázal obhájit svou prestiž a bohatství, a dokonce si zajistit svou vlastní bezpečnost jen za předpokladu, že si přesvědčením či donucovacími prostředky opatřil podporu níže postavených, nucených mu pomoci. Na jedné straně tu byl útek k vůdci a na straně druhé často násilné převzetí moci. A vzhledem k tomu, že pojmy slabosti a síly jsou vždy jen relevantní, stával se v řadě případů tentýž člověk závislým na silnějším a zároveň ochráncem slabších.“²

Třebaže předchozí úryvek z Blochovy knihy *Feudální společnost* se váže k popisu vzniku lenního systému, domnívám se, že jím autor chtěl navíc vyjádřit všeobecný lidský úděl, který překračuje jakékoliv formy politického a ekonomického uspořádání společnosti, a tedy i jím diskutovaného feudalismu. A tento úděl se plně promítá ve vztazích osobní závislosti, označovaných jako klientské, jež jsou předmětem této práce.

Marc Bloch ovšem tyto vztahy jako klientské nepojmenoval, což je pochopitelné, vzhledem k tomu, že *Feudální společnost* byla vydána přibližně dvacet let před tím, než se první sociálně vědní badatelé začali klientskými vztahy zabývat a takto je označovat.³ Přesto je v těchto sedmi řádcích zachyceno několik prvků, které pojmenovávají znaky klientelismu. Jedná se o ochranu, protekci, závislost nebo hierarchickou strukturu. Vedle nich se klientelismu přisuzují antagonistické rysy, které bývají se stejně protichůdnými závěry hodnoceny: zde například ochrana vynucovaná silou. O dvacet let později po vydání Blochovy knihy se rozhořela debata, co tedy klientské vztahy představují, jaké prvky v nich převažují, jaký mají vliv na fungování demokracie a proces modernizace.

Názor na klientelismus lze shrnout do dvou základních tvrzení. Boissevain, Powell, Weingrod a Silverman, a další, se domnívají, že klientelismus napomáhá politickému vývoji. Jejich práce ukazují, že klientelismus je nejen nevyhnutelný, ale i funkční. Klientelismus má integrační charakter, zajišťuje propojení centra a periferie; je prostředkem, který napomáhá

² BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010, s. 163-164.

³ Právě Michael Gilsean si povšiml a zdůraznil, že Marc Bloch do svých studií o feudalismu nezahrnul vztah patron – klient. Gilsean píše: „očividně Bloch nechápal patronská a klientská pouta [za relevantní], proto aby jich ať už deskriptivně nebo analyticky [použil při popisu či] pro porozumění feudální společnosti.“ Viz: GILSEAN, Michael. Against patron – client relations. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977, s. 182.

vzrůstajícímu politickému vědomí, všude tam, kde je politická participace značně limitovaná.⁴ Naproti tomu Lemarchand a Legg, Zuckerman, Barnes a Sani, Schneider a kol., a další, na základě svých výzkumů vyvozují, že klientelismus k demokracii a ani modernizaci nevede. Naopak, stává se překážkou jak pro demokracii, tak modernizaci; odrazuje občany před působením ve veřejném dění, natož osobním angažováním v politice.⁵ Politika je pro občany v důsledku klientských praktik, často přímo ztotožňovaných s korupcí, chápána jako cosi nadobro zkaženého.

S ohledem na oba uvedené základní názory jen stěží lze mezi antropologií, etnologií, politologií, historií a psychologií – tedy mezi vědami, které se klientelismem zabývají – najít definici či jakoukoliv interpretaci fungování těchto vztahů osobní závislosti. Ani základní rysy klientelismu nejsou pro všechny disciplíny totožné, dokonce se mnohdy liší i v rámci dané vědy, dle toho, jaký význam a hodnoty mu daný badatel přisuzuje. V současné době, troufám si říci, by pravděpodobně jediným společným stanoviskem sdíleným všemi zmíněnými disciplínami mohlo být tvrzení, že klientelismus představuje univerzální fenomén, který již, navzdory některým původním prohlášením, nelze redukovat do prostředí předmoderních společností charakterizovaných Starým režimem. Byl to právě italský antropolog Li Causi, který jako jeden z prvních vědců odmítl spojovat klientelismus s tradiční rurální společností, a tedy s efektem zaostalosti.⁶ Původní teoretické modely studia klientelismu vzešlé ze sociologického a antropologického funkcionálního přístupu zdůrazňovaly setrvačnost a stabilitu tradičních sociálních pout, jež nepodléhají změnám, které přinášela politická a sociální modernizace.⁷ Funkcionalismus do značné míry napomohl tomu, aby sociální vědci chápali klientelismus jako přežitek tradičních předmoderních, a tím pádem zaostalých společností. Takto mohl být klientelismus v Evropě spojován s přežíváním Starého režimu,⁸ nebo feudalismu⁹ a politické uspořádání Třetího světa vázané výlučně na fungování osobních, namísto institucionálních vztahů.¹⁰

Podobně – což úzce souvisí s předchozím – mezi vědci panovalo přesvědčení, že klientelismus vymizí. Pro Loizose, Mouzelise, Boissevaina, Littlewooda, Bodemana a Whitovou znamenal klientelismus přechodovou fází společenského vývoje, která bude

⁴ CORZO FERNÁNDEZ, Susana. *El plan de Empleo Rural*, s. 26. GÜNEŞ-AYATA, Ayşe. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern. In GÜNEŞ-AYATA, Ayşe – RONIGER, Luis. *Democracy, Clientelism and Civil Society*. London: Lynne Rienner Publishers, 1994, s. 19.

Centrální elity soupeřící o moc hledaly podporu na periferii mezi místními lidry, kterou získávaly skrze klientelismus. „[Klientelismus] spojoval lokální lidry, časté oponenty centralizace, k centrální vládě, jejíž moc bývala závislá na těchto lídrech. Zároveň pozice lokálních patronů bývala posílena a to tak, že tito jednotlivci soustředili centrální vládní zdroje do vlastních rukou, čímž si upevňovali moc a nabývali osobních výnosů.“ (tamtéž, s. 19)

⁵ CORZO FERNÁNDEZ, S. *El plan de Empleo Rural*, s. 26. GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 19.

⁶ LI CAUSI, Luciano. Anthropology and Ideology: The Care of Patronage in Mediterranean Societies. *Critique of Anthropology*, 1975, no. 4-5, vol. 2, s. 90-109. Citováno podle: GONZÁLEZ ALCANTUD, José. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*. Barcelona: Anthropos, 1997, s. 18.

⁷ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 220.

⁸ Tamtéž, s. 220.

⁹ KETTERING, Sharon. The Historical Development of Political Clientelism. *The Journal of Interdisciplinary History*, 1988, no. 3, vol. 18, s. 419-447.

¹⁰ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 220.

překonána.¹¹ Politology a antropology zabývající se politickou antropologií tak nejspíše ovlivnila představa poválečné všeobecné modernizace, která měla mimo jiné skoncovat s klientelismem. Proto očekávali, že v rozvojových zemích, v nichž klientské vztahy ovládající politické dění, budou nahrazeny „moderní“ formou politické participace. Druhá polovina 20. století optimistický trend nenaplnila. Ba naopak. Jak ukazují konkrétní empirické studie, tyto mechanismy sociální interakce, původně chápané jako „nemoderní“, i nadále sehrávají klíčovou roli nejen v politické praxi rozvojových států, ale i moderních demokracií.¹² Přetrvávání klientelismu ve vyspělých státech navíc vyvrátil základní předpoklad o nositelích modernizace. To, co italský politolog Luigi Graziano označil slovy „klientský syndrom“,¹³ zdá se být tedy přítomné ve větší či menší míře ve všech politických systémech, bez ohledu na stupeň vývoje.

Opuštění představy klientských vztahů jako fenoménu sociální interakce zaostalých společností, a tedy typických jen pro určité kultury, přimělo sociální vědce rozšířit badatelský okruh o další země. Původní studium klientelismu u iberských, latinskoamerických a středomořských národů bylo doplněno o výzkum týchž vztahů osobní závislosti ve zbylých evropských státech, severní Afriky, jihovýchodní Asie a zemí Blízkého i Dálného východu.¹⁴

Překonání představy o klientelismu jako způsobu sociální a politické interakce tradičních společností empirickým potvrzením existence klientelismu v moderních demokraciích však zákonitě vedlo badatele k zamýšlení, jak se v těchto dvou typech společností klientské vztahy projevují, jak jsou charakterizovány, co mají, nebo naopak nemají společného. Alex Weingrod, jako jeden z prvních badatelů, navrhl odlišit dva typy klientelismu, jež postavil do vzájemného kontrastu a mezi nimiž vedl jasnou dělící linii. Weingrodovo dělení na tradiční dyadický klientelismus (patronáž) a moderní stranicky řízený klientelismus (*modern party-directed clientelism*)¹⁵ se mezi vědci ujalo a jako základ sloužilo i pro další podrobnější typologie.

Turecká politoložka Ayşe Güneş-Ayatová popisuje klientelismus jako sociální fenomén, který vzniká v důsledku nepoměru mezi předmoderními a moderními politickými strukturami. Vyznačují se odlišnými hodnotami, které lze charakterizovat na úrovni opozic „nerovnosti“ a „rovnosti“, „veřejného“ a „soukromého“, „kolektivního“ a „individuálního“.¹⁶ Zvýšená

¹¹ GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 20.

¹² SCOTT, James C. Corruption, Machine Politics, and Political Change. *The American Political Science Review*, 1969, no. 4, vol. 63, s. 1142-1158. Další studie o klientelismu v moderních demokraciích viz příslušné kapitoly EISENSTADT, Shmuel Noah – RONIGER, Luis. *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 155-162.

¹³ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 192.

¹⁴ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 43-162.

¹⁵ WEINGROD, Alex. Patrons, Patronage, and Political Parties. *Comparative studies in Society and History*, 1968, no. 4, vol. 10, s. 377-400. Citováno podle: RONIGER, Luis. Political Clientelism, Democracy and Market Economy. *Comparative Politics*, 2004, no. 3, vol. 36, s. 355.

Weingrodovo dělení odpovídá „stupni segmentace nebo integrace lokálních sektorů uvnitř národních států (nation-states). Weingrod byl jedním z prvních, který poukázal na proměnné, které oddělují tyto dva typy klientelismu (například rozsah výměny, způsob kontroly zdrojů a rovnováha mezi mocí a instrumentálními faktory).“

¹⁶ „V předindustriálních společnostech, jedinec neexistoval v izolaci, ale byl součástí skupiny (entity) – komunity, ať už městské nebo venkovské – jež zahrnovala všechny další identity [dané osoby] včetně těch, jež byly spjaté s příbuzenstvím. V moderních společnostech se jedinec stává politickou jednotkou. (...) Na rozdíl

mobilita – jak geografická, tak sociální – způsobuje úzkost a nejistotu občanů, zároveň generuje nové potřeby a požadavky. Protože nové prostředí a nové formy participace adekvátně neodpovídají starým zvykům, nastupující proces proměny je vnímán jako nechtěný a zlý, nebo přinejmenším neprospěšný.¹⁷ Jak dodává Güneş-Ayatová: „V tomto novém a 'nepřátelském' prostředí staré vazby nemohou být zachovány, ale přetvořeny ve formě, která se radikálně odlišuje od originálu. (...) V takovém případě lidé hledají útočiště v podpůrných systémech, které jsou více neformální a to nejen procedurálně, ale i emocionálně.“¹⁸ Právě klientské vztahy tuto možnost nabízejí. Stejný princip jednání lze aplikovat na jakákoliv sdružení, včetně politických stran. Opětovný výskyt klientelismu je dán jeho nejdůležitější charakteristikou: „Očekáváním a nadějí spočívající v představě být chráněn, být závislý na nějakém 'patronovi', ať už jím je jedinec nebo organizace.“¹⁹ Tím Güneş-Ayatová vysvětluje, proč politické strany – moderní forma společenské participace – jsou sice na jedné straně „nově“ řízeny univerzálními principy, ale i nadále určovány klientskými praktikami²⁰ mnohdy způsobující společenské tenze.

Vysvětlení klientelismu skrze střet předmoderních a moderních politických struktur může nahrávat těm, kteří interpretují klientelismus jako přežitek tradičních společností. Güneş-Ayatová ovšem tímto způsobem nepřemýšlí. Naopak, podle jejího názoru se klientelismus vyvíjí ve vzájemném souladu s modernitou. Modernita ovšem není konečným procesem pro formování klientských vztahů. Tak jako jsou postmoderní formy participace vzdálené těm předmoderním, obdobně stojí v přímém kontrastu vůči moderním institucionálním typům. V takovém případě, vyvozuje Güneş-Ayatová, lze počítat s existencí postmoderního klientelismu, který se bude lišit od svého moderního protějšku.²¹

Koncept klientelismu jako „přídavku“ (*addenda*) formulovaný Carlem Landé²² jen potvrzuje vzrůstající tendenci vnímat klientské vztahy a moderní formy politické participace nejen za kompatibilní, ale i komplementární.²³ Landé chápe klientelismus jako přídavek přičleněný k jakýmkoliv již existujícím vztahům. Jinými slovy klientelismus nevzniká „ve vakuu“, nýbrž se váže na další relaci, které dodává nových kvalit. Tato relace může být jakéhokoliv typu a původu, ať už sociálního, ekonomického nebo politického.²⁴

od předindustriálních protějšků moderní národy a moderní politické struktury (framework) striktně odlišují mezi veřejným a soukromým. Staré formy participace nejsou založeny na rovnosti, ale na morálce vztahů typu gemeinschaft (společenství – pozn. PŠ), v nichž jedinec měl nejen konkrétní identitu, ale i smysl přináležení k určité struktuře (framework).“ Viz: GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 21.

¹⁷ GARCÍA SCHMIDT, Armando. *Die Politik der Gabe. Handlungsmuster und Legitimationsstrategien der politischen Elite der frühen spanischen Restaurationszeit (1876 – 1902)*. Bielefeld, 2000, s. 42.

¹⁸ GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 21, 26.

¹⁹ Tamtéž, s. 22.

²⁰ Namísto „praktiky“ použila Güneş-Ayatová slovo „přímlyvy“ (*intercessions*).

²¹ Tamtéž, s. 26.

²² LANDÉ, Carl H. The dydic basis of clientelism. In SCHMIDT, Steffin W. (et al). *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism*. Berkeley: University of California Press, 1977, s. xvii-xix.

²³ GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 20.

²⁴ DARDÉ, Carlos. Vida política y elecciones: Persistencias y cambios. *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea*, 1993, núm. 6, s. 200.

„(...) [Landé nepředpokládá] žádný příklad vztahu patron – klient, jenž by existoval v totálním institučním vakuu.“ Více ve: LANDÉ, C. H. The dydic basis of clientelism, s. xxiii.

Klientelismus posloužil jako nástroj politické ideologie, což ukázaly marxistické interpretace zastávané Mouzelisem, Li Causim či Littlewoodem. Podle nich je klientelismus zcela jasným vztahem vykořisťování a formou politické dominance.²⁵ Mnozí marxisté dokonce odmítli existenci klientelismu jako takového. Klientelismus (patronát/patronáž)²⁶ již nepředstavoval typ sociálního vztahu, nýbrž ideologii, skrze kterou si vládnoucí třída měla podržet své výsadní postavení uchovávajíc nespravedlivý sociální řád.²⁷ Jak prohlásil již zmíněný Li Causi, kritizující antropologické práce o Středomoří, klientelismus „byl pouze 'iluzí' v myslích specialistů a 'jazykem' užívaným v rurálním prostředí ve vztazích mezi velkostatkáři a rolníky; ve skutečnosti se v zásadě jednalo o způsob vykořisťování.“²⁸ Marxistické interpretace klientelismu jsou do značné míry výtkou vůči funkcionální antropologii a sociologii, která nepoužívala koncept tříd jako nástroj analýzy, čímž zákonitě existenci třídního uspořádání pro fungování klientských vztahů nebrala v potaz. Stejná kritika přicházela i od nemarxistických autorů, jejichž výzkumy předpokládaly společnost rozdělenou do sociálních tříd. Ti se nespokojili s pojmem „socio-ekonomický status“, jímž funkcionalisté nahrazovali třídu a jímž vyjadřovali ekonomickou a sociální nerovnost mezi patrony a klienty.²⁹

Všechny zmíněné koncepty klientelismu – s výjimkou Landého přístupu – mají společné, že jsou vztahovány k politice, jinými slovy, že autoři interpretují klientské vztahy jako jednu z forem politické participace. Zde uvedené badatelské směry, teoretická východiska a závěry výzkumu klientelismu mnoha renomovaných vědců slouží nejen jako obecný úvod do dané problematiky, ale zároveň ke konfrontaci – z širšího hlediska – s názory španělských autorů, kteří se tímž fenoménem zabývali, případně zabývají. Například, zda se funkcionalismus či marxismus projeví – z užšího hlediska – v reflexi historiografie klientských vztahů Španělska v období restaurované bourbonské monarchie. Právě klientelismus zmíněné doby je stěžejním tématem této diplomové práce.

²⁵ GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 20.

²⁶ Pojmům klientelismus, patronát či patronáž se podrobněji věnuji v podkapitole 5.3.

²⁷ MORENO LUZÓN, Javier. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar. *Revista de Estudios Políticos*, 1999, núm. 105, s. 77.

²⁸ LI CAUSI, Luciano. Antropologia e ideologia: note sul “patronage” nelle società mediterranee. *Rassegna Italiana di Sociologia*, 1976, vol. 17, s. 119-131. Citováno podle: MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 204.

²⁹ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 201.

ČÁST PRVNÍ:
**KLIENTELISMUS – TYPOLOGIE, TERMINOLOGIE,
SOUČASNOST**

1. Úvod

1.1 Klientelismus a kasikismus ve Španělsku: aktuálnost problému v kontextu české společensko-vědní reflexe

„Jestliže je podle Karla Poppera otevřená společnost charakterizována tím, že je 'sdružením svobodných jedinců, kteří navzájem respektují práva v rámci kolektivní ochrany poskytované státem, díky jejichž zodpovědnému a racionálnímu rozhodování všem přináší humánnější a bohatší život', pak tedy Španělsko velkolepě selhalo.“³⁰

Tímto chmurným způsobem začíná článek Césara Garcíi Muñoze pojmenovaný *La enfermedad del clientelismo*, „Nemoc [jménem]³¹ klientelismus“. Již sám název jasně signalizuje, co je tématem tohoto internetového příspěvku deníku *El País*: prakticky všude na světě hojně diskutovaný problém klientelismu často označován jako korupce. Aktuální politické a společenské dění ve Španělsku, v Muňozově rodné zemi, je klientskými praktikami zcela ovládané, takový je autorův verdikt. Podle Garcíi Muñoze Španělsko není otevřenou společností, protože má-li naplňovat výše uvedené Popperovy představy, pak tomu v prvé řadě brání existence klientelismu.³²

Už v první polovině devadesátých let španělskou společností otřásaly skandály týkající se nelegálního financování politických stran. Zejména pak andaluské sdělovací prostředky opakovaně informovaly o případech, jež označily za praktiky klientského chování.³³ Uplatňování plánu vytváření nových pracovních pozic v zemědělském sektoru, tzv. *Plan*

³⁰ GARCÍA MUÑOZ, César. *La enfermedad del clientelismo*. El País. [online] [cit. 26. 4. 2014] Dostupné z: <http://elpais.com/elpais/2013/02/27/opinion/1361989271_390184.html>.

³¹ Pro tuto práci užívám hranatých závorek, v nichž text není překladem originálu, ale mým slovním doplněním, ke kterému se uchyluji ze stylistických či významových důvodů. Kulaté závorky jsou pak buď součástí původního textu, nebo do nich umísťuji, hned za mým překladem, slovo (případně slova) v originálním znění, v němž byl přejatý text napsán (obvykle ve španělštině nebo angličtině). Původního slova (slov) užívám jednak v případě, že překládaný originál je problematický, mnohovýznamový či jinak nejasný a jednak v případě, že se jedná o běžně užívaný termín.

³² Tamtéž.

Proto naopak Španělsko daleko více odpovídá Popperově konceptu uzavřené společnosti.

³³ ROBLES EGEA, Antonio. El clientelismo político y la democracia en Andalucía. *Corts: Anuario de derecho parlamentario*, 2003, núm. 14, s. 223.

Antonio Robles Egea uvádí tyto články: Francisco Casero: „El sistema y la realidad“, *El País*, 26 de febrero de 1991; *El País*, 21 de mayo de 1993, „La traición de la tierra“; *El País*, 29 de mayo de 1994, „Jornaleros perplejos y subsidiados“; Federico Abascal: „Las peonías del hambre“, *El País*, 16 de diciembre de 1990; *El Independiente*, 9 de diciembre de 1990, „Un fraude con beneplácito oficial“; *El mundo*, 26 de diciembre de 1990, „Un estudio sobre 83 pueblos prueba que el fraude en las peonadas beneficia al PSOE“; J. Diez Forcada, „PERdón“, *Ideal*, 28 de febrero de 1993.

de Empleo Rural,³⁴ vyústilo v nejrůznější obvinění a žaloby ze zpronevěry peněz a podvodů spáchaných při přerozdělování finančních zdrojů.

Tyto události spustily debaty, jak v široké veřejnosti, tak na akademické půdě. Jestliže v „laickém“ mediálním prostředí byly obvykle chápány čistě v rovině korupčního jednání, v odborných vědeckých kruzích sociálních disciplín se projevil opětovným promyšlením a formulováním značně širokého konceptu klientelismu. Zájem o klientelismus a korupci „nastartovaný“ událostmi spjatými se zaváděním *Plan de Empleo Rural* vedl na vědecké úrovni mimo jiné ke společnému mezinárodnímu výzkumu a spolupráci čtyř jihoevropských států v čele se španělskými badateli.³⁵ Soudobé dění ve Španělsku tedy přispělo v této zemi k úvahám o problematice klientelismu jakožto sociopolitického fenoménu a jeho vztahu k demokracii.³⁶ *Plan de Empleo Rural*, na němž se problematika klientelismu ideálně profiluje, není uzavřeným případem a jeho dozvuky pro španělskou společnost jsou patrné dodnes. Rovněž fenomén klientelismu ve Španělsku zůstává i nadále aktuální, o čemž svědčí – a tím se dostáváme na začátek této podkapitoly – datum uvedení článku Garcíí Muñoze, 28. březen 2013.

O kasikismu – vedle klientelismu další ústřední pojem této práce – respektive významu, jaký pro španělské prostředí zanechal, svědčí mnohé znovu a znovu publikované články, které jsou navíc z pohledu data vydání stále aktuální.³⁷ Navzdory pozornosti, jakou kasikismu věnovali zahraniční autoři, v českém prostředí nenalezneme žádnou monografii či alespoň studii, která by se tímto tématem zabírala. Právě nulová reflexe této problematiky mezi českými historiky či jinými sociálními vědci spolu s osobní motivací vyplývající z touhy

³⁴ Později zvaný jako *Plan de Fomento del Empleo Agrario (PFEA)*, byl státem řízený plán podpory rozvoje zemědělského sektoru v jednotlivých autonomních oblastech Španělska. V roce 1983 jej navrhla a postupně zaváděla do praxe socialistická vláda ministerského předsedy Felipe Gonzáleze. Více ve: CAZORLA PERÉZ, José. *El clientelismo de partido en España ante la opinión pública: El medio rural, la administración y las empresas*, Working Paper, 1994, núm. 86. CORZO FERNÁNDEZ, S. *El clientelismo político. El plan de Empleo Rural en Andalucía: Un estudio de caso*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 2002, s. 153-155. CURTO GRAU, Marta. *Electoral rewards to patronage politics: Evidence from rural unemployment subsidies in Spain*. Barcelona: Universitat de Barcelona & Institut d'Economia de Barcelona, 2012, s. 4-6.

³⁵ CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy: una disfunción de la democracia*. *Revista de estudios políticos*, 1995, núm. 87, s. 47-50.

Vedle Španělska se na výzkumu podílelo Řecko, Portugalsko a Turecko.

³⁶ Reflexe soudobého dění jako motiv pro hlubší analýzu klientelismu dobře reprezentují následující práce: CAZORLA PERÉZ, José. *Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido: evolución y características*. *Working Paper*, 1992, núm. 55. (chybí stránkování) CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy*, s. 35-52. ROBLES EGEA, A. *El clientelismo político*, s. 223-239.

Profesor Antonio Robles Egea uvádí praktiky klientelismu vzniklé při uplatňování státní podpory zemědělského sektoru (*PFEA*) jako důvod, který vedl v létě roku 1993 ke svolání symposia konaného na Univerzitě Antonio Machado (Baeza). Tématem zasedání se stal klientelismus ve všech jeho podobách. Z následných diskuzí a příspěvků vzešla odborná publikace: ROBLES EGEA, Antonio (comp.): *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996.

³⁷ Například: CASAS SÁNCHEZ, José. *Caciquismo del siglo XXI*. *Diario Córdoba*. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <http://www.diariocordoba.com/noticias/opinion/caciquismo-siglo-xxi_773346.html>. CASTRO LÓPEZ, José. *Corrupción generalizada en España: un nuevo caciquismo sacude la política gallega*. *Mundiarío*. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <<http://www.mundiarío.com/articulo/politica/corrupcion-generalizada-espana-nuevo-caciquismo-sacude-politica-gallega/20140219212434015347.html>>. MONTAÑO, Baltasar. *Nuevo caciquismo en Extremadura: Gallardo chantajea a Monago y a sus trabajadores*. *Vozpópuli*. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <<http://vozpópuli.com/economia-y-finanzas/32073-nuevo-caciquismo-en-extremadura-gallardo-chantajea-a-monago-y-a-sus-trabajadores>>.

co nejlépe porozumět danému fenoménu vedle obecného zájmu o španělské realie přiměla autora následujících stran k volbě kasikismu jako tématu diplomové práce.

Jestliže o kasikismu se v českém vědeckém prostředí nepíše, jinak je tomu s problematikou klientelismu. V případě, že je klientelismus spojován s tématem korupce, počet studií a monografií narůstá.³⁸ Ponecháme-li stranou otázku korupce a zaměříme-li pozornost čistě na téma klientelismu, autorem, který se klientskými vztahy zřejmě nejvíce zabýval, je sociolog Jan Keller.³⁹ Z pohledu klientelismu jsou Kellerovy práce přínosné zejména na teoretické úrovni, když představují reakci na současné trendy sociologického zkoumání. Klientské vztahy posloužily Kellerovi jako příklad ke kritice teorie směny a kritice ekonomizující sociologie. Hledáme-li historický úhel pohledu na klientelismus v Kellerových studiích, nalzeme jej – nikoliv však na příkladu Španělska, ale v historickém exkurzu do Francie 17. století.⁴⁰

O španělských klientských vztazích z historické perspektivy píše historik Pavel Marek. Za oborově a tematicky nejbližší záměrům této diplomové práci lze považovat Markovu monografii *La embajada española en la corte imperial (1558-1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*.⁴¹ Marek si v této publikaci klade za cíl objasnit způsob a úlohu, jakou sehráli španělští velvyslanci v procesu konstituování klientského systému střední Evropy, zejména pak v Českých zemích, během let 1558 – 1641. V konkrétní rovině se Marek zaměřuje jednak na analýzu schopností a možností velvyslanců prosazovat španělskou politiku u středoevropských Habsburků, kdy v rámci klientské sítě vystupují jako zprostředkovatelé (tzv. *broker*) mezi španělským králem, císařem a středoevropskou šlechtou, a jednak na definování strategie, které k tomu příslušní velvyslanci používají.⁴² Společným bodem mezi touto a Markovou prací je pak vztah ke španělskému prostředí: v případě Markovy monografie klientelismus v česko-španělských diplomatických vztazích, v případě této diplomové práce španělská analýza a názory na klientelismus španělské společnosti.

Doposud neexistuje žádná česká práce, ve které by byl zkoumán klientelismus ve Španělsku, ať už jako současný nebo historický jev. Obdobně, což je pro tuto diplomovou práci prvořadé, nebyla napsána žádná česká studie, jež by pojednávala obecně o historiografii

³⁸ Například práce: DANČÁK, Břetislav, ed. – HLOUŠEK, Vít, ed. – ŠIMÍČEK, Vojtěch, ed. *Korupce: projevy a potírání v České republice a Evropské unii*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006. FRIČ, Pavol a kol. *Korupce na český způsob*. Vyd. 1. Praha: G plus G, 1999. CHMELÍK, Jan a kol. *Pozornost, úplatek a korupce*. Praha: Linde, 2003.

³⁹ KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra, aneb, k čemu je modernitě dobrá tradice*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

⁴⁰ Keller vysvětluje fungování klientských vazeb na příkladu postupného budování státní byrokracie v rané novověké Francii. Podle jeho názoru klasické klientelistické vztahy pronikly do procesu formování absolutistické administrativy. Z korespondence ministerského předsedy Jeana-Baptisty Colberta a jeho intendantů (úředníků) vyvozuje přeměnu vztahů osobní závislosti v neosobní byrokratické jednání. Tato proměna jej vede k formulování teze, že byrokracie má prapůvod v klientelismu, podobně jako se státní byrokracie stala pravzorem pro rozvoj neosobních formálních organizací. Více ve: KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra*, s. 34-52.

⁴¹ MAREK, Pavel. *La embajada española en la corte imperial (1558-1641): Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*. 1^a ed. Praga: Karolinum, 2013.

⁴² Tamtéž, s. 10-11.

španělského klientelismu nebo o historiografii klientelismu v období španělské restaurované bourbonské monarchie (1874 – 1923).

1.2 Členění a záměr diplomové práce

Práce je rozdělena do dvou velkých celků. V první části se věnuji důkladnému rozboru teorii klientelismu, v druhé části pak analyzuji historiografii kasikismu. Jedná se o dva fenomény, jak je patrné z následujících kapitol, jež jsou natolik provázané, že v současném vědeckém diskurzu je lze od sebe jen ztěžít oddělit.

S ohledem na informace z předchozí podkapitoly tuto práci nelze začít jinak než analýzou současného pohledu na korupci, klientelismus a kasikismus (terminologie bude upřesněna na dalších stránkách). Především mě zajímá, jak se staví španělští sociálně vědní badatelé, zejména pak historici, k problematice klientelismu a korupce, zda tyto jevy ztotožňují, nebo naopak zcela oddělují. V návaznosti na tuto problematiku, kam zařazují již výše zmiňovaný *Plan de Empleo Rural*? Vnímají jej jako návrat kasikismu? Tyto otázky se pokusím zodpovědět ve druhé kapitole.

Současné výzkumy španělského klientelismu vedou mnohé badatele k představě, že tyto vztahy osobní závislosti jsou kontinuálním jevem španělských dějin. K tomuto tvrzení dochází na základě analýzy struktury a fungování politických stran. Myšlenka klientelismu jako základu politického uspořádání státu je tématem třetí kapitoly.

Je třeba mít na paměti, že problematika kasikismu je úzce svázána s celkovým výzkumem klientelismu jako obecného fenoménu. Z toho důvodu jsem nemohl opomenout představit nejvýznamnější typologie klientelismu vytvářené nejen španělskými, ale i dalšími evropskými, případně americkými badateli. Typologii klientelismu vysvětlovanou dle různých perspektiv uvádím ve čtvrté kapitole.

Vedle klientelismu (španělsky *clientelismo*), ať už v dobové „restaurační“ či pozdější literatuře, a to jak odborné, tak beletristické, dále ve vědecké literatuře (ať už na poli historie či antropologie) psané od poloviny 20. století až do současnosti, objevují další pojmy, *caciquismo* (kasikismus), *oligarquía* (oligarchie), *patronazgo* (patronát), *cacicaazgo*, *cacique* (kasik), *patrón*, *cliente* (klient), atd., jimž v mnohých případech odpovídají anglické ekvivalenty *clientelism*, *caciquism*, *patronage*, *patron*, *client*, aj. Úkolem páté kapitoly je tyto termíny objasnit, vysvětlit jejich původ a postihnout případný vývoj významů, které jim jejich autoři přikládali. Klíčové budou otázky typu, „jak k těmto pojmům jednotliví badatelé přistupovali?“, „jaký smysl jim přisuzovali?“, „jaké dojmy a představy v nich vyvolávaly?“, apod. Důležité bude tyto významy a hodnotící soudy srovnat a poukázat, v čem se v té které době lišily a jaký měly vliv na následující generace badatelů. Tak jako v případě španělské a anglické terminologie, menší prostor bude věnován české terminologii, která zejména v případě pojmu *klientelismus* nabízí současně vedle sebe běžně užívanou škálu odvozených slov (*klientský*, *klientelní*, *klientelistický*). Vůči jejichž užití je třeba se vymežit.

Zejména v počátcích zkoumání španělského klientelismu se mohli první španělští průkopníci inspirovat zahraničními studii. Na tento trend pak skutečně navázala poslední generace tamních historiků. Proto, ačkoliv tématem této diplomové práce je vývoj španělského klientelismu z pohledu historické vědy, s ohledem na mezioborové přesahy prováděné především v aktuálních historických studiích, je nezbytné nastínit představy antropologů, sociologů a politologů, kteří se klientelismem zabírali či případně ještě stále aktivně zabírají, a ukázat, jestli a jakým způsobem ovlivnili myšlení španělských historiků. Jim je věnována šestá kapitola.

Druhá část práce, a sice rozbor historiografie kasikismu, začíná sedmou kapitolou, jejímž záměrem, na pozadí krátkého historického exkurzu vzniku a zániku restaurace, je představit dva základní historiografické přístupy kasikismu: ekonomickou a politickou interpretaci. Tatáž kapitola je zároveň pomyslným středobodem této diplomové práce, neboť v sobě sdružuje vlastní analýzu jednotlivých „škol“ případně „proudů“, jak jsou obvykle předkládány ve studiích historiografické povahy,⁴³ shrnující dosavadní výzkum klientelismu. V této kapitole se bude zároveň zpětně promítat téma páté kapitoly, čili rozbor explikativní hodnoty pojmů, které se běžně v souvislosti s klientelismem používají a které slouží jako nástroj poznání dané problematiky. Sedmá kapitola pak současně nabízí možnost zvážení historiografických prací, zda v nich obsažené názory konstruující pohledy na vývoj historiografie klientelismu, nejsou projevem přílišné kategorizace a snahou o nepřiměřenou homogenizaci dané problematiky.

Třebaže teprve od sedmdesátých let lze hovořit o systematickém vědeckém bádání tohoto fenoménu, zájem o klientelismus ve Španělsku má mnohem delší tradici. Obecně známým jevem se stal v éře tzv. restaurace (1874 – 1923),⁴⁴ v době, kdy klientelismus v historii země zřejmě nejvíce ovlivňoval sociopolitické dění. Hluboká společenskopolitická krize, která ve Španělsku vypukla po prohrané válce se Spojenými státy americkými (1898), zahájila období silné národní reflexe, kdy se o kasikismu, kasicích, oligarchii hojně diskutovalo v intelektuálních kruzích stejně jako mezi prostým lidem. Vedle tzv. regeneracionistů zaujímá výsadní postavení tzv. Generace 98. Práce příslušníků tohoto proudu stojí na pomezí uměleckého a odborného stylu, oba se však mnohdy zároveň prolínají. Stranou nesmí být ponechán ani přínos tzv. Generace 14, jejíž význam je obdobný Generaci 98. Kromě dobové recepce kasikismu manifestované vzdělanci v politických a ekonomických

⁴³ Jedná se o následující autory: Salvador Cruz Artacho, Aurora Garrido Martínová, Javier Moreno Luzón, Alicia Yanini Montesová. O jejich představách vývoje problematiky klientelismu, viz: CRUZ ARTACHO, Salvador. Clientes, clientelas y políticas en la España de la Restauración (1875-1923). *Ayer*, 1999, núm. 36, s. 105-130. MORENO LUZÓN, Javier. Sobre críticas, conceptos y cambios, s. 282-300. MORENO LUZÓN, J. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar, s. 73-95. MORENO LUZÓN, Javier – BLANES, Ruy. A historiografía sobre o caciquismo espanhol: balanço e novas perspectivas. *Análise Social*, 2006, núm. 178, vol. 41, s. 9-29. GARRIDO MARTÍN, Aurora. Historiografía sobre el caciquismo: balance y perspectivas. *Hispania*, 1990, núm. 176, s. 1349-1360. YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española desde Costa a nuestros días. In GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). Joaquín Costa y la modernización de España. Madrid: Congreso de los diputados, 2011, s. 77-130.

⁴⁴ Restaurace (*Restauración/Restauración borbónica*) je obecně vžitě pojmenování období španělských dějin, kdy po překotném revolučním období v letech 1868 – 1874 a krátce trvajícím první republice (1873 – 1874) došlo k obnovení konstituční monarchie a v osobě Alfonse XIII. k návratu Bourbonské dynastie na španělský trůn. Podrobnější informace o restaurační době, viz podkapitola 7.1.

spisech se konstruoval obraz kasikismu také čistě v umělecké formě.⁴⁵ Intelektuální reakce regeneracionistů, Generace 98, Generace 14 a zejména jejich vliv na první badatele v oblasti klientelismu se stal námětem osmé kapitoly.

Píšu-li o historiografii španělského klientelismu, mám tím na mysli to dějepiscectví, které reflektuje vytváření obrazu tohoto sociopolitického fenoménu v určité předem vymezené historické době. Jedná se o již zmiňovanou éru tzv. restaurace (1874 – 1923). Z hlediska veškeré dosavadní produkce prací o španělském klientelismu je právě problematika restauračního klientelismu nejvíce analyzována. Počet vydaných studií, monografií či syntéz, předkládaných konceptů a teorií klientelismu restauračního období se s žádnou jinou zkoumanou dobou rovnat nemůže. Vztahy osobní závislosti dnes zvané jako klientské jsou však v éře restaurace označovány dobovým pojmem *caciquismo* (kasikismus). Kasikismus v literatuře konce 19. a první třetiny 20. století, běžně užívaný ať už regeneracionisty, Generací 98 nebo Generací 14, plně vystihoval tehdejší společenskopolitickou situaci. Označení *casikismus* se pak následně uplatnilo ve španělském historickém diskurzu, přičemž jeho použití je aktuální i v současné badatelské produkci.

V kontextu politického režimu restaurace devátá kapitola řeší identitu kasika. K jejímu stanovení jsou zvolena dvě základní kritéria, jež se promítají do dvou vzájemně provázaných otázek: K jakým společenským třídám jsou kasikové přiřazováni? Jaké profese vykonávají? Tatáž kapitola zároveň přináší rozbor sociální interakce vyvolávanou kasiky a kasikismem; analyzuje, jaký mají kasikové jako představitelé lokální moci vztah k elitám a vládě – pilířům centrální moci, to vše z hlediska názorů dobových kritiků a historiků s ohledem na jednotlivé interpretační proudy kasikismu.

V desáté kapitole se zaměřuji na vztah kasikismu k feudalismu, marxismu a klientelismu, tak jak k němu přistupují na jedné straně doboví kritici a na straně druhé historiografové, ať už se jedná o zastánce ekonomické či politické interpretace či příslušníky poslední generace historiků kasikismu. Kladu si následující otázky: Co pojí, případně odděluje kasikismus a feudalismus? Je ve španělské historiografii zastáván názor, který by interpretoval kasikismus jako případ opozice klientských a třídních vztahů? Jinými slovy, byl kasikismus vysvětlován jako forma klientelismu nebo třídního uspořádání? Negovali španělští historikové kasikismu existenci klientelismu, nebo spíše přistupovali k relaci patron – klient jako k jiné době vykořisťování a formě politické dominance, bez jakéhokoliv popírání klientských vztahů?

Problematika kasikismu bývá hojně diskutována v souvislosti se společenskou a politickou modernizací. Postoj, vyplývající z původní historické interpretace, podle něhož byl kasikismus chápán jako antiliberální a antidemokratický systém bránící modernizaci, byl

⁴⁵ Téma kasikismu v beletrizované formě, které však v této práci neanalyzuji, spojuje novely José María de Peredy (*Don Gonzalo González de la Gonzalera*), dále pak romány Peréze de Ayaly (*La caída de los limones, Luz de domingo*), Vicente Blasca Ibañeze (*Entre naranjos*), Leopolda Alase (*La regenta*) či Emilie Parda Bazánové (*Los pazos de Ulloa*).

Více k tomuto tématu: NASON, Marshall R. The Literary Evidence, Part II: The Caciques in Spanish Literature. In KERN, Robert (Hg.). *The Caciques. Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World*. Albuquerque: University New Mexico Press, 1973, s. 56-64.

postupně nahrazován názorem, který staví kasikismus do pozice specifického modernizačního vývoje. Odpověď na to, kdy a jak došlo k opuštění představy kasikismu jako zmařené modernizace, ve prospěch představy restauračního klientelismu jako „jiné cesty“ k modernitě předkládá jedenáctá kapitola.

Ačkoliv není tématem této práce analýza dobových textů, na základě teoretického rozboru první části práce jsem se pokusil rozebrat tři prameny popisující kasikismus z pohledu dobových současníků. Jak ukazuje dvanáctá kapitola, v těchto dobových svědectví se promítají mnohé z teoretických přístupů jak klientelismu, tak i kasikismu.

Vedle uvedení problematiky kasikismu do českého prostředí a již zmíněné otázky po vlivu zahraniční sociálně-vědní produkce na analýzu španělského klientelismu v podání španělských badatelů, spolu se zájmem o terminologické prostředky využívané k popisu a analýze daného fenoménu, je pro potřeby této diplomové práce klíčová následující badatelská otázka:

Vnímají španělští badatelé klientelismus, případně klientské vztahy období restaurace jako typ inkluzivní sociální interakce? Jinými slovy, chápe španělská historiografie klientelismus jako příklad mezilidských vztahů prospěšných pro tehdejší společnost tím, že eliminovala sociální napětí?

2. Korupce, kasikismus a klientelismus v soudobém španělském společensko-vědním diskurzu

2.1 Korupce, kasikismus a politický klientelismus

*Nejen že klientelismus nevymizí, jsou-li stanovena demokratická pravidla; naopak znovu se upevňuje tím, že oslabuje zvyky a instituce demokracie.*⁴⁶

Mario Caciagli

Jak jsem se již zmínil v úvodu, současná problematika klientelismu je formována veřejnou polemikou – jak uvádí González Alcantud,⁴⁷ především masmédií, kdy velká část veřejnosti vnímá klientelismus v mezích korupce, tak jako García Muñoz – autor uvedený na začátku první kapitoly.⁴⁸ Na příkladu Španělska García Muñoz soudí, že klientská logika (*lógica clientelista*) sice postihuje společnost jako celek a ne pouze politiky a zaměstnavatele, v politickém prostředí jsou však projevy klientelismu bezprostřednější. Politické dění chápe jako centrum ekonomické moci, je zdrojem určitých prostředků, o něž je usilováno a k nimž mají přístup jen ti, kdo jsou členy politické sféry a kteří rozhodují o tom, komu tyto prostředky (na oplátku za jinou protislužbu) budou uděleny či propůjčeny.⁴⁹

S ohledem na výše uvedené, v celé této kapitole sleduji tři cíle:

- 1) Jak španělští sociálně vědní badatelé, zejména pak historici, nahlíží na problematiku klientelismu a korupce? Pokud tyto dva jevy rozlišují, jaké je a co představuje dělicí kritérium?
- 2) Lze uplatňování plánu vytváření nových pracovních pozic v zemědělském sektoru, tzv. *Plan de Empleo Rural* (dále jen *PER*) posuzovat za projev klientských vztahů a označovat jej za návrat kasikismu čili formy klientelismu období restaurované bourbonské monarchie?
- 3) Jsou tyto praktiky vzešlé ze státem řízení kampaně, ať už chápané jako klientelismus, nebo kasikismus, zaměnitelné s korupcí?

⁴⁶ CACIAGLI, Mario. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada. Evidencias empíricas y propuestas teóricas a partir de los casos italianos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1996, s. 24.

⁴⁷ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*, s. 75.

⁴⁸ GARCÍA MUÑOZ, César. La enfermedad del clientelismo. El País. [online] [cit. 26. 4. 2014] Dostupné z: <http://elpais.com/elpais/2013/02/27/opinion/1361989271_390184.html>.

„Klientelismus je, neklamme se, variantou či náhradou korupce.“

⁴⁹ Tamtéž.

Španělští autoři, kteří zkoumají vztah klientelismu a korupce, obvykle vycházejí z poznatků italského politologa Maria Caciagliho.⁵⁰ Caciagli se v knize *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada* pokouší konceptuálně odlišit klientelismus, korupci a organizovaný zločin. Podle Caciagliho jsou tyto tři fenomény zcela neoprávněně zaměňovány. Jako výchozí interpretační rámec slouží Caciaglimu *kultura*. Na rozdíl od korupce, klientelismus a organizovaný zločin považuje za součást politické kultury. Tak jako jakákoliv jiná kultura i klientelismus má svůj „jazyk“, rituály, hodnoty a konkrétní, stále se opakující procedury.⁵¹ Také zločinecké organizace mají svůj soubor rituálů a hodnot, které jim dodávají soudržnost a vnitřní fungování. K takovýmto zločineckým organizacím patří sicilská mafie. Jak vysvětluje Caciagli:

„Mafie je přijímána nejen proto, že nabízí práci, peníze nebo kariéru, je akceptována, protože její hodnoty jsou rozšířené v sociálním kontextu. (...) Existují vazby mezi jejími členy a běžnými občany, protože existují vazby mezi mafiánskými hodnotami a sicilskými hodnotami.“⁵²

Ty jí zaručují vnější uznání. Pronikání mafie do politické sféry rozšiřuje její pole působnosti, přičemž je v sicilské společnosti díky sdíleným hodnotám zpětně legitimizováno i na této úrovni.

„Jsme konfrontováni s politickou kulturou, protože myšlenky a hodnoty, symboly a normy, mýty a rituály, sdílené komunitou, ovlivňují politické chování [dané komunity] a její postoj vůči [veřejným] institucím.“⁵³

Oproti tomu korupce zůstává mimo kulturu, nestane se politickou kulturou, protože nikdy nevytvoří symbolický soubor norem, ani se nepromění v kolektivní zkušenost navzdory jakkoliv vysokému počtu korumpujících jedinců. Z tohoto důvodu je korupce prostředkem a nikoli podstatou politické kultury.⁵⁴

⁵⁰ Uvádějí jej všichni zde zastoupení autoři, kteří se k problematice vztahu klientelismu a korupce vyjadřují. Jde o následující autory a jejich studie: CAZORLA PERÉZ, José. El clientelismo de partido en la España de hoy, s. 35-52. CORZO FERNÁNDEZ, Susana. El clientelismo político como intercambio. *Working Paper*, 2002, núm. 206. MÁIZ SUÁREZ, Ramón. El clientelismo de partido y la corrupción política. In MONTABES PEREIRA, Juan (coord.). *Instituciones y procesos políticos: homenaje al José Cazorla*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, s. 363-390. ROBLES EGEA, A. El clientelismo político, s. 223-239.

⁵¹ CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 48.

„Je třeba zdůraznit jaké modely chování, jaké vztahy mezi zvolenými a voliči a jaké všemi respektované regulační principy formují soubor sociálně sdílených zvyků. Tento soubor má tradici, upevňuje mentalitu, čili vytváří kulturu. Klientelismus je politická kultura.“ (tamtéž, s. 23)

⁵² Tamtéž, s. 48.

⁵³ Tamtéž, s. 125.

⁵⁴ Tamtéž, s. 85-91.

Proč tedy dochází k záměně klientelismu, korupce a organizovaného zločinu? Caciagli tuto skutečnost vysvětluje jako důsledek jejich vzájemného působení. Organizovaný zločin totiž bývá realizován jak prostřednictvím korupce (častější varianta), tak prostřednictvím klientských praktik. V případě klientelismu a korupce, jejich překrývání lze přičítat dvěma rysům, které dané fenomény spojuje. Oba se vytváří a fungují na principu směny, přičemž tato směna je uskutečňována v rámci dyadického vztahu a osobního kontaktu. Klíčovou úlohu přitom sehrávají přátelství a kmotrovství.⁵⁵

Zásadní rozdíl mezi těmito třemi jevy vidí Caciagli, zkoumáme-li jejich legalitu. Zatímco klientelismus nepřekračuje hranici protizákonného aktu, korupce a organizovaný zločin jsou způsobovány vědomým porušováním zákona. Pak již nehraje takovou roli, zda organizovaný zločin je, nebo není uskutečňován pomocí korupce, jinými slovy, zda se korupce stává prostředkem organizovaného zločinu nebo samotným kriminálním aktem.

Také Cazorla Peréz nezaměňuje klientelismus s korupcí. Podle Cazorly Peréze se korupce odlišuje od klientelismu tím, že předmět korupčního jednání má alespoň pro jednu ze zúčastněných stran ekonomický charakter. Zároveň, jako u Caciagliho interpretace, vědomí deliktu sehrává klíčovou roli i v argumentaci Cazorly Peréze.

„Podstata korupce tkví v ekonomickém záměru uskutečnit transakci, která pozbývá zákonnosti. Všichni si jasně uvědomují, že to, co dělají, je protizákonné, a dokonce ve většině případů trestné. Naopak v klientelismu je měnou politický řád a pouze nepřímo může mít ekonomické následky.“⁵⁶

Také podle Roblese Egey je nutné rozlišit politický klientelismus od ostatních sociopolitických a právnických forem. Nejedná se o fenomén, kde by byl porušován právní řád, tak jako tomu je u korupce, zneužití úřední moci a podvodů, které vedou k perzekuci a potrestání. Nejedná se ani o vztah „rodinného charakteru“ známý pod pojmem nepotismus, protože v něm není obsažena protihodnota, nýbrž bezplatný akt a rodinná solidarita.⁵⁷ Tak jako Caciagli⁵⁸ nebo Cazorla Peréz⁵⁹ i Robles Egea⁶⁰ se domnívá, že ačkoliv politický klientelismus může vést ke korupci, podvodu či zneužití úřední moci, běžně nepřekračuje zákonnost jednání.

⁵⁵ CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 79-80.

⁵⁶ CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy*, s. 46.

⁵⁷ Na rozdíl od Roblese Egey, Cazorla Peréz vnímá nepotismus jako podtyp klientelismu, třebaže jej charakterizuje velmi podobně jako Robles Egea: „*Nepotismus by mohl být považován jako podtyp klientelismu, odlišitelný existencí rodinného pouta, a tím pádem rozdílného původu poskytované důvěry, jiného závazku, ne vždy nezbytně sloučitelný se směnou, ale vždy s podporou.*“ O nepotismu z pohledu Cazorly Peréze, viz: CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy*, s. 46.

⁵⁸ CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 49.

⁵⁹ „*Na mnoha místech Španělska může politická kultura v klientelismu schovat nebo zastřít svou nelegální podstatu na základě tradiční tolerance a zvyků, mnohdy zděděných z kasikismu.*“ Viz: CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy*, s. 46.

⁶⁰ ROBLES EGÉA, A. *El clientelismo político*, s. 227.

Přesto se struktura a fungování klientelismu a korupce velmi podobají. Ramón Máiz hovoří o dvou společných faktorech, které formují jak klientelismus, tak korupci: oba se vytváří prostřednictvím sítí a oba spočívají, na rozdíl od interpretace Cazorly Peréze, na přímé směně hmotných zisků (*beneficio material*).⁶¹ Druhý zmiňovaný faktor uvádí i Corzo Fernándezová jako důvod, proč se korupce tak snadno zaměňuje s klientelismem.⁶² Politický klientelismus ve vztahu ke směně popsala Corzo Fernándezová následujícím způsobem:

„Politickým klientelismem se rozumí důsledek osobního vztahu založeného na směně, odehrávající se v politickém prostředí, jenž se ustanovuje dobrovolnou a zákonnou formou v rámci právního řádu, mezi těmi, kteří mohou zastávat nebo zastávají jakýkoliv veřejný úřad a těmi, kteří si přejí vstoupit do [veřejných] služeb nebo nalézt cestu k veřejným zdrojům, k nimž je obtížnější přístup. Pokud [tento vstup] není nereálný, pak jinou cestou, nežli skrze [klientský] vztah, jej není možné dosáhnout.“⁶³

K navázání klientského vztahu na politické úrovni dochází dobrovolně, tak, že pouto mezi oběma stranami není výsledkem závislosti nebo podřízenosti, nýbrž doplňkem směny. Tento vztah pozbývá zákonnosti, jakmile způsobí újmu třetí straně, která do této relace nebyla zahrnuta, mimo jiné proto, že do ní dobrovolně nevstoupila. V takovémto případě se vztah stává ilegální, neboť již neodpovídá charakteristice politického klientelismu, nýbrž korupci a podvodu.⁶⁴ Hranice zákonnosti je v tomto případě velmi tenká.

Třebaže způsob navazování (sítě) a předmět reprodukce (směna) spojují klientelismus a korupci, Máiz,⁶⁵ s odkazem na zmiňovaného Caciagliho a další autory, ukázal, jak se ve skutečnosti klientelismus a korupce liší. Odlišnosti mezi klientelismem a korupcí se nejlépe profilují při definování jejich společných kategorií, které Máiz shrnul a pojmenoval jako: využívané zdroje, zúčastněné strany (případně jedinci), mocenský vztah mezi zúčastněnými stranami, právní postavení a rozšíření (klientského či korupčního jednání). Pro přehlednost jsem uvedené rozdíly vepsal do tabulky:

⁶¹ MÁIZ, Ramón. El clientelismo de partido y la corrupción política. In MONTABES PEREIRA, Juan (coord.). *Instituciones y procesos políticos: homenaje al José Cazorla*. Madrid: Centro de investigaciones sociológicas, 2005, s. 383.

⁶² CORZO FERNÁNDEZ, S. El clientelismo político, s. 10.

⁶³ Tamtéž, s. 14.

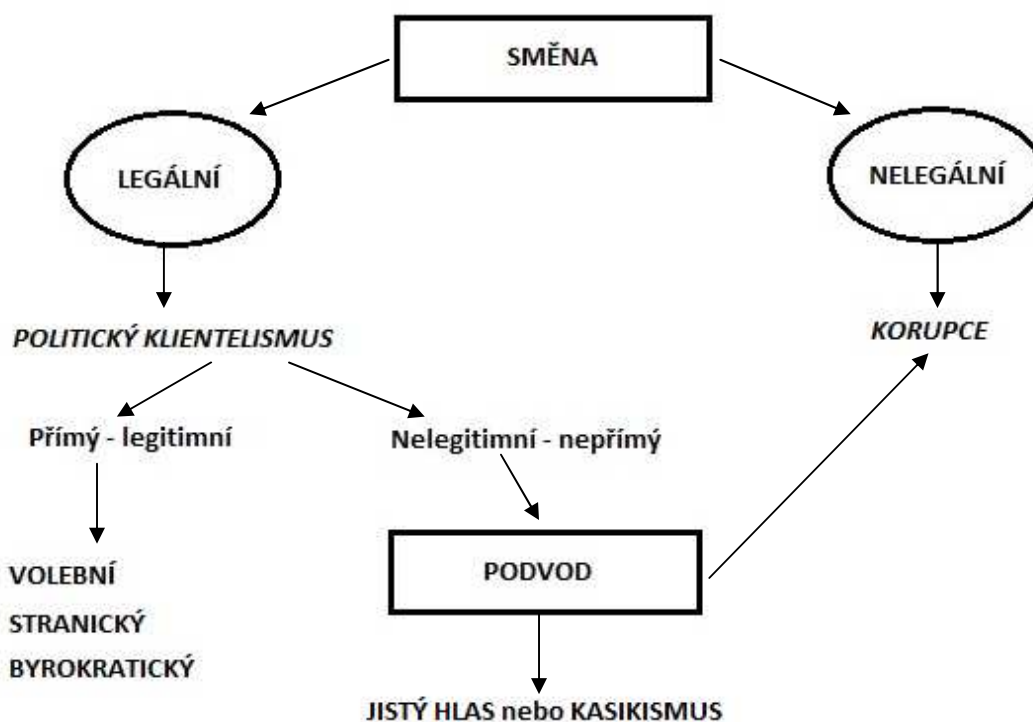
⁶⁴ Tamtéž, s. 15.

⁶⁵ MÁIZ, R. El clientelismo de partido y la corrupción política, s. 383.

kategorie	politický klientelismus	korupce
využívané zdroje	hlasy	peníze
zúčastněné strany	voliči (klienti), patroni, zprostředkovatelé (<i>brokers</i>)	zprostředkovatelé, obchodníci, „političtí obchodníci“
mocenský vztah (mezi zúčastněnými stranami)	asymetrie	rovnost
právní postavení	legalita	ilegalita
rozšíření	do veřejnosti	nikam (udržuje se v tajnosti)

Poslední bod tabulky označený jako „rozšíření“ (politického klientelismu nebo korupce) vypovídá mnohé o charakteru směny v obou diskutovaných fenoménech. Ne vždy je směna v klientelismu skrývána a zatajována, protože aktéři této relace nejsou přesvědčeni o tom, že by porušovali legální normy, na rozdíl od korupční směny, pro jejíž uskutečnění musí být vynaloženo veškeré úsilí, aby zůstala (tak jako korupce samotná) bezpečně utajena.⁶⁶

Na následujícím schématu Corzo Fernándezová zobrazila dělení směny ve vztahu k politickému klientelismu, nebo korupci.⁶⁷

⁶⁶ CORZO FERNÁNDEZ, S. *El plan de Empleo Rural*, s. 149.

⁶⁷ Tamtéž, s. 148.

Je politický klientelismus zábranou pro dobré fungování demokracie, nebo pouze disfunkcí, působící však pozitivně pro její udržení?⁶⁸ I na tuto otázku nelze najít odpověď v podobě všeobecného konsenzu. Především z teoretických pozic dochází Cazorla Peréz k názoru, že současný španělský politický klientelismus způsobuje disfunkci demokracie. Poškozuje ji tím, že ohrožuje její základní principy, kterými jsou rovnost příležitostí a práv.⁶⁹ Naopak z některých výzkumů vyplývá všeobecná prospěšnost klientských vztahů,⁷⁰ stanovisko, které popsal Robles Egea následujícím způsobem:

„Klientelismus plní stabilizační funkci, která se vztahuje na politickou strukturu prostřednictvím vytváření a konsolidování integračních sítí patronů a klientů. Jak patroni, tak klienti, obě skupiny mají zájem udržet vzájemnou směnu, snižující riziko konfliktů a zvyšující sociální a politickou homogenitu, a tím základnu generující klientské vztahy.“⁷¹

Vzápětí však tentýž Robles Egea dodává, že pokud klientské vztahy, díky svým protichůdným doplňujícím a rozporným prvkům, brání svobodnému vyjadřování či poškozují chod demokratického života, je třeba hovořit o politickém klientelismu jako o nepříteli demokracie.⁷² Ve své podstatě tento názor říká to samé jako výše zmíněné tvrzení Corzo Fernándezové (viz citace 63), s tím rozdílem, že Corzo Fernándezová jej vnímá v mezích korupce, zatímco Robles Egea stále v rovině politického klientelismu, třebaže již se škodlivými účinky. Robles Egea dodává, že s výjimkou významných příspěvků Cazorly Peréze a Corzo Fernándezové doposud nebyla dostatečně prozkoumána úloha politického klientelismu v období španělské demokracie. Určitou výjimku, domnívám se, by mohl

⁶⁸ Oba odlišné názory na vztah klientelismu k demokracii vystihl Luis Roniger. Podle Ronigera jedni upozorňují na to, že klientské vztahy omezují zastupitelský systém demokracie dosazováním spolupracovníků a „přátel“ do strategických pozic, kde je koncentrována veřejná moc (*public power*). „Klientelismus škodí institucionalizaci veřejné zodpovědnosti a mechanismům administrativní kontroly, když způsobuje nadbytečnou zaměstnanost (*over-employment*) a poskytuje příležitost vstoupit nedostatečně kvalifikovaným pracovníkům do veřejné správy. Vědci, kteří sledují tuto analytickou linii, zmiňují skrytá jednání a soukromé dohody, jež zahrnují veřejné zdroje.“ Pozitivní pohled na klientelismus vyjádřil Roniger takto: „Jiní učenci zdůrazňují pragmatiku sociální akce, když v klientelismu vidí důležitý mechanismus pro získávání transakčních benefitů, v přidělování zdrojů a v naplňování lokálních, regionálních a národních požadavků. (...) Klientelismus dokáže vyřešit existenciální problémy, poskytuje podporu migrujícímu obyvatelstvu a slouží politickým podnikatelům (*political entrepreneurs*).“ RONIGER, L. *Political Clientelism, Democracy and Market Economy*, s. 355.

⁶⁹ ROBLES EGEA, Antonio. Introducción. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, 1-18. Podrobnější informace, viz: CAZORLA PERÉZ, J. El clientelismo de partido en la España de hoy: una disfunción de la democracia. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 291-310.

⁷⁰ ROBLES EGEA, A. El clientelismo político, s. 224.

Robles Egea uvádí Ernesta Gellnera, Maria Caciagliho, Yannise Papadopoulou, Shmuela N. Eisenstadta a Luigi Graciana, jako ty odborníky a authority, kteří zdůrazňují stabilizační hodnotu vztahů patron – klient pro politický řád, ačkoliv také zároveň upozorňují na možné disfunkční projevy pro politický systém.

⁷¹ ROBLES EGEA, A. El clientelismo político, s. 229-230.

⁷² Tamtéž, s. 237.

představovat státem řízený plán zemědělské pomoci (PER), předmět mnoha polemických diskuzí.

2.2 Plan de Empleo Rural: přetrvávání klientelismu, korupce a návrat kasikismu?

Andaluské rolnictvo, námezdní pracovníci, žijí v neustálé sociální marginalizaci, bez východiska práce, jež by jim dodala důstojnosti, zůstávají závislími i nezávislími na podpoře životního minima či almužny, kterou noví kasikové, v čele s vládou, starostové, titíž jako vždy, jsou té dobroty poskytnout jim výměnou za hlas.⁷³

Fernando Muñoz Pérez,

bývalý starosta obce Padul (Andalusie)

Jak jsem ukázal v předchozí podkapitole, směna přibližuje klientelismus a korupci. Právě Corzo Fernándezová vyjádřila myšlenku, že v tradičních společnostech, mezi něž řadí i období restaurace, byla směna, uskutečňovaná v kasikismu, jedinou cestou vedoucí k přežití závislých klientů. Tím nefungovala na dobrovolné bázi, ale představovala formu dominance kasiků, tedy patronů éry restaurace.⁷⁴ Tatáž situace v moderních podmínkách se opět uskutečňuje všude tam, kde sdružení nebo jedinci nemají k dosažení svých cílů jinou alternativu. Tím se směna promění v cíl, není již jen prostředkem sociální interakce. Zároveň snižuje možnost soupeření mezi stranami a omezuje volební konkurenceschopnost.⁷⁵ Lze toto

⁷³ ROBLES EGEA, A. El clientelismo político, s. 233.

⁷⁴ Pojmu kasik se podrobně věnuji v podkapitole 5.5.

Ačkoliv v moderním politickém klientelismu a kasikismu dochází k privatizování veřejného, existují prvky, které je odlišují. Jsou jimi míra závislosti klienta na svém patronovi/kasikovi, otázka materiální existence klienta a legálnost uskutečňované směny. Již podmínky restaurační klientely a moderní klientely jsou podle Corzo Fernándezové nesrovnatelné. Restauráční klientela byla na svém kasikovi ekonomicky mnohem závislejší, než jak tomu je u klientely demokratické společnosti požívající formálních i materiálních práv. Veškeré odlišnosti se podle Corzo Fernándezové projevují ve směně. „Směna, která se vytváří v kasikismu není taková jako v moderním klientelismu: již zde není pouze jediný kasik, s nímž, pokud chce klient přežít, musí bezpodmínečně navázat klientský vztah. Proto se v kasikismu nejedná o dobrovolnou klientovu volbu, jako tomu je v politickém prostředí moderní společnosti, protože je spojena s realitou osobního nebo rodinného přežití. Práci, kterou klient pro kasika vykonával, mohl kasik klientovi v jakémkoliv okamžiku odejmout. V politickém klientelismu, jaký identifikujeme v Andalusii, závislost na veřejných zdrojích se odvíjí od zákona. Konečně, klientský vztah v kasikismu je nástrojem podvodu a korupce a nikoliv formou, jak se vázát a přiblížit ke státu.“ Z těchto důvodů Corzo Fernándezová striktně rozlišuje moderní politický klientelismus a kasikismus. Viz: CORZO FERNÁNDEZ, S. *El Plan de Empleo Rural*, s. 149.

⁷⁵ CORZO FERNÁNDEZ, S. El clientelismo político, s. 25.

tvrzení aplikovat na *PER*? Jsou voliči, ať už v pozitivním, nebo naopak negativním slova smyslu v područí *PSOE* jako moderního odosobněného patrona – kasika?

Před samotnou debatou, jestli *PER* vykazoval znaky klientelismu, kasikismu či korupce, je třeba stručně nastínit, v čem tento plán zemědělského rozvoje spočíval. *PER* byl státem řízený plán podpory rozvoje zemědělského sektoru v jednotlivých autonomních oblastech Španělska. V roce 1983 jej navrhla a postupně zaváděla do praxe socialistická vláda ministerského předsedy Felipe Gonzáleze. Program napomáhal rozvíjet veřejné pracovní projekty (především infrastrukturního charakteru), takovým způsobem, aby došlo k vzrůstu sezónních pracích především v zemědělských oblastech Andalusie a Extremadury, ve snaze zmírnit v nich negativní důsledky vysoké nezaměstnanosti. Plán garantoval finanční podporu⁷⁶ domácnostem s nízkým příjmem a přispíval ke všeobecnému snížení migrace v daných regionech.⁷⁷

Od doby, kdy se ve španělské společnosti začaly naplno projevovat důsledky *PER*, převažoval názor, v němž sice plán pro podporu zemědělského sektoru nebyl spojován s korupcí a kasikismem, ale byl přinejmenším vnímán jako projev klientelismu. Tento postoj zastávaly dvě autority: Cazorla Peréz⁷⁸ a Martín de Pozuelo.⁷⁹

Problematiku *PER* znovu oživila Susana Corzo Fernándezová. V případové studii *El clientelismo político. El plan de Empleo Rural en Andalucía: Un estudio de caso* si Corzo Fernándezová položila následující otázky: Lze uplatňování plánu pro vytváření nových pracovních pozic v zemědělském sektoru a jeho zavádění do praxe posuzovat jako projev klientských vztahů? Lze jej označovat za návrat kasikismu čili formy klientelismu období restaurované bourbonské monarchie? Je oprávněné ztotožňovat *PER* s korupcí?

Zmíněná kniha Corzo Fernándezové představuje jeden z nejucelenějších a nejpodrobněji zpracovaných příspěvků analyzujících politický klientelismus a jeho možné důsledky. Corzo Fernándezová tak učinila na příkladu granadské provincie ve vztahu ke granadskému zemědělskému sektoru a lokální politice, když zároveň, a to je pro tuto kapitolu stěžejní, mapovala důsledky státem řízeného plánu zemědělského rozvoje. Corzo Fernándezová, podobně jako již zmiňovaný Caciagli, nejprve věnovala pozornost teoreticko-metodologickému základu ve snaze co nejpřesněji odlišit politický klientelismus, korupci a kasikismus. Nasbíraná empirická data porovnávala s vypracovanými koncepty, aby zjistila, zda *PER* vytvářel klientské vazby, případně reprodukoval kasikismus či korupci. Autorka si položila otázku, zda plánem zemědělského rozvoje byli v první řadě dotováni, a tím

⁷⁶ „Členové ‚Régimen especial agrario de la Seguridad Social‘, kteří realizovali šedesátidenní pracovní dobu v předešlých 12 měsících, v době své nezaměstnanosti obdrží právo na podporu dosahující 75% minimální mzdy a to po dobu maximálně 180 dní v roce.“ Více ve: CAZORLA PERÉZ, J. El clientelismo de partido.

⁷⁷ CURTO GRAU, M. *Electoral rewards to patronage politics*, s. 1.

⁷⁸ CAZORLA PERÉZ, J. El clientelismo de partido en la España de hoy, s. 47-50. CAZORLA PERÉZ, J. El clientelismo de partido.

„Výsledkem toho je, že namísto toho, aby se nezaměstnanost stala politickou zbraní proti vládnoucí straně (na lokální úrovni), stává se prostředkem moci, který se využívá s velkou účinností jako nástroj dané strany [PSOE].“ Více ve: CAZORLA PERÉZ, J. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido.

⁷⁹ MARTÍN DE POZUELO, Eduardo, et. al. *Guía de la corrupción*. Barcelona: Plaza y Janés, 1994. Citováno podle: PIATTONI, Simona. *Clientelism, Interests and Democratic Representation. The European Experience in Historical and Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press, 2001, s. 166.

oproti ostatním zvýhodnění, voliči Španělské socialistické dělnické strany (*Partido Socialista Obrero Español* – dále jen *PSOE*). Ačkoliv je přesvědčená o existenci politické klientely, *PER* vztahy osobní závislosti nevytvářel. Výzkum Corzo Fernándezové prokázal, že distribuce fondů se prováděla ne nezbytně na základě stranické příslušnosti a nikoliv podle principů klientelismu.⁸⁰

„Přestože jsme odhalili, že existovala volební klientela PSOE, potvrdili jsme, že kolektiv lidí ovlivněný PER není skupinou, která volí PSOE většinou, tak jako jimi nejsou nezaměstnaní Régimen General⁸¹ a důchodci; ani jimi nejsou pro obce, které volí [PSOE] většinou, a to jak na regionální, tak národní úrovni.“⁸²

Odmítnutí Corzo Fernándezové, že by aplikování *PER* vedlo ke klientelismu, kasikismu či dokonce ke korupci, podpořila také Marta Curto Grauová. Curto Grauová zkoumala obecně sdílený názor, že *PER* posloužil *PSOE* jako nástroj upevnění panství v Andalusii a Extremaduře. Statistické údaje dokazují, jak ve zmíněných regionech u obcí s převahou zemědělské produkce, většinou ovlivněných *PER*, došlo ke zvýšení voličské základny *PSOE*, poté co socialisté zařadili plán rozvoje do svého volebního programu. Vědoma si těchto údajů, autorka se zaměřila na dopad *PER* na lokální zastupitelské úrovni. Nenašla však prokazatelné údaje, které by podle klientské logiky svědčily o volebních odměnách či rekompenzacích poskytnutých starostům v komunálních volbách.⁸³ V otázce vztahu *PER* a klientelismu tak výsledky výzkumu Corzo Fernándezové a Curto Grauové stojí proti starším studiím již zmiňovaných autorit Cazorly Peréze a Martína de Pozuely.

V případě *PER* se současná vědecká obec shoduje, že mezi příjemci finančních dotací (zaměstnanci v zemědělském sektoru) a jejich poskytovateli (obecními zastupiteli) se nevytvořil vztah, jenž by byl možný označit za korupci či návrat kasikismu. Lze říci, že čím jsou současné vědecké analýzy mladšího data, tím více jejich autoři docházejí k závěrům neslučovat *PER* ani s klientelismem.⁸⁴ Výzkum plánu zemědělského rozvoje ovšem nevyvrátil hypotézu, že by tradiční politický klientelismus čili kasikismus již ve Španělsku neexistoval v jiných případech. Corzo Fernándezová⁸⁵ a Cazorla Peréz⁸⁶ se shodují, že ve španělské

⁸⁰ CORZO FERNÁNDEZ, S. *El plan de Empleo Rural*, s. 331-336.

⁸¹ „*Régimen general*“ je zkrácená podoba „*Régimen General de la Seguridad Social*“. Jedná se o název státního sociálního systému Španělska.

⁸² CORZO FERNÁNDEZ, S. *El plan de Empleo Rural*, s. 335.

⁸³ CURTO GRAU, M. *Electoral rewards to patronage politics*, s. 20-21.

⁸⁴ Navzdory výše uvedenému ve stále relativně nové studii *Clientelism, Interests and Democratic Representation*, autorka knihy Simona Piattoniová chápe *PER* a jeho zavádění v mezích klientelismu. „*Snad za nejzřejmější případ klientelismu ve Španělsku po roce 1982 je považováno přerozdělení dotací zaměstnancům v zemědělském sektoru. PER poskytl mzdu zemědělcům pod podmínkou minimálního počtu odpracovaných dnů v roce. S vědomím, že místní starostové zodpovídají za ověření počtu odpracovaných dnů, potenciál pro lokální politiky zajistit volební podporu výměnou za odsouhlasení dotací je zcela zřejmý. A ukázalo se, že PSOE, majoritní strana v oblasti, jež stála u zrodu PER, užila své síly k tomu, aby si zajistila věrnou volební klientelu.*“ Viz: PIATTONI, S. *Clientelism, Interests and Democratic Representation*, s. 166.

⁸⁵ CORZO FERNÁNDEZ, S. *El plan de Empleo Rural*, s. 332.

⁸⁶ CAZORLA PERÉZ, J. *El clientelismo de partido en la España de hoy*, s. 47-50.

společnosti doposud přetrvává. Vyskytuje se v těch zemědělských obcích, kde neexistuje jiná politická alternativa. Bez ní, jak uvádí Robles Egea, může například tentýž starosta zastávat mandát během čtyř a více volebních období.⁸⁷ González Alcantud dospěl k podobnému tvrzení. V antropologické případové studii ukázal, jak jednostranné zaměření na produkci monokultury uvnitř komunity andaluské obce Macael způsobilo dlouhodobé přetrvávání klientských vztahů.⁸⁸ Podle González Alcantuda se tyto vztahy osobní závislosti nacházely (doslovně přeloženo) „na půli cesty mezi klasickým rurálním kasikismem a současnými sociálními klientelismy.“⁸⁹ Tato diferenciací González Alcantuda předznamenává snahu badatelů celou problematiku klientelismu rozebírat na úrovni typologií, jimiž se snaží vysvětlit proměny, případně setrvávání určitých rysů klientských vztahů.

Jestliže Cazorla Pérez, Corzo Fernándezová či González Alcantud umisťují kasikismus i do období španělské demokracie, naopak jiní autoři, například Moreno Luzón⁹⁰ a Yanini Montesová,⁹¹ jej chápou jako specifický projev klientelismu vlastní pouze éře restaurované bourbonské monarchie. Z dosavadního výzkumu se domnívám, že první názor (kasikismus jako nadčasový fenomén) spojuje antropology a politology, druhý názor (kasikismus jako časově omezený jev) zastávají spíše historici.

Nikoliv *PER*, ale jiné případy pro většinu zde uvedených badatelů znamenají, že klientelismus a kasikismus jsou i nadále součástí španělské společnosti. Téma další kapitoly, politické strany ve vztahu ke klientelismu, případně kasikismu, nabízí jiný pohled na tyto vztahy osobní závislosti. Podle něj není relevantní hovořit ani tak o „přetrvávání“ klientelismu či „návratu“ kasikismu, ale přímo o jejich „kontinuitě“.

⁸⁷ ROBLES EGEEA, A. El clientelismo político, s. 229.

⁸⁸ GONZÁLEZ ALCANTUD, José. Jerarquía versus igualdad: El clientelismo político mediterráneo desde la antropología. In ROBLES EGEEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 37-39.

Ve výše uvedeném příspěvku González Alcantud pouze shrnuje výsledky výzkumu prováděného v obci Macael. Monokulturu zde představoval mramor, který se stal „životadárnou“ surovinou pro přežití místních horníků, kteří jej těžili z lomů okolních hor. Tito horníci byli závislí na majitelích těžebních dolů, a přestože obě skupiny spojovala myšlenka kolektivního pokroku, nezabránila vzniku tenzí, které roku 1977 vedly až ke stávce. Takto podle González Alcantuda se projevíly nadřazené (paternalistické) vertikální vztahy mezi podnikateli a pracujícími. Zároveň v témže čase dělníci z kamenolomů odmítli slavit spolu s podnikateli tradiční místní svátek, což vedlo k radikalizaci konfliktu. Ve stávce neaktivnější část obyvatelstva byla nucena Macael opustit. Podrobnější informace o tomto případě moderního klientelismu jsou k dispozici v knize: GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*, La lucha por el mármol. Delimitación de los campos sociales: „pueblo“ y „caciques“, s. 137-165.

⁸⁹ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. Jerarquía versus igualdad, s. 39.

⁹⁰ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 193.

⁹¹ YANINI MONTES, Alicia. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española desde Costa a nuestros días. In GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Joaquín Costa y la modernización de España*. Madrid: Congreso de los diputados, 2011, s. 79-80.

3. Klientelismus jako základ politické struktury státu – příklad Španělska

3.1 Historický exkurz I: kasikismus/klientelismus jako kontinuita španělských dějin

Zastánci tvrzení, že se *PER* stal zdrojem klientských praktik, obvykle hájí představu, v níž se funkce a chod politických stran řídí logikou klientelismu. Mimo jiné mezi ně patří již několikrát zmiňovaný Cazorla Peréz.

Myšlenka struktury a vnitřního řádu politických stran vystavěných na bázi vztahů osobní závislosti je v historii Španělska úzce propojená s představou kontinuity klientelismu, a to jak na sociální, tak na politické úrovni. Současné výzkumy ukazují, že kasikismus/klientelismus není jen synonymem pro sociopolitické poměry restaurované bourbonské monarchie, ale že tento vztah osobní závislosti existoval ve Španělsku již v první polovině 19. století, v době panování Ferdinanda VII. (1808 – 1833) a Isabelly II. (1833 – 1868),⁹² a následně v období tzv. *Slavné revoluce* (1868 – 1874), ve Španělsku pojmenovávané jako *Sexenio Democrático*.⁹³ Podobně ani konec éry restaurace, respektive onoho klasického období charakterizovaného střídáním dynastických stran (tzv. *turno pacífico*),⁹⁴ zapříčiněný státním převrácením Primo de Rivery (1923), neznamenal zánik klientelismu. Právě odstranění kasikismu z veřejného života považoval generál Miguel Primo de Rivera za jeden z nejdůležitějších úkolů diktatury na cestě za hospodářským a politickým vzestupem Španělska.⁹⁵ Primo de Riverovi se ovšem nepodařilo vymanit Španělsko z moci kasiků. Naopak diktátor se stal strůjcem nových kasiků, jak je patrné na režimní straně,

⁹² ZAFRA, Manuel. El marco político y la génesis del caciquismo. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 95-115.

⁹³ MONGE DE LA FUENTE, Gregorio. Élite política y clientelismo durante el sexenio democrático (1868 – 1874). In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 133-168.

Existují práce, které umísťují klientské vztahy do období předcházejících 19. století. Polský historik Antoni Maćzak popsal klientské vztahy už i v raně novověké španělské společnosti. Více ve: MAĆZAK, Antoni. *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII W.* Warszawa: Semper, 1994, s. 75-88.

K raně novověkým studiím klientelismu přibýly i práce lokálního charakteru, jako například studie Pérez Picazové a Guy Lemeuniera zkoumající klientské vztahy v regionu Murcia od 15. až do 19. století. Viz: PÉREZ PICAZO, María Teresa – LEMEUNIER, Guy. *Formes du pouvoir local dans l'Espagne moderne et contemporaine: des bandos au caciquisme au royaume de Murcie (XVe – XIXe siècles)*. In MAĆZAK, Antoni. *Klientelsysteme in Europa der frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg, 1988, s. 315-342.

⁹⁴ Více viz podkapitola 7.1.

⁹⁵ ROBLES EGEA, Antonio. Sistemas políticos, mutaciones y modelos de las relaciones de patronazgo y clientelismo en la España del siglo XX. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 239.

„Od prvního okamžiku, Primo de Rivera jednal proti lokální moci kasiků, čili proti velkým kasikům a centrálním oligarchům. Mnoha významným postavám restaurace, jako byli Romanones, Sánchez Guerra, Sánchez de Toca, atd., nebylo umožněno zastávat veřejné posty, (...)“

tzv. *Unión Patriótica*, fungující podle logiky klientských sítí.⁹⁶ Paradoxně to byli kasikové, kteří umožňovali udržení režimu a kteří nakonec stáli za diktátorským pádem (1930). Střet kasiků s centrální mocí a absurditu jejich jednání vyjádřil González Alcantud následujícím způsobem:

„V historii Španělska byly diktatury největšími a nejúčinnějšími soupeři kasikismu. Ta první, včele s Primo de Riverou, se jen částečně ukázala být odpovědí [změnou poměrů vůči] restauračnímu kasikismu, proto jen z počátku sklízela obdiv socialistů a regeneracionistů. Ztroskotala v momentě, kdy se ve veřejném životě ‚politický cynismus‘ znovu prosadil; od okamžiku, kdy se samotní kasikové cynicky postavili do čela protestu proti kasikismu, jakoby se jednalo o problém jim zcela cizí.“⁹⁷

Jak dokazují současné výzkumy, i v době následující po diktatuře Primo de Rivery, v období druhé španělské republiky (1931 – 1936) kasikismus nadále existoval, ačkoliv význam kasiků v porovnání s restaurací zeslábl.⁹⁸ Republikánsko-socialistické uskupení včele republiky se snažilo skoncovat s přežívajícím klasickým dynastickým kasikismem a novým kasikismem bývalé režimní strany diktatury Primo de Rivery.⁹⁹ K tomuto úkolu byli paradoxně využiti civilní guvernéri (*gobernadores civiles*), jejichž předchůdci plnili tutéž funkci, tehdy však ve službách restaurační monarchie. Pro centrální republikánskou moc tak civilní guvernéri sehráli úlohu zprostředkovatele, především v rurálních lokalitách, v oblastech tradičního vlivu dynastických stran, kde logicky nově se ustanovujícímu režimu chyběla republikánská podpora. V těchto lokalitách civilní guvernéri vytvářeli místní republikánskou strukturu, síť stranických klientů, skrze něž zajistili zvolení „správného“ obecního či krajského zastupitelstva, čímž na komunální úrovni položili základ pro pozdější neméně „správné“ sestavení poslanecké sněmovny Španělska.¹⁰⁰ Užívání ve své podstatě

⁹⁶ „V prostředí, které zamezilo existenci politických stran (diskutabilní tvrzení – pozn. PŠ), kromě té oficiální [Unión Patriótica], bez formálních svobod, diktatura pouze umožnila transformaci klasického modelu lokální vlády, pod dohledem přímého či nepřímého vlivu lokálních patronů. Tak se zrodila nová klientská síť, spojená s administrativní vojenskou a civilní sítí, která zakládala svou moc na vykonávání veřejných funkcí na provinciální úrovni.“ Viz: ROBLES EGEA, A. *Sistemas políticos, mutaciones y modelos*, s. 240.

⁹⁷ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*, s. 64-65.

⁹⁸ V rámci problematiky španělského klientelismu je v posledních letech stále více věnován prostor právě klientským vztahům během Druhé španělské republiky. Viz studie: ÁLVAREZ REY, Leandro. La pervivencia del clientelismo político en la II República. Algunas sugerencias para su estudio. In ARCAS CUBERO, Fernando – GARCÍA MONTORO, Cristóbal (eds.). *Andalucía y España. Identidad y conflicto en la historia contemporánea*. Málaga: Servicio de Publicaciones de Unicaja, 2008, s. 249-260. PRADA RODRÍGUEZ, Julio. Clientelismo y poder local en la Segunda República, *Hispania Nova*, 2013, núm. 11.

⁹⁹ ROBLES EGEA, A. *Sistemas políticos, mutaciones y modelos*, s. 240, 245.

¹⁰⁰ ROBLES EGEA, Antonio. La democracia imposible. Sistemas clientelares y corrupción política. In GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Joaquín Costa y la modernización de España*. Madrid: Congreso de los diputados, 2011, s. 157-158.

Jako kasika provincie Jáen uvádí Moreno Luzón dokonce samotného prvního prezidenta druhé republiky, Niceto Alcalá-Zamoru (1877 – 1949). Více ve: MORENO LUZÓN, Javier. »El poder público hecho cisco«. Clientelismo e instituciones políticas en la España de la restauración. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *El marco político y la génesis del caciquismo*. In *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 180-181.

týchž restauračních praktik stálo ve zcela jasném rozporu s neustále se prohlubujícím regeneracionistickým a „antikasikiálním“ diskurzem, který se rozšiřoval minimálně v republikánsky smýšlející části španělské veřejnosti a taktéž i na nejvyšší zastupitelské úrovni.¹⁰¹

Na povahu kasikismu/klientelismu během frankistické éry existuje hned několik názorů. Daly by se shrnout do dvou základních tezí:

1) Klientelismus i nadále přežíval především v zemědělských oblastech. Ačkoliv byl přítomný i v režimních organizacích, ve srovnání s obdobím restaurace byla jeho politická moc značně redukována a kontrolována frankistickým aparátem.¹⁰² Frankovou tendencí bylo tyto vztahy osobní závislosti co nejvíce oslabovat ve prospěch přísně centralizovaného státu.

2) I v druhém případě byl klientelismus zastoupen ve struktuře frankistického státu. Na rozdíl od první interpretace však klientelismus sehrál klíčovou roli v upevňování Frankovy pozice coby nezpochybnitelné hlavy státu. O významu klientelismu ve vztahu k režimu a způsobu vytváření vnitřně hierarchizovaných sítí uvnitř režimní strany, tzv. *Movimiento Nacional*, uvádí Robles Egea následující postřeh:

„Původ klientské moci legitimizuje samotný původ režimu zosobněný v Caudillovi,¹⁰³ který, poté co jmenuje ministry a radní a učiní další významná rozhodnutí, přenechá na zvolených, aby stejným způsobem realizovali to, co on, přičemž je tímto stylem zajištěno sestupné hierarchické uspořádání [moci].“¹⁰⁴

Na tomto místě se pokusím o stručné srovnání. Hodnotící kritérium představuje vztah klientelismu ke státu respektive k politickým stranám. Na základě tohoto poměru lze zmíněné historické epochy rozdělit do dvou skupin. V té první figurují éra restaurace a druhá republika, v druhé diktatura Primo de Rivery a Frankova diktatura. Jaká je podstata tohoto dělení? V éře restaurované bourbonské monarchie a druhé španělské republiky se klientelismus vytvářel v liberální demokratické společnosti a klientské sítě se formovaly v pluralitním systému minimálně dvou (doba monarchie) či více stran (druhá republika). Naproti tomu v období diktatur se klientské vztahy rozvíjely buď v rámci jediné režimem upřednostňované strany (*Unión Patriótica* Primo de Rivery) anebo v jediné režimem povolené straně (Frankovo *Movimiento Nacional*). V obou případech se v odborné španělské

¹⁰¹ Manuel Azaña (1880 – 1940), dvojnásobný předseda vlády a prezident španělské republiky (1936 – 1939), hovořil ve třicátých letech během jedné volební kampaně o nutnosti „rozdrtit kasikismus“ (*triturar el caciquismo*). Viz: YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, 2011, s. 99.

¹⁰² CAZORLA PERÉZ, J. *Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido*.

Jak uvádí Cazorla Peréz, ve Španělsku doposud nebyly vypracovány komplexní analýzy klientelismu období frankismu.

¹⁰³ *Caudillem* je samozřejmě míněn generál Francisco Franco y Bahamonde (1892 – 1975).

¹⁰⁴ ROBLES EGEA, A. *Sistemas políticos, mutaciones y modelos*, s. 243.

literatuře hovoří o státním klientelismu jedné strany (*clientelismo de Estado – partido único*).¹⁰⁵

Z předchozího nástinu klientelismu a jeho působení na stát v průběhu moderních dějin je přinejmenším patrná vysoká adaptabilnost klientských vztahů na politické uspořádání Španělska. Místem, kde se tyto vztahy generují, působí směrem dovnitř i ven, tak že ovlivňují chod celé společnosti, jsou právě politické strany.

3.2 Politické strany jako forma klientelismu

Cazorla Peréz patří mezi nejvýznamnější badatele hájící a rozšiřující myšlenku, že politické strany ve Španělsku fungují na principu klientelismu. V kontextu jiných zahraničních prací (z pohledu Španělska) se nejedná o převratnou tezi. Principy patronáže v politických stranách analyzoval již Max Weber.¹⁰⁶ Totožnou problematikou v novodobém podání se zabývali už v šedesátých letech minulého století Alex Weingrod¹⁰⁷ či James C. Scott.¹⁰⁸ Cazorla Peréz tak tedy rozvíjí již několik desítek let diskutovanou problematiku, ale promítá ji do španělských realit, přičemž se opírá o aktuální zahraniční výzkumy.¹⁰⁹

Jako typický příklad „strany klientely“ (*partido de clientela*) uvádí Cazorla Peréz *Alianza Popular*, v současné době existující pod názvem *Partido Popular*. Podle Cazorly Peréze¹¹⁰ byla od počátku budována na základě uskupení několika „význačných osob“, španělsky *notables*. Každému z těchto *notables* příslušela vlastní klientská základna charakterizovaná slabou organizovaností a takřka nulovým ideovým programem. Vazby mezi *notables* a jejich klientelou byly založeny na meziosobním hierarchickém poměru semifeudálního typu. Tyto *notables* chápe Cazorla Peréz jako moderní kasíky, kteří, stejně jako jejich předchůdci, plnili úlohu zprostředkovatelů zajišťujících přenos zájmů mezi lokálními elitami a vládou. Není neopodstatněné, že se právě na principu klientských vztahů formovaná *Alianza Popular* vytvářela v tradičně zaostalé Galicii. Tato skutečnost mimo jiné slouží Cazorlu Perézovi jako potvrzení hypotézy, že v méně rozvinutých regionech socio-ekonomické podmínky umožňují kontinuitu klientelismu.

„Od roku 1977 dosahovala Galicie, v porovnání s dalšími regiony Španělska, nejnižší úroveň voličské participace. Tato neměnnost [socio-ekonomických poměrů] ulehčovala

¹⁰⁵ ROBLES EGEA, A. *Sistemas políticos, mutaciones y modelos*, s. 237-244.

¹⁰⁶ PARKIN, Frank. *Max Weber*. London: Routledge – Taylor & Francis Group, 2002, s. 106.

¹⁰⁷ WEINGROD, Alex. *Patrons, Patronage, and Political Parties*, s. 377-400.

¹⁰⁸ SCOTT, James C. *Patron – Client Politics and Political Change in Southeast Asia*. *The American Political Science Review*, 1972, no. 1, vol. 66, s. 91-113.

¹⁰⁹ GUNTHER, Richard. *The Dynamics of Electoral Competition in a modern Society: Models of Spanish Voting Behavior, 1979 and 1982*. Barcelona: ICPS, 1991. GUNTHER, Richard – SANI, Giacomo – SHABAD, Goldie. *Spain After Franco: The Making of a Competitive Party System*. Berkeley and London: U. de California Press, 1986.

¹¹⁰ CAZORLA PERÉZ, J. *Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido*.

obvyklou manipulaci [praktikami] kasikismu. Není náhodné, že lídr Alianzы Popular, Fraga Iribarne, díky svému galicijskému původu znal dobře zdejší podmínky, věnoval veškerou svou energii tomu, aby vytvořil strukturu klientské strany (estructura de partido clientelista).“¹¹¹

Cazorla Peréz uvádí výzkumy analyzující motivaci voličů ve volbách v letech 1979 a 1982. Mezi hodnotící kritéria patří ideová blízkost k dané straně, hodnocení lídra, zařazení na škále levice – pravice, příslušnost k *UGT*,¹¹² identifikace s dělnickou třídou (u voličů *PSOE*), věk a náboženské vyznání (u *UCD*)¹¹³ a profese (u *Alianzы Popular*). Výsledky ukazují, že zejména u voličů *PSOE* rozhodnutí volit socialistickou stranu „nevychází ze sympatie nebo ideové spřízněnosti k příslušné straně, nýbrž je odvozené od neoklientského vztahu.“¹¹⁴ Cazorla Peréz se domnívá, že zisk nepoměrně větší voličské podpory, než jaké by kdy *PSOE* mohla dosáhnout jinými cestami, umožnil socialistům plán podpory zemědělského sektoru. Právě *PER*, blíže představený v podkapitole 2.2, zajistil klientele *PSOE* jistou ekonomickou stabilitu a též straně politickou „hegemonii“ v Andalusii a Extremaduře.

V současné době převládá mezi (nejen) španělskými badateli názor, který chápe klientelismus jako kontinuální jev dobře se přizpůsobující novým sociálním, politickým případně ekonomickým podmínkám. Právě díky této adaptabilitě musí nezbytně docházet k určitým změnám, které však vnitřní zákonitost a logiku klientelismu nenarušují. Prostředky a služby poskytované voličům (klientele) jsou poskytovány nikoliv jednotlivcům, ale celku. V takovémto případě se již klientské vztahy nevytváří na osobní bázi, nýbrž na kolektivní bázi. Jako příklad slouží Cazorlu Perézovi právě uplatňování *PER*, při němž každá obecní samospráva, fungující jako kolektivní patron, rozhoduje o přerozdělování dotací. Cazorla Peréz zmíněnou proměnu klientelismu popisuje následovně:

„Tento vztah se liší od tradičního klientského modelu. Ti, kteří přerozdělují podporu (favores) již nejsou kasikové, ani velkostatkáři, nicméně [jimi prováděná] kontrola administrativních a obecních mechanismů je staví do pozice, v níž to, co se zdá jako osobní přízeň, se ve skutečnosti poskytuje kolektivu (domnělí i reální nezaměstnaní), ať už radním u moci je kdokoliv.“¹¹⁵

Předešlý výklad lze shrnout tak, že se klientelismus vytváří uvnitř politických stran, v rámci své stranické základny a dále působí ven, v rámci své voličské základny, kterou si

¹¹¹ CAZORLA PERÉZ, J. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido.

¹¹² *UGT – Unión General de Trabajadores, Všeodborový svaz pracujících.* Založen v roce 1888. Existuje dodnes.

¹¹³ *UCD – Unión de Centro Democrático, Demokratická unie středu.* Strana existující v letech 1977 – 1983.

¹¹⁴ CAZORLA PERÉZ, J. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido.

Cazorla Peréz používá analýzu vypracovanou Guntherem. Více ve: GUNTHER, R. *The Dynamics of Electoral Competition in a modern Society.*

¹¹⁵ CAZORLA PERÉZ, J. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido.

upevňuje anebo teprve získává. Stranické příslušníky a voliče nelze chápat jako dvě striktně oddělené skupiny: ten kdo je voličem/klientem, může se stát členem/patronem.

Veškeré zde popsané poznatky Cazorly Peréze vychází z autorova záměru rozdělit klientelismus do dvou typů.¹¹⁶ Historicky první pojmenovává jako *tradiční klientelismus* (*clientelismo tradicional*) charakteristický pro období restaurace. Druhý nazývá *klientelismem stran*, případně *stranickým klientelismem* (*clientelismo de partido*), kterým popisuje vztahy osobní závislosti v demokratických systémech. Toto členění Cazorly Peréze spadá do obecné tendence vytváření typologií klientelismu, což dokazuje jiné, ne nepodobné členění González Alcantuda, které jsem v souvislosti s otázkou existence kasikismu v moderním Španělsku uvedl v podkapitole 2.2 (citace 89). Aby bylo možné definovat kasikismus v rámci dalších konceptů klientelismu, zaměřuji se v následující kapitole na nejčastěji uváděné typologie klientelismu.

¹¹⁶ CAZORLA PERÉZ, J. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido.

4. Typologie klientelismu

4.1 Historická a politologická perspektiva

Badatelé vytvářejí typologii klientelismu na základě různých kritérií, jakými jsou například instituce nebo druh směny, v nichž nebo skrze něž se klientské vztahy utvářejí. Každá taková typologie klientských vztahů by se dala zařadit do jedné ze čtyř perspektiv: *historické*, *politické*, *sociální* nebo *ekonomické*. Obecně lze říci, že nelze mezi jednotlivými perspektivami vést jasnou dělicí čáru, naopak všechny se vzájemně prolínají a doplňují, jak bude patrné z popisu následujících typologií. Přesto toto dělení chápou jako přínosné pro poznání, která z výše uvedených perspektiv v dané typologii převažuje. Zároveň také ohlašuje, z pohledu jakého vědního oboru ten který autor klientelismus posuzuje. Proto politologové vnímají jakékoliv formy klientelismu za způsob a prostředek dosahování a naplňování politických cílů v rámci systémové integrace,¹¹⁷ sledují je na společenské makroúrovni,¹¹⁸ odpovídající politické, případně historické perspektivě. Naproti tomu antropologové, z pohledu lokální mikroúrovně, je chápou jako spleť sociální integrace a sociálního života,¹¹⁹ v němž politické vztahy nehrají tu nejvýznamnější roli,¹²⁰ proto je posuzují ze sociální perspektivy. Kombinace sociálního, ekonomického a politického hlediska je nejvíce patrná v historické perspektivě, prostřednictvím níž vytváří své typologie především historikové a politologové.

Typologie prováděné podle všech zde uvedených perspektiv spojují ve větší či menší míře následující kritéria:

- 1) Způsob a charakter vazby, jaký je navazován a udržován mezi patronem a klientem. Vytváří se mezi nimi klientský poměr v *osobní* či *neosobní* formě?
- 2) Množství zúčastněných, kteří utvářejí vztah patron – klient. Úzce souvisí s předchozím bodem: právě *osobní* či *neosobní* charakter vazby podmiňuje, zda jsou klientské vztahy formovány na úrovni *jedinců* nebo přímo *kolektivu*.
- 3) Společenský status stanovuje, zda klient dosahuje stejného sociálního postavení jako jeho patron. *Horizontální* forma značí rovnost a *vertikální*, v porovnání s patronem, klientovu sociální inferioritu. Odvíjí se mezi nimi vztah v *horizontální* či *vertikální* podobě?

¹¹⁷ Jak uvádí Corzo Fernándezová: „*Politický klientelismus je následek užívání klientských vztahů na úrovni politiky.*“ Viz: CORZO FERNÁNDEZ, S. El clientelismo político, s. 10, 14.

¹¹⁸ MÁIZ, Ramón. Estrategia e institución: El análisis de las dimensiones *macro* del clientelismo. In ROBLES EGEA, Antonio. (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 43-70.

¹¹⁹ CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, 1996. Citováno podle: JABLONSKI GARCÍA, Paulo. Clientelismo en democracia. Una propuesta para análisis de las relaciones clientelares a nivel local. *Periferia, Revista de tercera i investigació en antropologia*, 2005, núm. 2, s. 10.

¹²⁰ Posuzování politických vztahů antropology se projevuje v diskuzi o užívání termínu patronáž či klientské vztahy, viz pátá kapitola, oddíl 5.3.2.

4) Kvalita případně intenzita dyadického vztahu z pohledu *důvěry*. Míra *důvěry* určuje, jestli je vztah oboustranně dobrovolný a prospěšný nebo spíše veden za účelem zisku, či dokonce útlaku. Vypovídá též o délce trvání relace a klientově svobodě, která se promítá do možnosti vztah ukončit a najít si jiného patrona.

Cílem této kapitoly pak není jen nastínit nejčastěji zmiňované formy typologií, ale, a to především, ukázat, jestli a jak s nimi badatelé zabývající se kasikismem období restaurace pracují.

Güneş-Ayata vyjádřil historickou perspektivu v zobecněné představě předmoderního, moderního a postmoderního klientelismu.¹²¹ V podobném duchu Mario Caciagli rozlišuje *starý klientelismus (clientelismo antiguo)* a *nový klientelismus (clientelismo nuevo)*.¹²² Zatímco *starým klientelismem* popisuje mechanismus moci *notables* a kasiků (*clientelismo de los notables*), *novým klientelismem* označuje vztahy osobní závislosti založené na směně veřejných prostředků a výnosů (*beneficios*) uskutečňovaných politiky protihodnotou za volební hlasy (*clientelismo de las organizaciones*).

V teoretických pracích lze typologií na způsob „starého“ a „nového“ klientelismu s určitými obměnami v názvu nalézt bezpočet, proto není nutné uvádět další příklady. Někteří autoři však ještě rozlišují jakousi mezifázi, transformační období, kdy dochází k přechodu tradičního klientelismu v klientelismus moderní. Carl Landé toto transformační období chápe v mezích *korporačního klientelismu (corporate clientelism)*, který vymezuje od *tradičního rurálního klientelismu (traditional rural clientelism)*.¹²³ Podle Landého „*korporační klientelismus reprezentuje historickou etapu přechodu z feudálního interpersonálního klientelismu k moderní nadlokální politice (supra-local issue-oriented politics)*.“¹²⁴ Luigi Graziano umisťuje klientské vztahy na pozadí politického vývoje, strukturovaného do tří fází, v němž tradiční a moderní klientelismus chápe jako krajní příklady vztahů osobní závislosti. Druhému ze tří stádií politického vývoje odpovídá transformační období charakterizované zrodem politických stran, které jsou již plně strukturovány klientskými vztahy.¹²⁵

¹²¹ GÜNEŞ-AYATA, A. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern, s. 19-28.

¹²² CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada.*, s. 21.

Caciagli také užívá označení *vertikální klientelismus (clientelismo vertical)* a *horizontální klientelismus (clientelismo horizontal)*. V tomto pojmenování se odráží charakter společenského statusu, který sjednocuje, případně odděluje účastníky klientské relace.

¹²³ LANDÉ, C. H. The dyadic basis of clientelism, s. xxix-xxxii.

¹²⁴ Tamtéž, s. xxxi.

¹²⁵ GRAZIANO, Luigi. A conceptual framework for the study of clientelism behavior. *European Journal of Political Research*, 1976, no 4, s. 149-174. Citováno podle: JABLONSKI GARCÍA, P. Clientelismo en democracia, s. 5.

Graziano v duchu anglosaské tradice používá namísto klientských vztahů termín *patronáž*. Proto moderní klientelismus označuje též jako „*party-directed patronage*“. O užívání termínu *patronáž* či klientské vztahy, viz pátá kapitola, oddíl 5.3.2.

Grazianův model vývoje společnosti je determinován politickými, ekonomickými a kulturními podmínkami. První etapa odpovídá tradiční společnosti charakterizované semifeudálními poměry, koncentrací ekonomické moci a nedostatkem politické konkurence. Z těchto rysů plyne tradiční legitimita *notables* a umožňuje jim hegemonii moci. Druhou etapu autor pojmenovává jako společnost v přechodu a lze ji definovat vzrůstem tržního hospodářství, nástupem politických stran, ztrátou respektu tradičních autorit a nízkou legitimitou nových politických lídrů. Tyto podmínky umožňují funkci politické *patronáže* založené na veřejných zdrojích a vnějších stranických konexích. Třetí etapu Graziano označuje mobilizovanou společností. V ní existuje kapitalistický trh,

V souladu s myšlenkou transformace průkopníci v problematice klientelismu na poli politologie René Lemarchand a Keith Legg rozlišují tři typy klientských vztahů, jež označují jako *klientské systémy: feudální, patrimoniální a industriální*. Lemarchand a Legg každý z uvedených typů definují podle kombinace čtyř proměnných, které představují: 1) hodnota a dosah sociální mobilizace, 2) míra proniknutí a vlivu klientelismu do vládních struktur, 3) stupeň rozlišení mezi systémovými úrovněmi, 4) schopnost redistribuce daného klientského systému.¹²⁶ Podle předchozích kritérií lze shrnout typologii klientských systémů do následujících bodů: sociální mobilizace jedinců a míra redistribuce klientského systému vzrůstá směrem od feudálního k industriálnímu typu. Stejným způsobem dochází k produkci různých úrovní klientských systémů. I v industriálním modelu klientského systému však přetrvávají staré formy feudálního a patrimoniálního systému klientelismu, což má za následek tvorbu tenzí.

Caciagli¹²⁷, Graziano¹²⁸ a Landé¹²⁹ uvádí, že zatímco v tradičním klientelismu se vztah patron – klient vytvářel prostřednictvím osobního kontaktu, v moderním klientelismu nabyl neosobní a skupinové podoby. Právě politické strany, jak dodávají, jsou typickým příkladem moderní varianty klientských vztahů. Tímto způsobem je možné nalézt odpovědi na první dvě výše napsaná kritéria.

Navzdory obecně přijímaným „zákonitostem“ vztahu patron – klient, Antoni Mączak upozorňuje na „výjimky z pravidla“, zatímco Barbara Schröterová v případě moderního klientelismu zastává přesně opačný názor, než jak je badatelskou obcí přijímán a zde uváděn.

legitimita a hegemonie politických stran. Nástroji politické kontroly jsou centralizované strany, ideologická a politická mobilizace „mas“ a odborů.

¹²⁶ LEMARCHAND, René – LEGG, Keith. Political clientelism and development: A preliminary analysis. *Comparative Politics*, 1972, no. 2, vol. 4, s. 149-179. Citováno podle: JABLONSKI GARCÍA, P. Clientelismo en democracia, s. 6-7.

Lemarchand a Legg chápou feudalismus jako klientský systém, vytvářený na dyadické bázi, kde patronem je lenní pán a klientem vazal. „*Tento [klientský] vztah [období feudalismu], v němž se poskytuje ochrana a vzájemné služby, je založen na respektu a náklonosti. V patrimoniálním klientelismu se politický systém uskutečňuje skrze specializovanou administrativu a vládu. Tento politický rámec snižuje význam a osobní vazbu klientských vztahů. Vztah patron – klient je požadavkem pro jmenování vlády. Patrimoniální typ autoři dále dělí do dvou subsystémů. V prvním subsystému neexistuje rozlišení mezi různými úrovněmi systému a jeho schopnost distribuce je [v něm] limitovaná. Tyto charakteristiky situují lídra (ruler) do pozice jediného centra. V druhém subsystému sociální mobilita způsobuje diskontinuitu klientské sítě, a to i v samotném centru. Na periferii tohoto systému však i nadále přetrvávají tradiční klientské vztahy. Přítomnost dvou typů klientských vztahů zapřičiňuje soupeření mezi různými patrony. Hlavním autory uváděným kritériem rozlišení je stupeň směny ve státních strukturách uskutečňovaných s cílem [dosáhnutí] modernizace. Industriální typ klientských vztahů odpovídá období, ve kterém dochází k velké sociální mobilitě. Zároveň se však v něm projevuje členitost různých úrovní klientských systémů, doprovázených vysokou schopností distribuce a charakterizovaných vztahy mezi těmi, jež podléhají administrativě a těmi, co tuto administrativu [vykonávají na bázi] legálně-racionálního typu. V takovémto kontextu existuje klientelismus, který je vysvětlován diskontinuitou modernizace, díky níž [v něm] setrvávají stopy předešlých klientských systémů.*“

¹²⁷ CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 22.

¹²⁸ „Zatímco v tradičním [klientelismu] se vztah vytváří na bázi jednoho patrona, vztah je výlučně vertikální [hierarchický], [udržuje se] tváří v tvář, mezi klientem a patronem existuje důležité pouto emocionálnosti, moderní klientelismus se stává anonymní, neboť [klientské] vztahy se navozují mezi skupinami, a ne jednotlivci.“ Viz: GRAZIANO, L. A conceptual framework for the study of clientelism behavior, s. 149-174. Citováno podle: JABLONSKI GARCÍA, P. *Clientelismo en democracia*, s. 5.

¹²⁹ Tradiční rurální klientelismus se vyznačuje „ (...) vysokým stupněm 'tváří v tvář' uskutečňované relací. Fyzická blízkost a přímý osobní kontakt jsou obzvláště důležité v udržení takových aliancí tradičních společností.“ Viz: LANDÉ, C. H. *The dyadic basis of clientelism*, s. xxix.

Ze studia archivních materiálů Maćzak vyvodil, že ani osobní kontakt nemusel být vždy pevně závazným rysem tradičního klientelismu. V Polsko-litevské unii byl osobní kontakt mezi klientem a magnátem (patronem) minimální, nebo dokonce žádný.¹³⁰ Barbara Schröterová pro změnu akcentuje dyadický rozměr klientských vztahů, díky čemuž se v moderním či jakémkoliv jiném klientelismu relace mezi patronem a klientem navazuje vždy přímým osobním kontaktem. Podle ní politická strana nikdy nevystupuje jako entita reprezentovaná jedním patronem, nýbrž jsou to stále konkrétní jednotlivci, kteří ji vytvářejí a v rámci ní jednají.¹³¹

Třetí kritérium společenský status patrona a klienta velmi dobře zapadá do historické případně politologické perspektivy. V tradičním klientelismu je jejich společenské postavení značně nerovné, nebo dokonce zcela nesouměřitelné, vztah je tedy mezi nimi veden ve vertikálním směru. Naopak horizontální směr udávající rovnost odpovídá struktuře vztahů moderního klientelismu. Jedná se o všeobecně rozšířený názor a ze zde zmíněných autorů jej zastávají jak Caciagli,¹³² tak Landé,¹³³ tak i Graziano.¹³⁴ Třetí kritérium lze tedy shrnout do tvrzení, že existující klientské vztahy jsou navozované na straně jedné v tradiční předmoderní společnosti ovládané sociální a politickou nerovností a na straně druhé v moderní demokratické společnosti, kde všem jejím členům – občanům jsou zaručeny základní lidská a politická práva, na základě čehož se snižuje nerovnost aktérů klientského vztahu.

Čtvrté kritérium kvality případně intenzity vztahu vyjádřené mírou důvěry nejlépe odpovídá sociální perspektivě. *Důvěra* (*confianza/trust*), ale také *věrnost* (*lealtad/loyalty*) a *čest* (*honor/honour*) jako tradiční antropologické konstrukty jsou pro studium klientských vztahů, případně patronátu, hojně rozvíjeny v antropologii¹³⁵ a sociologii.¹³⁶ Obecně lze říci, že v případě základní podvojně typologie vlastní především historické či politologické perspektivě, míra důvěry v klientském vztahu je nepoměrně vyšší v tradičním klientelismu, v němž se vzájemná relace odvíjí tváří v tvář, než v klientelismu moderním, kde se vztah stává odosobněným.

¹³⁰ MAĆZAK, A. *Klientela*, s. 10-11.

¹³¹ „Lojalita se váže na určité osoby, protože pro klienta je na prvním místě důležitá [konkrétní] osoba a poté politická strana. Předpokládá se, že také na horizontální úrovni by měly existovat osobní vztahy, které umožňují směnu hlasů za ne nezbytně veřejné prostředky.“ Více ve: SCHRÖTER, Barbara. Clientelismo político: ¿existe el fantasma y cómo se viste? *Revista mexicana de sociología*, 2010, núm. 1, año 72, s. 156-157.

¹³² CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 21-22.

¹³³ „Tradiční rurální klientelismus ve své původní formě převažuje v takovém prostředí, kde podřízení jsou závislí na svých nadřízených, kteří jsou [v případě] potřeby připraveni podpořit své věrné osobním [vztahem] vázané jedince.“ Viz: LANDÉ, Carl H. The dyadic basis of clientelism. In SCHMIDT, Steffin W. (et al). *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism*. Berkeley: University of California Press, 1977, s. xxx.

¹³⁴ Viz citace 127, 128, 129.

¹³⁵ Pro Pitt-Riverse ve středomořských společnostech představuje *čest* (*honour*) klíčové hledisko fungování mezilidských, a tím i klientských, vztahů. Koncept *cti* poprvé rozvíjí ve svého času průkopnickém díle pojednávajícím o andaluské obci *Grazalema*, viz: PITT-RIVERS, Julian. *The People of the Sierra*. New York: Criterion Books, 1954.

¹³⁶ Konstrukci *důvěry* (*trust*) ve společnosti považují za klíčové kritérium pro analýzu mezilidských, a tedy i klientských, vztahů autoři Shmuel N. Eisenstadt a Luis Roniger v dnes již klasické práci: EISENSTADT, Shmuel Noah – RONIGER, Luis. *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Typologii klientských vztahů na základě vývoje společnosti, tak jak je patrná třeba u Graziana či Lemarchanda a Legga, nelze brát jako závazný pevně stanovený model platný pro všechny společnosti. Právě Lemarchanda a Legg¹³⁷ nepředstavují svou typologii jako sled nezbytné evoluce klientských systémů, nýbž připouštějí, že v každé společnosti může dojít ke změně jimi popsaného socio-ekonomického vývoje, což by se projevilo i na charakteristice vztahů osobní závislosti. Každá taková „odchylka“ znamená předpoklad pro tvorbu jiného typu klientelismu.

Proti všeobecnému přesvědčení vystupuje Barbara Schröterová. Ačkoliv uznává oba základní typy klientských vztahů, nechápe je jako časově limitované. Odmítá představu historické evoluce tradičního klientelismu v klientelismus moderní. Proto mohou v současnosti oba druhy nadále existovat vedle sebe, uchovávající si své rysy, včetně prostředí, kde se rozvíjejí: tradiční klientelismus na venkově, moderní klientelismus v politických stranách.¹³⁸

4.2 Ostatní perspektivy, vztah ke kasikismu

V rámci moderní varianty klientských vztahů Corzo Fernándezová rozlišuje trojí dělení politického klientelismu: *volební (electoral)*, *byrokratický (burocrático)* a *stranický (de partido)*. Ve *volebním* typu klientelismu volič směňuje svůj hlas za volební přísliby. Takový hlas může také představovat výraz věrnosti nebo „splátku“ učiněnou díky v minulosti obdržené přízni. *Byrokratická* forma klientelismu vzniká tehdy, kdy klient jako přidružený nebo stálý člen dané strany poskytne podporu zprostředkovateli za účelem navázání kontaktu s mocensky výše postavenými jedinci. Jiný důvod podpory spočívá v klientově snaze stát se objektem preference v rámci stranického jednání. *Stranický* klientelismus se vytváří v situaci, kdy klient udílí podporu lídrovi, frakci nebo hnutí výměnou za zisk z podílu při přerozdělování veřejných zdrojů a služeb, kterými lídr, frakce nebo hnutí disponují.¹³⁹ Třebaže typologie Corzo Fernándezové sleduje politickou perspektivu, nabývá v ní na významu objekt směny, čímž předznamenává ekonomickou perspektivu.

Další typologii klientelismu lze chápat v rámci historické perspektivy buď jako podskupinu moderního (nového) klientelismu, anebo, a to spíše, právě z ekonomického hlediska. Ekonomické hledisko je pak posuzováno podle druhu prostředků, které jsou v rámci vztahu patron – klient směňovány. Cazorla Pérez tak rozlišuje *pracovní klientelismus (clientelismo laboral)*, který umožňuje tvorbu pracovních míst ve veřejném sektoru a *klientelismus koncesí (clientelismo concesional)*, prostřednictvím něhož daný patron udílí

¹³⁷ LEMARCHAND, R. – LEGG, K. Political clientelism and development, s. 149-179. Citováno podle: JABLONSKI GARCÍA, P. Clientelismo en democracia, s. 7.

¹³⁸ SCHRÖTER, B. Clientelismo político, s. 157.

¹³⁹ CORZO FERNÁNDEZ, S. El clientelismo político, s. 21.

různé druhy licencí, subvencí, práva na projekty nebo naopak zproštění od určitých povinností, apod.¹⁴⁰

Podskupiny *politického klientelismu (clientelismo político)* a *volebního klientelismu (clientelismo electoral)*, tak jak je popsala Schröterová, pak lze chápat jako hybridní formy *moderního klientelismu*,¹⁴¹ ve kterém aktéři klientského vztahu v daleko větší míře kladou důraz na směňované prostředky. Vzrůst významu prostředků směny umožňuje oba uvedené druhy vztahů osobní závislosti vysvětlovat jako průsečík *historické* a *ekonomické* perspektivy.

Ještě jedno ohlédnutí za čtvrtým bodem stanovujícím kvalitu klientských vztahů podle míry *důvěry*, případně *věrnosti*. Barbara Schröterová navrhla tříčlennou typologii klientských vztahů,¹⁴² v níž dva typy klientelismu, *vynucený klientelismus (clientelismo forzado)* a *iluzorní klientelismus (clientelismo ilusionario)*, jsou strukturovány na základě důvěry a věrnosti navozované mezi patronem a klientem:

Vynucený klientelismus (clientelismo forzado) se vztahuje na míru vůle, která charakterizuje klientský vztah. Směna může být na klientovi vynucována, neboť klient v důsledku těžkých životních okolností, jež jej provázejí, nemá jiné možnosti, než tuto směnu přijmout. Z nedostatku důvěry ke svému klientovi může patron monitorovat klientovo chování a tímto způsobem jej omezovat, či dokonce ohrožovat. Na druhé straně se může vztah stát nevýhodný i pro patrona, v situaci kdy existuje nadměrná konkurence mezi patrony, klienti snáze vyvíjejí nátlak na patrona, případně jej dokonce vydírají.

Iluzorní klientelismus (clientelismo ilusionario) vzniká na základě míry důvěry a věrnosti mezi partnery (*socios*), která může být proměnlivá. Pokud existují pochybnosti ohledně plnění smlouvy (*contrato*) – směna prostředků (*bienes*) a služeb je pouze předmětem slibů namísto jejího uskutečnění – klientova důvěra a v návaznosti na ni i jeho loajalita se vytrácí. Vládne iluze o existujícím klientském vztahu, protože ani patronovi se nedostává pocitu klientovy loajality. Nicméně vztah nadále přetrvává v iluzi, že se uskutečňuje směna. S rozpadem důvěry a loajality se rozkládá koncept klientelismu.

Představa klientelismu jako kontinuity španělských dějin vyložená v podkapitole 3.1 se promítá do typologie klientských vztahů. Například členění klientelismu Roblese Egey zároveň sdružuje historické a politické hledisko. Robles Egea rozděluje španělský klientelismus do tří typů:¹⁴³

¹⁴⁰ CAZORLA PERÉZ, J. El clientelismo de partido en la España de hoy, s. 48.

¹⁴¹ SCHRÖTER, B. Clientelismo político, s. 160.

¹⁴² Tamtéž, s. 148.

Třetí z této typologie *moderní klientelismus (clientelismo moderno)* vzniká tehdy, když se osobní charakter vztahu mezi patronem a klientem rozpadá. V důsledku anonymity moderního života typického především pro městské prostředí se osobní vztahy mezi stranou a klientem jen stěží uchovávají. Míra osobní známosti mezi partnery (*socios*) se liší a to tak, že patronem může být správce nebo funkcionář veřejné administrativy, na kterého se klient obrací, aby vyhověl jeho potřebám, aniž by jej znal.

¹⁴³ ROBLES EGEA, Antonio. Introducción. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 14-15. Více ve: ROBLES EGEA, A. Sistemas políticos, mutaciones y modelos, s. 230-237.

1) klasické tradiční „*cacicazgo*“¹⁴⁴ (*cacicazgo clásico tradicional*), zahrnující období restaurace

2) státní klientelismus jedné strany (*clientelismo de Estado-partido único*), prosazující se jak v Riverově, tak Frankově diktatuře

3) stranický klientelismus (*clientelismo de partido*), existující nejprve v období druhé republiky a poté ve španělské společnosti od přechodu k demokracii až do současnosti

Následující typologie se soustřeďují již na členění kasikismu, jinými slovy, na klientské vztahy restaurované monarchie. V typologii Borji de Riquera se mísí politické a ekonomické hledisko. Vedle *tradičního kasikismu* (*caciquismo tradicional*) zemědělských vlastníků uvádí *industriální kasikismus* (*caciquismo industrial*) bohatých průmyslníků disponujících vlivem v prostředí velkých měst.¹⁴⁵

Ještě více než v Riquerově interpretaci kasikismu je ekonomické hledisko patrné v analýze Salvadora Cruz Artacha. Cruz Artacho odděluje starý a nový klientelismus, když dělicí linii nachází v období restaurované monarchie. Přechod z jím označovaného modelu nebo systému tradičního či klasického kasikismu se uskutečňuje ve dvacátých letech 20. století, tedy na samém sklonku restaurace. Podle Cruz Artacha tato proměna nevychází ze státem prosazované politické modernizace, nýbrž z vlastní transformace zemědělského sektoru.¹⁴⁶

Na základě intenzity pouta, která spojuje kasika a jeho klientelu, José Varela Ortega stanovil čtyři typy kasikismu: *tradiční* (*tradicional*), *přechodový* (*transicional*), *transakční* (*transaccional*) a *násilný* (*violento*).¹⁴⁷ Intenzitu klientského pouta Varela Ortega vyjádřil podle míry věrnosti (*lealtad*), jež se v každém typu kasikismu liší.¹⁴⁸ *Tradiční kasikismus* je založen na konceptu tradiční legitimacy, proto tento vztah bývá dlouhodobý, stálý a často vysoce přenosný. Neomezuje se na směnu jasně specifikovaných prostředků a služeb. Ačkoliv se tato forma vztahu objevovala mezi rozličnými sociálními vrstvami na různých místech a v různých dobách, byla patrná především na přelomu 19. a 20. století ve venkovských komunitách, v tradičních uzavřených kulturách přežívajících v lokalitách s minimálními obchodními a administrativními kontakty.¹⁴⁹ Jako *přechodový kasikismus* označuje Varela

¹⁴⁴ Vysvětlení pojmu „*cacicazgo*“, viz oddíl 5.3.6.

¹⁴⁵ RIQUER, Borja de. Burgesos, políticos i cacics a la Catalunya de la Restauració. *L'Avenç*, 1985, núm. 85, s. 16-33. Citováno podle GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo: balance y perspectivas, s. 1352.

¹⁴⁶ ROBLES EGEA, A. Introducción, s. 14-15. Více ve: CRUZ ARTACHO, Salvador. Estructura y conflicto social en el caciquismo clásico. Caciques y campesinos en el mundo rural Granadino (1890 – 1923). In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 191-213.

¹⁴⁷ VARELA ORTEGA, José. *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875 – 1900)*. Madrid: Alianza Editorial, 1977, s. 359-369.

¹⁴⁸ VARELA ORTEGA, José. Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista. *Revista de Occidente*, 1973, núm. 127, s. 64-69.

¹⁴⁹ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 360.

V tradičním modelu kasikismu je postava kasika chápána jako nezpochybnitelná součást nezpochybnitelného řádu, je to právě on, „*kdo jím [kasikem] má přirozeně být, byl jím a vždy jím bude.*“ Hmotné prostředky nebyly pro kasika tolik významné jako jistota, že může počítat s klientovou věrností a nákloností. „*Klient očekával [od kasika/patrona] ochranu a pomoc před vnějším světem, při jednání s administrativou a obecně s městským*

Ortega takový vztah osobní závislosti, v němž je pouto mezi patronem a jeho klientelou méně dlouhodobé a také méně stabilní. Směňované prostředky a služby mají specifičtější povahu. Na rozdíl od *tradičního kasikismu* se *přechodový kasikismus* projevuje na administrativní úrovni: stát jako centrum moci proniká do lokální struktury. Činí tak skrze místního poslance jednajícího jako státní zmocněnec, jemuž stát ve vztahu k sobě upírá jeho zákonodárné pravomoci, ale v poměru k obci mu povoluje překračovat kompetence v daleko větší míře, než jakými poslanec dle zákona disponuje. Vztah osobní závislosti označovaný jako *přechodový kasikismus* umožnil městskému prostředí pronikat do do té doby uzavřeného venkovského světa.¹⁵⁰

Oproti dvěma předchozím typům v *transakčním* a *násilném kasikismu* je míra intenzity a doba trvání pouta ještě nižší a kratší. Zatímco v rámci nerovné směny (přímo úměrné nerovnému postavení patrona a klienta) v *tradičním kasikismu* chápe Varela Ortega patronem poskytovanou přízeň jako projev *laskavosti (apoyo deferencial)*, v *přechodovém* tuto podporu vnímá v mezích kompenzace (*apoyo por compensación*), v *transakčním* je pomoc klientovi udílána již ve formě finanční odměny (*apoyo comprado*), a v *násilném kasikismu* si ji kasik na klientovi vynucuje nátlakem či hrozbami.¹⁵¹ V takovém případě patron zneužívá svého vlivu a ekonomické převahy a tyje z klientovy bezvýznamnosti a chudoby. Třebaže jak v *přechodovém*, tak *transakčním kasikismu* se podpora směňuje za hlasy a odvíjí se tedy na politické úrovni, ve druhém zmiňovaném typu klientelismu hmotné prostředky dodávané kasikem představují spíše almužnu. V těchto podmínkách lze jen stěží označit pouto mezi patronem a jeho klientelou za pevné, stálé, dlouhodobé a oboustranně reciproční.

Ať už se jedná o typologie kasikismu nebo obecně klientelismu navržené španělskými badateli či z jejich pohledu zahraničními autory, domnívám se, že klientské vztahy nelze pojímat čistě jen z historické nebo ekonomické perspektivy. Vždyť především antropology či sociology zastávaná teorie směny,¹⁵² na niž následně s větším či menším důrazem odkazují historici a politologové, přikládá druhu směňovaných prostředků nezpochybnitelnou váhu. Přesto španělští badatelé, kteří se věnují historiografii kasikismu, souhrnně uvádějí buď politické, anebo ekonomické důvody, jimiž vysvětlují původ a fungování španělského klientelismu. Více o této tématice přináší podkapitola 7.2.

prostředím. Mimo to spoléhal na patronovu otcovskou ohleduplnost, poskytnutí opory, chleba a práce, malé parceli z patronova pozemku, (...), atd. (tamtéž, s. 360)

¹⁵⁰ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 360-361.

Podstata *přechodového kasikismu* tedy plyne z poslancova neustálého překračování zákonodárného jednání spočívající v přivlastňování a následné ilegální distribuci obecních zdrojů. Jak dodává Varela Ortega, noví kasikové co do významu nahradili ty staré. Pro určité skupiny obyvatelstva již tradiční patroni nebyli užiteční, navzdory svým dobrým kontaktům a jimi poskytované přízni, nemohli se rovnat doporučujícím dopisům nových patronů. (tamtéž, s. 360-361)

¹⁵¹ Tamtéž, s. 64-69.

¹⁵² KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 53-55.

5. Terminologie

5.1 České pojmosloví

Ještě předtím, než se zaměříme na španělskou terminologii, je třeba představit české pojmosloví a pozastavit se u obtíží spjatých s adjektivy odvozenými od slova *klientelismus*. Přídavná jména *klientský*, *klientelní* či *klientelistický* se v českých textech běžně užívají do té míry, že by se na první pohled dalo říci, že jsou zaměnitelná. Jejich význam však nevnímám jako totožný. Označení *klientský*, případně *klientské vztahy*, jež převažuje v české odborné¹⁵³ a žurnalistické literatuře, daleko více než původní podstatu sociopolitického fenoménu klientelismu připomíná moderní vztahy z terciálního sektoru. Máme spíše na mysli banku a jejího klienta, pojišťovnu a jejího klienta, advokátní kancelář a jejího klienta; příkladů lze nalézt nespočet. Při větším počtu klientů vzniká *klientela*, již se v moderní podobě pojmenovává soubor zákazníků dané firmy či instituce. Adjektivum *klientelistické* zní těžkopádně, až příliš nápadně připomíná latinský původ slova a zároveň vzbuzuje dojem anglicismu. *Klientelní* naznačuje vytváření sítí, a tím pádem poněkud ignoruje fakt, že klientelismus ve své podstatě spočívá na dyadickém vztahu¹⁵⁴ a teprve poté tvoří struktury.

Co se stane, rezignujeme-li na užití adjektiva *klientský* a nahradíme-li jej přídavným jménem *patronský*? Záměna přídavného jména *klientský* za *patronský* dá vzniknout sousloví *patronské vztahy*, které v češtině sice není tolik obvyklé, ale z jazykového hlediska nepředstavuje problém. Toto nahrazení by však v dyadickém vztahu spíše umocňovalo vliv patrona a mohlo by vytvářet jednostrannou představu patrona jako mecenáše. S opačnou logikou se zpětně dostáváme na začátek argumentace: totéž by šlo říci o pojmu *klientský*, kdy by uživatel v dyadickém vztahu na úkor patrona zdůrazňoval významnější roli klienta. Dle mého názoru varianta s užitím opisu *patron – klient*, respektive *vztah patron – klient*, nejpřesněji odráží základní rámec relace osobní závislosti. Nicméně v českém textu působí těžkopádně. Proto i přes výše uvedené výhrady a s vědomím, že se jedná o nejfrekventovanější způsob vyjádření, jsem se v této diplomové práci rozhodl ponechat označení *klientské vztahy*. Sousloví *vztah patron – klient* užívám jen v případě, kdy chci zdůraznit elementární charakter klientelismu obsažený v dyadickém vztahu nebo z čistě stylistických důvodů. Obdobně jako u opisu *patron – klient*, táž slohová úprava mě vedla k zaměnitelnosti pojmů *kasikismus* a *restaurační klientelismus*, jejichž rozbor bude proveden na následujících stránkách.

¹⁵³ Tohoto pojmenování se drží již v podkapitole 1.1 zmiňovaný sociolog Jan Keller. Viz díla: KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra, aneb, k čemu je modernitě dobrá tradice*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

¹⁵⁴ FOSTER, George M. The Dyadic Contract: a Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village. *American Anthropologist*, 1961, no. 63, s. 1173-1192. LANDÉ, C. H. The dyadic basis of clientelism, s. xiii. Landého definice dyadických vztahů: „Dyadický vztah, v sociálně vědním smyslu, je přímým vztahem zahrnujícím určitou formu vzájemného působení mezi dvěma jednotlivci.“ (tamtéž, s. xiii)

S problematikou termínů *klientský*, *patronský* a *klientské vztahy*, souvisí užívání pojmů *klientelismus*, *patronát*, případně *patronáž*. Česká odvozená slova *patronát* a *patronáž*, domnívám se, jsou plně zaměnitelná. Jak *patronát*, tak *patronáž*, oba výrazy mají původ v latině. Na rozdíl od *patronátu* však termín *patronáž* vstoupil do slovní zásoby Českého jazyka zprostředkovaně skrze Anglický jazyk – je doslovným překladem anglického výrazu *patronage*.¹⁵⁵ Slovník spisovného jazyka českého slovo *patronáž* ovšem oficiálně neuznává, uvádí pouze *patronát* a jeho další odvozeniny, jakými jsou *patronství* či *patronace*.¹⁵⁶ Přesto se v českých textech běžně užívají oba termíny, *patronát* i *patronáž*.¹⁵⁷ Oba pojmy chápu za synonymní, ale užívat budu především normou přijaté slovo *patronát*. Výrazu *patronáž* dám přednost jen tehdy, půjde-li o překlad z anglických textů. Na rozdíl od pojmu *patronát* termín *klientelismus* představuje novotvar, odvozený od adjektiva *klientský*, případně od podstatného jména *klient*. Třebaže výrazy *patronát* a *klientelismus* považuji v zásadě za rovnocenné,¹⁵⁸ domnívám se, že jim nelze upřít následující dvě charakteristiky:

- 1) Jsou odvozeny a vztahují se k opačným činitelům vytvářejícím dyadický vztah osobní závislosti.
- 2) *Patronát* může vyvolávat představu jednostranné záštity a ochrany mající pozitivní konotace, zatímco *klientelismus* spíše evokuje přinejmenším nemorální, nebo dokonce protizákonné praktiky.

Problémy vyvstávající s českým pojmoslovím nejsou rozhodně samoučelné a ani nahodilé. Nejedná se však ani o výjimečný případ. Polský historik Antoni Maćzak v monografii věnované klientelismu v novověké Evropě se zamýšlel nad tímž problémem. Na příkladu rodné polštiny a některých dalších jazyků provedl rozbor termínů *patronát/patronáž*, *klientelismus* či *klientela* a ukázal, jak užití těchto výrazů je těm kterým jazykům vlastní, co v nich skutečně znamenají, případně jaké problémy dané řeči přináší.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Zajímavé je, že oproti pojmu *patronáž* čeština postrádá vhodný ekvivalent pro jiný obdobný anglický termín *brokerage*. *Brokerage* lze popsat jako pomyslnou instituci *zprostředkovávání*. Více o termínu *broker* ve vztahu ke španělskému pojmosloví je napsáno v páté kapitole, v oddíle 5.3.4.

¹⁵⁶ <http://ssjc.ujc.cas.cz/>, heslo: *patronát*.

„*Patronát*, -u m. (6. j. -u, -ě) (z lat.) 1. (v social.) právo a povinnosti patrona (ve význ. 1); záštita, patronství 1: převzít p. nad školou, závodem ap.; kulturní, umělecký, zdravotnický p.; mít kolektiv pod p-em 2. (dř.) souhrn práv a povinností vyznačujících správce, patrona (ve význ. 5) vzhledem k instituci (kostelu, nemocnici, škole ap.), kt. spravuje; úřad vykonávající tato práva a povinnosti, členové tohoto úřadu 3. (řidč. dř.) obvod mající společného patrona (ve význ. 5): nejstarší farář na p-u (Baar); knížecí p. (Hol.); — *patronátní příd.*: p. škola, závod jsoucí pod patronátem (ve význ. 1); – p. úřad vykonávající právo, kt. přísluší patronovi (ve význ. 5); práv. p. právo souhrn práv a povinností toho, kdo vykonává patronát (ve význ. 2); → přísl. *patronátně*: p. provádět opravy.“

¹⁵⁷ Například Jan Keller dává přednost termínu *patronáž*. Viz: KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 58.

¹⁵⁸ Třebaže Jan Keller v drtivé většině píše o vztazích osobní závislosti jako o *klientelismu*, případně *klientských vztazích*, použije-li pojem *patronáž*, pak jím taktéž míní *klientské vztahy*. Viz: KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 58.

¹⁵⁹ MAĆZAK, A. *Klientela*, s. 8-9.

Podle Maćzaka počínaje středověkem slovo *patronus* nabírá mnoho významů. Z něho pocházející podstatné jméno *patronát* se v různých jazycích (včetně polštiny) spojuje s právem obsazování hodností, zvláště pak v církvi. Proto se podle něj v němčině spíše používá z angličtiny vypůjčené *patronage* nebo pro upřesnění opis *Patronat und Klientele*. V italštině slovo *patrone* neexistuje, a pokud by existovalo, znělo by *patrono*, *padrone* znamená tolik co „pán“. Termín *klient* také považuje za nejednoznačný, na rozdíl od *klientelismo*, které je

5.2 Patron a klient: význam slov v současné španělštině

Jádro problematiky klientelismu spočívá v samotné terminologii. Aby bylo možné postihnout historiografii klientelismu v éře tzv. restaurace, je třeba věnovat pozornost tomu, jaké pojmy španělští historikové používají, jak je objasňují, co prostřednictvím nich vysvětlují, k čemu je vztahují, apod. Skutečnost, že klientelismus není reflektován jen z pohledu historie, pohled na terminologii ztěžuje. Díky tomu je třeba počítat s možnou inspirací z dalších sociálně vědních disciplín.

V návaznosti na české pojmosloví je třeba prozkoumat, jak současná španělština vysvětluje výraz klient. Zjednodušeně řečeno, klient jako „zákazník“ je vlastní nejen moderní češtině, ale i španělštině.¹⁶⁰ Současný slovník Královské Španělské Akademie (*Real Academia Española*, dále jen *RAE*) nabízí tři významy slova *cliente*. V prvním z nich jím označuje *osobu, která vytrvale užívá služeb profesionála nebo podniku*. Druhý význam je velmi podobný předchozímu: jedná se o „stálého zákazníka“, *osobu, která je zvyklá navštěvovat stejný podnik*. Sousední „stálý zákazník“ je opisem originálu, které zní *parroquiano*. Při bližším průzkumu tohoto pojmenování se lehce odhalí sféra, ve které bylo užíváno: církevní prostředí. Jedná se o osobu, která *náleží nebo je ve vztahu k určité farnosti*.¹⁶¹ Třetí význam nejvíce odpovídá dyadickému vztahu patron – klient. Je jím myšlena *osoba, která je v ochraně (případně péči) nebo poručnictví jiné osoby*.

Ve slovníku *RAE* španělské slovo *patrón* nabízí více významů.¹⁶² Pojmem *patrón* se označuje:

- 1) obránce (*defensor*) nebo ochránce (*protector*)
- 2) osoba, která vykonává patronát (*patronato*)
- 3) titulární světec v církvi
- 4) patron nebo patronka města nebo náboženské či laické kongregace
- 5) majitel domu, který poskytuje ubytování
- 6) pán, paní (ve smyslu hierarchického uspořádání – pozn. PŠ)
- 7) „*patrono*“, který zaměstnává dělníky v manuálních pracích

Z předcházejících popisů vyplývá následující zjištění: označení „obránce“, případně „ochránce“ zapadá do výše uvedené třetí definice významu slova *cliente*. Druhé vysvětlení odkazuje na patronátní právo, jímž je *patrón* povinován vůči jiným osobám. V pořadí šestý význam pojmu *patrón*, zní v originále *amo*, zde přeložený jako „pán“. Vedle tohoto českého překladu však v souladu s původním španělským označením jím lze ještě mluvit „majitele“, „šéfa“, „hospodáře“, „předáka“, „pána domu“ nebo přeneseně „hlavu rodiny“; obecně vzato

termínem čistě naučným. *Clientela* se objevuje v hovorovém jazyce, *padrinaggio* vnímá Mączak jako uměle vytvořené. V angličtině se užívá *clientage*. Překlad termínu na *klientelismus (clientelism)* je novotvar.

¹⁶⁰ <http://rae.es/>, heslo: *cliente*.

¹⁶¹ <http://rae.es/>, překlad hesla *parroquiano*.

¹⁶² <http://rae.es/>, překlad hesla *patrón*.

Upřednostněny jsou ty významy, které jsou spjaté s duchovním prostředím, nebo v nichž se rýsuje asymetrie mezilidského vztahu.

osobu, která má dominantní postavení nebo rozhodující vliv na jednu či více osob.¹⁶³ Sedmý význam jsem záměrně ponechal ve španělském originále. Slovník RAE slovu *patrono*¹⁶⁴ v drtivé většině přikládá totožné významy, jako ty, jež jsem uvedl u pojmu *patrón*. *Patrono* a *patrón* lze tedy chápat synonymně jako zaměnitelné pojmy vztahující se k téže realitě.

Jak je patrné z výše uvedených příkladů, pojmy *patron* a *klient* současná španělština označuje mnoho modelových situací mezilidských vztahů, v souladu s tím, jak těmto slovům byly v průběhu sociopolitického vývoje přidávány nové a nové významy. Ať už jsou umístěny do církevního či světského prostředí nebo vztahovány na osoby v pracovním poměru, je v těchto vzájemně se doplňujících termínech stanovena asymetrická relace. Z ní vyplývá meziosobní hierarchie a také princip poskytované a přijímané ochrany. Podrobnější informace o vztahu *patron* – *klient* přináší definice *klientských vztahů* vytvořená Eisendstadtem a Ronigerem (oddíl 6.3.1).

5.3 Patronazgo, clientelismo, caciquismo, intermediario, compadrazgo, parentesco, cacicazgo

5.3.1 Patronazgo, clientelismo, caciquismo

Nebývá pravidlem, že by španělští autoři studií věnovali pozornost terminologii a vymezovali se vůči pojmům, které se v souvislosti s problematikou *clientelismu* běžně objevují a které oni sami používají. Například staví vedle sebe na stejnou úroveň pojmy *patronazgo* (*patronát*), *clientelismo* (*klientelismus*) a *caciquismo* (*kasikismus*), bez jakékoliv základní interpretace. V úvodu jsem již uvedl, že se problematika *clientelismu* zkoumá v celé řadě sociálně vědních disciplín, v nichž se poznatky vzájemně prolínají, buď prostým informativním výčtem dosavadního stavu zkoumání, nebo jako východiska pro přímou aplikaci dalšího výzkumu. Nejinak tomu je i s výzkumy španělského *clientelismu* prováděnými v perspektivě španělské historické vědy. I zde nechybí očividná inspirace metodami užívanými v dalších příbuzných oborech.

Proč tedy dochází k absenci terminologie? Nabízí se poněkud alibistické vysvětlení: autoři dané pojmy považují buď za pevně stanovené a neměnné, anebo naopak proměnlivé v čase a prostoru. V prvním případě by opomenutí mělo své opodstatnění, v druhém rozhodně nikoliv. Každopádně v obou případech nahlíží na čtenáře přistupujícího k práci jako na dostatečně obeznámeného, který v daném vědním oboru rozumí pojmům a jim odpovídajícím významům. Tuto představu nepovažuji za reálnou. V souvislosti s výše uvedeným právě Yanini Montesová poukazuje na rizika spjatá s interdisciplinárními výzkumy, s nimiž se nereflektovaně do jednotlivých sociálně vědních disciplín (a tím i historie) přejímají blíže neobjasněné pojmy. Tím se zvětšuje riziko dezinterpretace textu.¹⁶⁵

¹⁶³ <http://rae.es/>, překlad hesla *amo*.

¹⁶⁴ <http://rae.es/>, překlad hesla *patrono*.

¹⁶⁵ YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía, s. 114.

Problematika klientelismu v tomto případě nepředstavuje výjimku. Absence důkladné terminologie či její nedostatky analýzu historiografie klientelismu přinejmenším ztěžují.

Pozornost nyní obrátím na badatele, kteří se nevyhýbají definování pojmů spjatých s klientelismem. Názorovou jednotu lze vysledovat mezi poslední generací historiků. Ti chápou pojem klientelismus jako nadřazený termínu *casiquismo*. Yanini Montesová vnímá *patronazgo* a klientelismus (*clientelismo*) jako univerzální antropologické koncepty a odděluje je od historizujících pojmů oligarchie (*oligarquía*) a *casiquismo*.¹⁶⁶ Javier Moreno Luzón definuje *casiquismo* jako hispánskou variantu univerzálního fenoménu *patronátu* nebo politického klientelismu. *Patronát* a politický klientelismus se dle jeho mínění projevují na rozličných místech a v různých dobách.¹⁶⁷ V obou vyjádřeních však nenalezneme, zda se *patronát* a klientelismus v případě Yanini Montesové či *patronát* a politický klientelismus v případě Moreno Luzóna něčím liší. Důležité je jiné z nich vyplývající konstatování: *casiquismo* je forma klientelismu vlastní určitému prostředí a konkrétní době. Přímou vazbu *patronátu* a klientelismu vyjádřil Robles Egea skrze metaforu, podle které „*patronát a klientelismus jsou dvě tváře téže mince zvané vztah patron – klient*.“¹⁶⁸

5.3.2 *Patronazgo versus clientelismo*

V souvislosti s diskuzí o zaměnitelnosti termínů klientelismus a *patronát* je na tomto místě vhodné učinit odbočku k zahraničním autorům, kteří věnují prostor pojmům a jejich konceptualizaci. V hojně citované práci *Klientelismus, Annäherung an das Konzept* autorka Gioia Weber Pazmiño od sebe odděluje dvě kategorie: klientelismus *nebo* *patronát* na straně jedné a vztah *patron – klient* na straně druhé. Vztah *patron – klient* popisuje jako minimální strukturální jednotku *klientských systémů* (*patronátů*). Klientelismem pak rozumí kulturně legitimní souhrn *klientských systémů* působících ve specifických společenských prostředích.¹⁶⁹

Ve snaze zrevidovat dosavadní bibliografii a navrhnout definici klientelismu, která by mohla sloužit všem akademickým disciplínám, objasňuje německá politoložka Barbara Schröterová, proč se v odborné literatuře namísto klientelismu často objevuje pojem *patronát* (*patronazgo*). Podle Schröterové z hlediska jazykových kritérií oba termíny vyjadřují tentýž fenomén. Užití toho kterého výrazu se váže na to, zda vztah osobní závislosti je veden z perspektivy *patrona*, nebo *klienta*. Proto „*zdola*“, z pohledu *klienta*, je pojmenováván jako klientelismus, „*shora*“, z pozice *patrona*, jako *patronát*. Táž autorka však vzápětí ještě dodává, že *patronát* odpovídá speciální formě klientelismu, ve které dochází k výměně veřejných zdrojů. V takovémto případě preferuje používat termín *patronát*.¹⁷⁰

¹⁶⁶ YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía*, s. 79-80.

¹⁶⁷ MORENO LUZÓN, J. *Sobre críticas, conceptos y cambios*, s. 288.

¹⁶⁸ ROBLES EGEA, A. *Introducción*, s. 2.

¹⁶⁹ WEBER PAZMIÑO, Gioia. *Klientelismus. Annäherung an das Konzept*. Dissertation der Universität Zürich. Zürich: ADAG, 1991, s. 10.

¹⁷⁰ SCHRÖTER, B. *Clientelismo político*, s. 142-143.

Podle Schröterové by pak dělící hledisko mezi *patronátem* a klientelismem představoval charakter směřovaných zdrojů, zda odpovídá zdrojům veřejným či soukromým.

Užití pojmů vztahů osobní závislosti je ovlivněno asociacemi jaké v dané společnosti vyvolává. Jak upozorňuje Simona Piattoniová, koncept patronáže (*patronage*) ve Velké Británii vzbuzuje pozitivní ohlas, když je vztahován na organické vztahy mezi poslanci a volebními obvody. V Evropě a USA má pojem negativní dopad, protože popisuje nástroj represe, jinak řečeno, podpůrný mechanismus moci pro distribuci práce, hmotných prostředků, atd. Tak se podle Piattoniové přibližuje konceptu klientelismu spojovanému s nelegálními praktikami.¹⁷¹

Klientelismus a patronát lze vysvětlovat na základě jazykového kritéria. V takovém případě jsou oba pojmy v zásadě zaměnitelné, neboť jim nejsou přikládány žádné významové konotace. Použití jednoho nebo druhého výrazu se váže na tradici, ke které se daná společnost přiklání: patronát respektive patronáž rozšířená především v anglicky mluvících státech a klientelismus v zemích hlásících se k římské, a tedy latinské lexikální tradici.¹⁷²

Španělský antropolog José González Alcantud s odkazem na George Fostera objasňuje rozdíl v užívání pojmů patronát a klientelismus z hlediska počtu aktérů, kteří vytvářejí vztah patron – klient. Zatímco patronát se užívá pro definování dyadického vztahu (dyadického kontraktu popsaného Fosterem), klientelismem se míní vztahy v politickém prostředí, jež tíhnou k navazování multidyadických relací.¹⁷³

5.3.3 Patronazgo versus caciquismo

Další srovnání je možné provést u termínů patronát a kasikismus. Podmíněnost pojmosloví v závislosti na příslušnosti daného badatele ke konkrétnímu vědnímu oboru demonstruje stanovisko již výše zmíněného González Alcantuda. González Alcantud vysvětluje, proč antropologové dávají přednost termínu patronát namísto pojmu kasikismus, třebaže, tak jako historikové, hovoří o vztazích osobní závislosti stejného období, totiž restaurované bourbonské monarchie.

„Rozpor mezi oběma názory [míněno pojmy kasikismus a patronát] není neopodstatněný: pro historiky politické vztahy nezbytně stanovují vztahy hierarchie vytvářené kasiky a klienty, jinak v krajním případě udávané volební soustavou orgánů. Pro antropology, volební soustava orgánů restaurace představuje vedlejší jev hlubších vztahů sociologického řádu, jimiž jsou vztahy mezi patrony a klienty v rámci

„Specifičnost pojmu patronát vyplývá ze skutečnosti, že patron má přístup k veřejným zdrojům nebo může zneužívat své pozice veřejného úřadu. Proto je patronát pouze typem klientelismu, protože v klientelismu se mezi patronem a klientem ne vždy nezbytně musí směřovat veřejné zdroje.“ (tamtéž, str. 143)

¹⁷¹ PIATTONI, S. *Clientelism, Interests and Democratic Representation*, s. 5-6.

„Zatímco v Británii devatenáctého století, patronáž skutečně vytvářela 'organická' pouta mezi reprezentanty a voliči, v kontinentální Evropě často vykazovala méně příznivou tvář a byla ani ne tak výrazem voličských pout, jako spíše vyloženým nástrojem represivních pravidel.“ (...) „V kontinentální Evropě, se patronáž přibližuje výrazně blíže významu, jaký mu přisuzují Američané. Chápejí je jako nástroj prosazování moci, distribuce pracovních míst, zboží (goods) a jiných veřejných rozhodnutí [udělovaných] stranickým přívržencům, čímž si posilují [nebo alespoň] udržují postavení politické moci.“ (tamtéž, s. 5-6)

¹⁷² Tamtéž, s. 4.

¹⁷³ GONZÁLEZ ALCANTUD, José. *Antropología (y) política: Sobre la formación cultural del poder*. Barcelona: Anthropos, 1998, s. 124.

ekonomického, domácího a symbolického života. Zahrnují především netržní půjčky, ochranu, duchovní příbuzenství a lokální identitu.“¹⁷⁴

Jinými slovy, podle antropologů termín patronát (*patronazgo*) má komplexnější výpovědní hodnotu, kterou bych, na základě předchozí citace definoval jako sociálně-ekonomickou. Patronát tím pádem lépe postihuje projevy klientských vztahů a neomezuje je jen na jejich politickou stránku, tak jak činí historici, když pro tytéž vztahy osobní závislosti používají termín *kasikismus*.

Jiný názor zastává americký historik Richard Herr. Jestliže González Alcantudův přístup předpokládá totožnost jevů, jež jsou označovány jako *kasikismus* nebo *patronát*, byť v každém z nich převažuje buď politický či sociálně-ekonomický rozměr, v Herrově pojetí se jedná o dva zcela odlišné fenomény, jež nelze propojovat. Nelze je dokonce jeden k druhému ani přiřazovat a to tak, že by *kasikismus* byl formou *patronátu* – koncepce, kterou Herr odmítá. V Herrově pojetí „tří hierarchií“ (*jerarquías*) – jakýchsi systémových úrovní legitimizujících restaurovanou monarchii (více o nich viz podkapitola 9.3), považuje autor za nemožné doložit existenci *patronátu* v rámci vztahů uvnitř sítě *kasiků* – třetí hierarchie, která se formovala vedle zbylých dvou oficiálních. Zatímco fungování třetí hierarchie se podle Herra zakládalo na vztazích nadřazenosti/podřízenosti; vztahy uvnitř *patronátu* nabývaly individuální podoby, a tedy bez hierarchické struktury, proto nemohou být zaměňovány s *kasikismem*.¹⁷⁵ Herr své stanovisko o nemožnosti ztotožnění *kasikismu* s *patronátem* vyvozuje z dobových poznatků Sixta Espinosa. Způsob, jímž by bývalo bylo zamezeno existenci *kasikismu*, nachází Espinosa „v ustanovení skutečného systému *kmotrovství* nebo *patronátu*.“¹⁷⁶

V reakci na Herrův názor různorodost pohledů v rámci téhož vědního oboru demonstruje fakt, že španělský historik José Varela Ortega naopak považuje *kasikismus* za zcela jasný případ *patronátu*.¹⁷⁷ Více o této diskuzi přináší podkapitola 9.3.

5.3.4 Intermediario (broker)

Kasikismus tedy představuje formu španělských klientských vztahů restaurační doby a jako takový je jen jednou z mnoha verzí širokého konceptu klientelismu. Jestliže klientelismus vzniká působením dyadického vztahu *patrona* a *klienta*, pak *kasikismus* vytváří obdobnou relaci, kdy *klient* zůstává *klientem*, ale *patron* bývá označován jako *kasik*. Analýza systému

¹⁷⁴ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *Jerarquía versus igualdad*, s. 32.

¹⁷⁵ HERR, Richard. La élite terrateniente española en el siglo XIX. *Cuadernos de Investigación Histórica*, 1978, núm. 2, s. 608-609.

¹⁷⁶ Viz: Don Sixto Espinosa. In COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: Urgencia y modo de cambiarla. Tomo II, Informes o testimonios*. Zaragoza: Guara Editorial, 1982, s. 120. Citováno podle: HERR, R. La élite terrateniente española en el siglo XIX, s. 609.

¹⁷⁷ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 358. Varela Ortega přirovnává „vztah mezi *kasikem* a jeho *následovníky*“ k *patronátu*, přičemž cituje amerického antropologa Erika Wolfa: „*Když instrumentální přátelství (amistad instrumental) dosáhne maximálního bodu nerovnováhy a to takovým způsobem, že jedna z jeho stran předčí tu druhou co do schopnosti dodání prostředků (bienes) a služeb, přiblížili jsme se kritickému bodu, ve kterém přátelství přechází ve vztah patron – klient.*“ Viz: WOLF, Eric. *Parentesco, amizade e relações patrono – cliente em sociedades complexas*. Brasília: Universidade de Brasília, 1965.

fungování vztahu patron – klient v návaznosti na propojování lokálních zájmů se zájmy regionálními, případně celostátními, vedla k otázce, kdo ve skutečnosti disponuje žádanými (obvykle hmotnými) prostředky a jakým způsobem zajišťuje jejich distribuci. Takto vznikla diskuze o *zprostředkování* (*mediación*). Jedním z prvních autorů, který se tímto problémem zabíral, byl americký antropolog Eric Wolf. Pro potřeby výzkumu *zprostředkování* navrhl Wolf užívat analytický pojem *broker*.¹⁷⁸ Tento termín se stal nedílnou součástí analýzy klientských vztahů, přičemž jej jako novou kategorii pro výzkum kasikismu přijali i španělští historikové. Pojem *broker* (zprostředkovatel) je ve španělštině buď ponecháván v původním anglickém znění, anebo nejčastěji překládán jako *intermediario*.¹⁷⁹ Role zprostředkovatele bývá definována různě, díky ní lze *brokera* vnímat jako klienta určitého patrona a zároveň patrona jiného klienta,¹⁸⁰ a to podle logiky „pyramidovitého“ uspořádání klientských sítí. Zároveň je však možné jeho úlohu chápat mimo síťovou strukturu dyadického vztahu, čímž vzniká, slovy Schröterové, klientská triáda (*triada clientelar*), třístupňové uspořádání vztahů osobní závislosti. *Broker* jedná jako zprostředkovatel zájmů patrona a klienta, rozděluje prostředky (*bienes*), které patron dává k dispozici klientovi a zároveň kontroluje a uvádí do pohotovosti to, co je předmětem klientovy kompenzace.¹⁸¹

Dyadický model klientských vztahů platí pro malé komunity a primitivní rurální společnosti. V okamžiku kdy takovéto komunity vstupují do kontaktu s mnohem širším ekonomicko-sociálním systémem, mění se podoba a uspořádání klientských vztahů: relace se již neodehrává na triadické, ale na multidyadické rovině.¹⁸² Multidyadické vztahy umožňují vznik hierarchických struktur centralizovaných do různých úrovní pyramidovitého charakteru.¹⁸³ Jsou utvářeny podle moci a lokalizace prostředků, kterými patroni disponují. Lze konstatovat, že vztah patron – klient se ve skutečnosti v čistě dyadickém poměru vyskytuje jen zřídka, neboť oba aktéři klientských vztahů nikdy nemohou být zcela odděleni od okolního světa, naopak jsou součástí spletených sociálních interakcí, které jim zabraňují jednat zcela nezávisle dle své vůle. Jak výstižně poznamenal Peter Blau využívaje příkladu fiktivních literární postav slavného románu Daniela Defoea, pouze „*Crusoe a Pátek byly*

¹⁷⁸ PEÑA, Guillermo de la. Poder local, poder regional: perspectivas socioantropológicas. In PADUA, Jorge y VANNEPH, Alain. *Poder local, poder regional*. Mexico, 1986, s. 32.

Koncept *zprostředkovatele* sloužil Wolfovi pro definování vztahů na úrovni lokální komunity a na úrovni národa, pro zkoumání jejich podmíněnosti a vzájemném ovlivňování.

¹⁷⁹ *Guardabarreras* nebo *amortiguadores* jsou další méně užívané varianty španělského označení pro *zprostředkovatele*. Viz: ÁLVAREZ JUNCO, José. Redes locales, lealtades tradicionales y nuevas identidades colectivas en la España del siglo XIX. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.): *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 75.

¹⁸⁰ Takto například Michael Kenny při definování patrona a klienta zdůrazňuje patronovu zprostředkovatelskou úlohu. „*Patron je považován (a sám sebe považuje) současně za ochránce, rádce, vzor [hodný] následování a [zároveň] zprostředkovatele jednajícího s někým jiným, mocnějším než je on sám*. Viz: KENNY, Michael. Patterns of Patronage in Spain. *Anthropological Quarterly*, 2000, vol. 33, núm. 1, s. 14.

¹⁸¹ SCHRÖTER, B. Clientelismo político, s. 145.

¹⁸² POWELL, John D. Peasant Society and Clientelist Politics. *The American Political Science Review*, 1970, no. 2, vol. 64, s. 411-425. Citováno podle: CACIAGLI, M. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada*, s. 19.

¹⁸³ SCOTT, J. C. Patron – Client Politics and Political Change in Southeast Asia, s. 96.

dyádou (dvojicí) existující v izolaci, ale většina sdružení (asociations) je součástí značně širokého matrixu sociálních vztahů.¹⁸⁴

5.3.5 Kmotrovství (*compadrazgo*) jako typ duchovního příbuzenství (*parentesco espiritual*)

Antropologové a někteří sociologové dávají dyadický vztah patron – klient do souvislosti s *kmotrovstím* (*compadrazgo/coparenthood*), jakožto duchovním typem *příbuzenství* (*parentesco/kinship*).¹⁸⁵ Jedná se o vztah potenciální rovnosti, založený na rituálních a duchovních poutech, která se vytváří jednak mezi kmotrem (*compadre/padrino*)¹⁸⁶ a otcem pokřtěného dítěte a jednak mezi kmotrem a pokřtěným dítětem (*ahijado*).¹⁸⁷ Zatímco v historických pracích nenajdeme detailnější analýzu kmotrovství – historikové jej nespojují s konceptem kasikismu,¹⁸⁸ v rámci studia klientelismu/patronátu se tento typ duchovního příbuzenství stal předmětem antropologických výzkumů.¹⁸⁹

V antropologickém pojetí se úloha kmotra a kasika překrývá, proto je jejich pojmenování značně relativní. Tato relativnost se projeví při vzájemném působení již minimálně tří osob, které jsou zapojeny do sociální interakce. V takovém případě, jak uvádí Joan Frigolé, lze mluvit o podmíněnosti označení kmotr a kasik, v závislosti na tom, jak relace zúčastněné jedince ovlivňuje, respektive zda třetí osoba je adresátem „přízně“, či naopak ta, jíž je odpírána. Ten kdo „přízeň“ rozděljuje, pak ve stejném čase sehrává úlohu kmotra i kasika:

„*Kmotr a kasik tvoří dvě protikladné strany stejného fenoménu. Kasik, který jedná proti mně, je však něčí kmotr. Můj kmotr, který mě podporuje, pravděpodobně poškozuj*
někoho třetího, a proto bude [ze strany třetí osoby] posuzován jako kasik.“¹⁹⁰

¹⁸⁴ BLAU, Peter M. *Exchange and Power in Social Life*. 4th ed. New Brunswick and London: Transactions Publishers, 1986, s. 32.

¹⁸⁵ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 76-77, 280-281.

Michael Kenny označil nejdůležitějším prvkem patronáže vědomí příbuzenství (*kinship*), ať už skutečného nebo fiktivního. Kmotrovství, jako fiktivní typ příbuzenství, rodinné vazby upevňuje. Více ve: KENNY, M. *Patterns of Patronage in Spain*, s. 14-23.

Naopak někteří antropologové, jako například John Davis, odmítají spojovat patronát s principem příbuzenství. Viz: GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *Jerarquía versus igualdad*, s. 27-28.

¹⁸⁶ Pojmy *compadre* a *padrino* se označuje táž osoba, je jí kmotr. Rozdíl v užití vyplyne při oslovení kmotra, jinými slovy, mluví-li s ním otec pokřtěného dítěte, nebo samotné dítě (kmotřenec). Biologický otec pokřtěného dítěte jej zve *compadre*, kmotřenec jej oslovuje *padrino*. Viz: EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 76-77.

¹⁸⁷ CONTRERAS, Jesús. *Estratificación social y relaciones de poder. Estudio introductorio*. In PRAT, Joan (ed. et al). *Antropología de los pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, s. 509.

„*Rituální pouto [kmotrovství] dodává patronátu a klientelismu morální základ.*“ (tamtéž, s. 509)

¹⁸⁸ Výjimku představuje José Jiménez-Lozano, jenž v předmluvě k osobě a dílu Julia Senadora Gómeze politický systém restaurace, a tím tedy i kasikismus, označuje za kmotrovství. Viz: SENADOR GÓMEZ, Julio. *Castilla en escombros. Los derechos del hombre y los del hambre*. Madrid: Instituto de Administración Local, 1978, s. XVIII-XIX.

¹⁸⁹ Například práce Shmuela N. Eisenstadta, Georga Fostera, Stephena Gudemana, Michaela Kennyho, Sidneyho Mintze, Erika Wolfa, aj. Problematice kmotrovství se věnují především američtí badatelé.

¹⁹⁰ FRIGOLÉ REIXACH, Joan. *Caciquismo*. In VALDÉS, Ramón (dir.). *Las razas humanas*. Barcelona: Cies, 1981, s. 158. Citováno podle: CONTRERAS, J. *Estratificación social y relaciones de poder*, s. 509.

5.3.6 *Cacicazgo*

Dalším pojmem, který se objevuje v literatuře spjaté se španělským klientelismem, je *cacicazgo*. Jedná se o slovo, které se do češtiny nepřekládá. Podle slovníku *RAE* označuje jednak kasikovu *hodnost* (či *důstojnost* být kasikem) a jednak *území*, které kasikovi náleží.¹⁹¹ Robles Egea označuje termínem *cacicazgo* etapu španělského klientelismu, jímž popisuje vztahy osobní závislosti éry restaurace.¹⁹² Karl Schwerin, na rozdíl od Roblese Egey, používá pojmu *cacicazgo* pouze pro americké prostředí a pouze pro období španělské koloniální nadvlády, byť jím, tentokrát také jako Robles Egea, v zásadě chápe model sociálního, mocenského a byrokratického systému.¹⁹³ K termínu *cacicazgo* se také vztahuje hovorový výraz *cacicatura*, jímž je míněna *autorita* nebo *moc* kasika v určité obci či kraji.¹⁹⁴

5.4 Patron a klient: antická tradice jako zdroj abstrahování nejen pro španělské pojmosloví sociálních věd

Jak známo slova patron a klient mají původ v antickém Římě. Z hlediska jazyka tak základ terminologie stanovila klasická latina. Realita vztahu osobní závislosti, moderně označovaná slovem klientelismus, byla popsána jako vztah patron – klient již samotnými římskými současníky, nejedná se tedy o pozdější pojmenování.¹⁹⁵ Původní latinské pojmy *patronus* a *cliens* se přenesly i do středověké Evropy. Staly se integrální součástí slovní zásoby formujících se evropských jazyků, španělštinu (tehdejší starou kastilštinu) nevyjímaje.

V minulé podkapitole jsem představil, jak antropologové spojují klientské vztahy s principem rituálního příbuzenství. *Kmotrovství* jako duchovní příbuzenství platné pro křesťanskou středověkou a novověkou Evropu ve své podstatě připomíná jev z doby starověkého Říma. Tak jako kmotr i římský patricij přijímal patronát nad plebejcem (nebo dokonce otrokem, jehož tím zbavil otroctví), čímž s dotyčným de facto vstupoval do stavu rituálního příbuzenství.¹⁹⁶ Tímto aktem se nejen římský patron (patricij), ale i jeho klient (plebejec), případně bývalý otrok – propuštěnec, zavazovali plnit povinnosti vyplývající

¹⁹¹ <http://rae.es/>, překlad hesla *cacicazgo*.

¹⁹² ROBLES EGEA, A. Introducción, s. 14-15. Více ve: ROBLES EGEA, A. Sistemas políticos, mutaciones y modelos, s. 230-237.

¹⁹³ SCHWERIN, Karl H. The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo. In KERN, Robert (Hg.). *The Caciques. Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World*. Albuquerque: University New Mexico Press, 1973, s. 5-17.

Podle Schwerina *cacicazgo* existovalo již v době předcházející španělské kolonizaci a tvořilo základní politicko-mocenský rámec nativních společností. (tamtéž, s. 5)

¹⁹⁴ <http://rae.es/>, překlad hesla *cacicatura*.

¹⁹⁵ Fustel de Coulanges v poznámkách odkazuje na díla Cicerona, Tita Livie nebo Aule Gellie. Více ve: FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec*. 1. vyd. Praha: SOFIS, 1998, s. 109-114, 235-228, 263-274.

¹⁹⁶ Jak uvádí Fustel de Coulanges, klient sdílel kult a náboženství patronovy rodiny, „měl stejné ohniště, stejné svátky, (...). V Římě měl na znamení tohoto náboženského společenství jméno rodiny. Byl tak pojímán jako adoptovaný člen. Odtud široké pouto a vzájemnost povinností mezi patronem a klientem.“ Viz: FUSTEL DE COULANGES, N. D. *Antická obec*, s. 112.

z právních předpisů, tzv. „*ius patronatus*“.¹⁹⁷ Stejný princip *právní závaznosti* existoval v křesťanském světě středověké a novověké Evropy. Byl uplatňován prostřednictvím církevního patronátního práva.¹⁹⁸

Navzdory uváděné římské tradici¹⁹⁹ principy klientských vztahů byly stanoveny i ve společnostech předcházejících antickému Římu. Například francouzský historik Fustel de Coulanges uvádí, že existovaly ve starověkých Aténách nebo mezi Sabiňany a Etrusky.²⁰⁰ Některé práce umisťují klientské vztahy dokonce už do starověké Mezopotámie.²⁰¹ Vědci z oblasti sociálních disciplín přejali latinské pojmosloví a aplikovali jej na ty vztahy osobní závislosti, jež vykazovaly znaky původního římského případu. Římské klientské vztahy tak nelze chápat jako *historicky* prvotní, byly však první, jež byly takto popsány. Z pohledu antického Říma se badatel potýká s klientskými vztahy v mladších obdobích (středověk, novověk), ale i starších (již zmíněná starověká Mezopotámie či Blízký východ).²⁰² Nabízí se otázka, jestli se ocitáme před stejným jevem vztahu osobní závislosti, zda vykazované rysy jsou totožné, nebo zda se jedná o pouhé abstrahování římského případu aplikované na odlišnou realitu. Platí-li druhá varianta, jedná se stále o stejný fenomén, je legitimní hovořit o klientských vztazích?

Výsledky bádání založené na analýze klientelismu dvou období starověkého Říma, republiky a císařství (tzv. principát), poukazují na následující zjištění: Římané doby principátu i nadále prostřednictvím pojmů patron a klient pojmenovávali specifický vztah osobní závislosti. Na rozdíl od předchůdců republikánské epochy jím však jejich potomci postihovali odlišnou realitu, a to na základě proměňujícího se sociopolitického uspořádání společnosti.²⁰³ Označovat ty vztahy osobní závislosti, vykazující rysy „prvotního“ římského případu, jako klientské, se mezi badateli ujalo. Odlišnosti ve vztahu patron – klient vyplývající z daných sociopolitických uspořádání byly akceptovány a do tohoto fenoménu zahrnuty. Specifičnost dané relace v konkrétní době a prostoru dokládala variabilitu klientských vztahů, díky níž mohl vzniknout široký koncept klientelismu. Protože neexistovala žádná limitace, do tohoto konceptu mohly být včleněny i vztahy osobní závislosti doby restaurace španělské bourbonské monarchie.

¹⁹⁷ HEYROVSKÝ, Leopold. *Instituce římského práva*. Praha: J. Otto, 1894, s. 420-424.

¹⁹⁸ LANDAU, Peter. *Jus Patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanoistik des 12. und 13. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau-Verlag, 1975, s. 128-130.

¹⁹⁹ MORENO LUZÓN, J. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar, s. 89-90.

²⁰⁰ FUSTEL DE COULANGES, N. D. *Antická obec*, s. 265.

²⁰¹ WESTBROOK, Raymond. Patronage in the Ancient Near East. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2005, no. 2, vol. 4, s. 210.

²⁰² Na téma starověké patronáže bylo již napsáno mnoho studií a monografií. Určitý vhled a zároveň shrnutí příkladů patronáže z Asyrské a Babylonské říše, Izraele nebo Egypta ve vztahu k římské tradici přináší studie Raymonda Westbrooka, *Patronage in the Ancient Near East* (2005).

²⁰³ GONZÁLEZ ALCANTUD, José. El clientelismo social y político en las sociedades mediterráneas. In KOTTAK, Conrad P. (ed.). *Antropología cultural*. Madrid: McGraw-Hill, 1994, s. 273.

José González Alcantud shrnuje výsledky výzkumu Luise Ronigera (*Modern Patron – Client Relations and Historical Clientelism: Some Clues from Ancient Republican Rome*, 1983) a Richarda P. Sallera (*Personal Patronage under the Early Empire*, 1982). Ani jeden z autorů nevyvozuje transhistorické důsledky, jež by se daly vysledovat na kontinuitě klientelismu mezi antickým Římem a současnou Itálií.

Jak jsem již uvedl výše, je třeba mít na paměti, že v samotných dějinách antického Říma vztah mezi patronem a klientem nebyl neměnný, naopak vykazoval určitou evoluci. V počátcích Říma pouto pojící patrona a klienta bylo mnohem pevnější.²⁰⁴ Počátkem našeho letopočtu již klienti požívali vlastnického a dědického práva, čímž již nebyli zcela odkázáni na svého patrona. Zisk politických práv je postavil na úroveň patricijů – urozených Římanů. Jestliže patricijové sehráli úlohu patronů, pak klientela byla úzce svázána s osudy plebejců – nerovnoprávných obyvatel Říma. Jakmile došlo ke společenskému vzestupu plebejců a jejich konečnému zrovnoprávnění s patricijí, stali se klienti svobodnými.²⁰⁵ Funkce patronátu (*patrocinium*) a klientely (*clientalae*) pozbyla svého původního významu, vzájemné reciprocity dvou asymetrických skupin tvořených na jedné straně svobodnými a urozenými a na straně druhé nesvobodnými a neurozenými Římany.

Domnívám se, že výše uvedená proměnlivost vztahu patron – klient se mimo jiné odráží ve dvou protichůdných tvrzeních reprezentovaných na jedné straně Peterem Bruntem a na straně druhé Eisenstadtem a Ronigerem. Zatímco Peter Brunt píše o možnosti římských klientů přecházet od jednoho patrona, jehož moc upadá, k jinému, jehož naopak vzrůstá,²⁰⁶ Eisenstadt a Roniger s touto představou zásadně nesouhlasí.²⁰⁷ Tyto dva protikladné názory vyplývají z odlišných úseků dlouhého období římských dějin, ve kterém jsou klientské vztahy sledovány. S největší pravděpodobností vyplývají také ze skutečnosti, přijmeme-li Eisenstadtovo a Ronigerovo tvrzení, že do období pozdní římské republiky se klientské vztahy dochovaly v různých vzájemně odlišných typech.²⁰⁸

Na následujícím porovnání vztahu patron – klient v období antické římské republiky a éry restaurace španělské bourbonské monarchie chci ukázat, jaké jsou odlišné sociopolitické aspekty odlišující dané společnosti. Přesto jsou z dnešní perspektivy vztahy osobní závislosti v obou epochách, navzdory jinému kontextu, pojmenovávány totožně, totiž jako klientské. Jedno ze tří kritérií, charakteristických znaků, které Eric Wolf použil pro definici vztahu patron – klient, říká, že klient poskytne patronovi politickou podporu.²⁰⁹ Srovnávací hledisko klientských vztahů tedy spočívá v jednom z jeho rysů, který antropologové souhrnně označují jako politický patronát. Jak v obou společnostech vypadala participace klientů ve veřejném

²⁰⁴ BRUNT, Peter Astbury. *Social Conflicts in the Roman Republic*. London: Chatto & Windus, 1971, s. 49.

²⁰⁵ FUSTEL DE COULANGES, N. D. *Antická obec*, s. 271-274.

²⁰⁶ BRUNT, P. A. *Social Conflicts in the Roman Republic*, s. 49.

²⁰⁷ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 54.

²⁰⁸ Jak uvádí Eisenstadt a Roniger, kromě nejstaršího typu klientského vztahu, vytvářeného mezi bývalým pánem a jeho otrokem – propuštěncem, existoval vztah patron – klient také mezi význačným Římanem a: A) osobou z nižší sociální skupiny (z plebejského stavu) nebo vojákem po Mariových vojenských reformách, B) a provinciemi, na Římu závislými městy (*municipa*) a koloniemi, C) a se členem komunit uvedenými v předešlém bodě, jednalo se o význačné muže, příslušníky legionářské kavalrie (tzv. *equites*). Klientské vztahy vznikaly i mezi členy římské vládnoucí třídy a jinými mocnými sub-elitami. V posledním případě klientských vztahů Řím v poměru k obyvatelům měst, případně států ležících mimo oblast Latia (tzv. *civitates liberae*) vystupoval coby generalizovaný patron. Ernst Badian, významný historik starověkých dějin, označil takovouto klientelu ve vztahu k Římu a jeho místní klientele jako cizí (*foreign clientelae*). Více ve: EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 52-53.

²⁰⁹ WOLF, Eric. *Parentesco, amizade e relações patrono – cliente em sociedades complexas*, 1965.

Zatímco patron nabízí klientovi ekonomickou ochranu před legálními či nelegálními požadavky autorit, klient poskytuje svému patronovi přínos v podobě nehmotné přízně. 1) Prokazuje mu věrnost, velebí jeho jméno, a tím zvyšuje patronovu pověst, čímž mu zajišťuje určitý druh nesmrtelnosti. 2) Informuje svého patrona o machinacích druhých osob. 3) Udílí patronovi politickou podporu.

dění? Podobně jako španělští občané restaurační éry, ani římscí klienti se svobodně nepodíleli na politickém životě. Třebaže vystupovali na římském fóru, jednali zde podle představ svého patrona a jen v jeho prospěch, za což od něj mohli očekávat společenskou a ekonomickou podporu.²¹⁰ Jak uvádí Fustel de Coulanges:

*„Zákon ostatně zakazuje klientovi mít jiný názor než jeho patron. Pokud jsou klienti připoutáni k obci, je to pouze prostřednictvím jejich patricijských vůdců. Účastní se veřejného kultu, dostavují se k soudu, vstupují do shromáždění – ale za svými patrony.“*²¹¹

Volební zákon z roku 1890 obdařil všechny španělské muže, starší 21 let, všeobecným hlasovacím právem.²¹² Ačkoliv *směli* volit dle svého uvážení, nečinili tak, stejně jako jejich římscí protějšci. Také španělští klienti však za svou „politickou loajalitu“ mohli počítat s patronovou ochranou v podobě hmotné či nehmotné přízně. Tyto dva příklady naplňují Wolfovu definici vztahu patron – klient a v rovině politického patronátu přibližují obě časově a místně vzdálené společnosti. Ve skutečnosti je však odděluje diametrálně odlišný sociopolitický kontext daných období. Španělští klienti formálně požívali rovnosti před zákonem, římscí klienti nikoliv; španělští klienti byli svobodnými občany, římscí klienti nikoliv.²¹³ Hodnoty jako občanství či svoboda v konečném důsledku sice nezamezily existenci politiky ovládané klientskými vztahy, ale nelze je opomenout, neboť španělští muži *reálně* disponovali možností volby, buď volit dle svého uvážení, nebo na přání svého patrona; římským klientům se této „výsady“ nedostávalo.

V době restaurace by u kritiků kasikismu, již zmíněných regeneracionistů či Generace 98, moderní vyjádření „politika ovládaná klientskými vztahy“ vyvolávala negativní odezvu, byla-li by vysvětlena tehdejšími výrazy. Regeneracionisté či Generace 98 totiž projevy politického patronátu nenazývali klientelismem, ale kasikismem; namísto patronů hovořili o kasicích, případně oligarších; rovněž klienti v jejich slovníku nefigurovali. To nic nemění na tom, že jinými termíny popisovaný fenomén vztahů osobní závislosti, respektive hodnotové stanovisko, jaké mu bylo přisuzováno v éře restaurace, se přibližuje současnému zejména sdělovacími prostředky rozšiřovanému chápání klientelismu, označované jako nemorální, korupční, a tím tedy protizákonné jednání (viz první a druhá kapitola). Čím více se přibližuje aktuálnímu významu, tím více se vzdaluje sociopolitické realitě a etice klientských vztahů antického Říma.

²¹⁰ CONTRERAS, J. Estratificación social y relaciones de poder, s. 273.

²¹¹ FUSTEL DE COULANGES, N. D. *Antická obec*, s. 238.

Z téhož díla vychází i José González Alcantud. Viz: GONZÁLEZ ALCANTUD, J. Jerarquía *versus* igualdad, s. 21.

²¹² DARDÉ, Carlos. El sistema político y las elecciones. In TUSELL, Javier – PORTERO, Florentino (Eds.). *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, s. 130-133.

²¹³ FUSTEL DE COULANGES, N. D. *Antická obec*, s. 264.

Posouzení klientských vztahů z hlediska morálky se projevuje na skutečnosti, zda byly či nebyly součástí sociopolitického rámce dané společnosti. Zatímco v antickém Římě byl vztah mezi patronem a klientem definován právně (již zmíněný „*ius patronatus*“),²¹⁴ zákony restaurované bourbonské monarchie právní postavení patrona a klienta neznaly, s výjimkou univerzální církevní sféry.²¹⁵ V prvním případě se vztah patron – klient plně institucionalizoval, v druhém, mimo církev, plnil neformální společenskou funkci. Pokud ovšem připustíme, že se klientské vztahy mohou institucionalizovat, odnímáme jim jednu ze základních mnoha badateli přisuzovaných vlastností: neformální charakter a schopnost vytvářet paralelní strukturu moci.²¹⁶

Navzdory zde popsaným rozdílným okolnostem sociopolitického kontextu daných společností, ať už se jedná o politické či morální hodnoty, a navzdory otázce *institucionalizace*, jsou v současné odborné literatuře jak antičtí Římané, tak španělští občané, všichni ti, co podléhají vztahům osobní závislosti, pojmenováváni totožně, totiž jako *klienti*. Základní vnitřní zákonitosti vztahu patron – klient nebyly evidentně zpochybněny. Nestalo se tak ani v důsledku vytváření různých typologií klientelismu v závislosti na daných lokalitách a epochách, jimž odpovídají specifické projevy vztahu patron – klient.²¹⁷ Existuje velmi rozšířená představa, že klientské vztahy jsou nedílnou součástí lidské přirozenosti, jsou chápány jako jakási univerzální antropologická konstanta.²¹⁸ Toto tvrzení podporuje předpoklad o základních principech klientelismu obsažených v dyadickém vztahu patron – klient.

Jak tedy blíže definovat vztah patron – klient? Zřejmě nejkomplexnější výklad poskytuje Eisenstadtova a Ronigerova záměrně široká interpretace, kterou uvádím v šesté kapitole.

²¹⁴ Navzdory výše uvedenému, někteří autoři, jako například Eisenstadt a Roniger, ani klientské vztahy doby antického Říma nepovažují za zcela právně definované. Viz: EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 54.

²¹⁵ Institucionalizovanou podobu patronátu představují dohody mezi církví a státem. Jednou z nich bylo právo na udělení patronace, díky němuž získal stát kontrolu nad obsazováním a jmenováním církevních úřadů. Lze ovšem v případě církevního patronátu hovořit o stejném fenoménu vztahů osobní závislosti, je-li veden na úrovni institucí? V takovém případě se vytrácí tolika autory zdůrazňovaný osobní charakter vztahu patron – klient.

²¹⁶ Tento názor zastává Javier Moreno Luzón, viz: MORENO LUZÓN, J. *Teoría del clientelismo*, s. 194.

²¹⁷ Typologií klientelismu se zabírali Mario Caicagli, Luigi Graziano, Ayşe Güneş-Ayata, Carl Landé, Keith Legg, René Lemarchand, aj. V případě španělských badatelů témuž věnovali pozornost například José Cazorla Pérez, Antonio Robles Egea či Salvador Cruz Artacho. José Varela Ortega se pak zaměřil na typologii kasikismu.

O typologii klientelismu/kasikismu viz čtvrtá kapitola.

²¹⁸ Jak uvádí Antonio Robles Egea: „*Klientské chování je tradiční formou, která přizpůsobená okolnostem každému typu společnosti, přetrvává od nepaměti v niterném soužití s lidským chováním.*“ ROBLES EGEA, A. *El clientelismo político*, s. 238.

5.5 Pojem kasik: etymologie a geneze výpovědní hodnoty. Vznik termínu kasikismus

Jak bylo uvedeno výše, pojmy patron a klient mají takřka dva tisíce let starou tradici a jsou dědictvím antické civilizace. Jinak tomu je s termínem kasik. Tento výraz, z lingvistického hlediska neologismus přelomu 15. a 16. století, byl „objeven“ a importován do evropského prostředí v době prvních zámořských výprav jako jeden z „produktů“ akulturace dvou diametrálně odlišných společností: pozdně středověké evropské, respektive španělské, a domorodé americké.²¹⁹ Je to jeden z mála sociopolitických pojmů, který byl přejat z jazyka původních obyvatel amerického kontinentu do jazyků evropských dobyvatelů. Jedná se o výraz, který do evropských jazyků vstoupil skrze starou kastilštinu. S největší pravděpodobností toto slovo poprvé použil Kryštof Kolumbus během první plavby podniknuté ve službách Katolických veličenstev. Do současnosti se dochovalo v kopii pořízené již na počátku 16. století dominikánským knězem Bartolomeem de Las Casas. Do lodního deníku, v zápisu datovaném ze dne 18. prosinec 1492, si Kryštof Kolumbus poznamenal události a dojmy ze setkání se skupinou indiánů z ostrova Santo Domingo, uskutečněném na palubě vlajkové lodi *Santa María*:

„Když [kasik] vešel do podpalubí, pokynul, aby všichni ostatní zůstali venku: učinili tak spěšně a přeučtivě a usadili se pak všichni pod plachtou kromě dvou mužů zralého věku, kteří, jak myslím, byli jeho rádcové, a ti se posadili k jeho nohám. Říkalo se, že tento je kazik.“²²⁰

Původ pojmu kasik, ve španělštině *cacique*, spočívá ve slově *kassequa*, kterým Arawakové – tehdejší obyvatelstvo karibských ostrovů, pojmenovávali své náčelníky.²²¹ Španělé si výraz kasik osvojili a začlenili jej do pojmosloví mocenské struktury zámořského impéria. Označovali jím dosazené lokální vůdce pevninské Ameriky, v zásadě potomky domorodých kmenů.²²² S rychle expandující koloniální říší se pojem kasik upevňoval až

²¹⁹ K pojmu kasik je třeba uvést úvahu významného britského hispanisty Geralda Brenana. Byť také Brenan uznával pojem kasik jako produkt zámořského importu, tak i jeho karibský původ, nešlo mu o výraz samotný, nýbrž o aktéry a jejich sociální role. Dle jeho názoru aktéři plnicí sociální roli kasiků existovali ve Španělsku ještě dříve, než v důsledku kulturního transferu tohoto pojmu. Tito aktéři, pro usnadnění je zvu jako „hispanští kasikové“, se na území dnešního Španělska objevili již v době římské. Římským dobyvatelům pak posloužili při podmaňování keltiberského obyvatelstva. Podle této interpretace by se „hispanští kasikové“ z hlediska „stáří“ vyrovnali tradici patronů a klientů. Ve španělské historiografii však Brenanova vize „hispanských kasiků“ doby Římské říše zůstala osamocena, aniž by byla dále rozvíjena. Více ve: BRENNAN, Gerald. *El laberinto español: antecedentes sociales y políticos de la Guerra Civil*. Barcelona: BackList, 2009, s. 14.

²²⁰ KOLUMBUS, Kryštof a CADDEO, Rinaldo, ed. *Kolumbův lodní deník: dvě knihy velkých činů a velkého osudu: rekonstrukce a citace lodního deníku Kryštofa Kolumba z první oceánské plavby (1492-1493) a zprávy a listy Kolumba a jeho současníků o dalších třech cestách 1493-1496, 1498-1500 a 1502-1504 a o smutném konci objevitele*. Praha: Novina, 1942, s. 124.

Kasik je zde psán ještě dle pravidel tehdejší spisovné normy se „z“.

²²¹ PEÑA, Guillermo de la. Poder local, poder regional, s. 28.

²²² SCHWERIN, Karl H. The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo, s. 5.

do okamžiku, kdy se přetransformoval do podoby fixního právního termínu španělské koloniální samosprávy.²²³

V průběhu 18. století, zatímco moc kasiků pomalu slábla, se sémantický obsah výrazu rozšířil. Nyní už neoznačoval jen institucionalizovanou a Španěly uznávanou formu moci, ale obecně jakékoliv její despotické prosazování a vykonávání. Dobový slovník, *Diccionario de Autoridades*, vydaný v roce 1726, uvádí následující definici kasika:

„Kasik: Pán vazalů, nebo osoba svrchovaná v provincii či městech indických [amerických]: a třebaže v různých částech Indií [Amerik] dle svých jazyků, mají jiné názvy, Španělé je všechny zvou Kasiky,²²⁴ což [toto označení], zdá se, [Španělé] převzali z ostrovů Barlovento,²²⁵ které první byly dobyty. (...) Pro podobu se jím [kasikem] rozumí první [nejvlivnější z] města nebo republiky, který má nejvyšší autoritu a moc a který chce pro svou povýšenost učinit všechny své podřízené bážlivými a poslušnými.“²²⁶

Ve vůbec prvním vydání Slovníku Španělského jazyka (*Diccionario de la lengua castellana*) Královské Španělské Akademie (RAE) datované do roku 1780, byl pojem kasik přejat ve zjednodušené formě, redukován do popisu *jakékoliv z význačných obecních osob*. Zmíněná formulace se v této podobě uchovala až do jedenáctého vydání slovníku z roku 1869. Významový posun pojmu kasik nastal ve dvanácté edici vydané roku 1884, tedy již v době restaurace. Výraz obsahoval nově přidaný hodnotící dovětek, který odrážel společenské odmítnutí kasikovy role ve společnosti:

„Kasik: Jakákoliv z význačných obecních osob, která disponuje nadměrným vlivem v politických či administrativních záležitostech.“

V témže vydání se zároveň poprvé objevuje termín kasikismus, definovaný jako *nadměrný vliv kasiků v obcích*.²²⁷

²²³ Kasikové se stali důležitou součástí koloniálního administrativního systému. Přestože španělská koruna respektovala jejich práva a postavení nobility, skutečná moc kasiků byla v konečném důsledku korigována španělskou koloniální správou. (tamtéž, s. 9-17)

Od 16. století španělská koruna udílela kasikům placené administrativní funkce, jako byl například úřad guvernéra. Více ve: KETTERING, S. *The Historical Development of Political Clientelism*, s. 440-445.

²²⁴ Kasik je zde, dle citace Juana Pro Ruize, psán s velkým „K“.

²²⁵ Souostroví Barlovento je v češtině známo pod označením Závětrné ostrovy. Jedná se o severní větev Malých Antíl.

²²⁶ Citováno podle: PRO RUIZ, Juan. *La política en tiempos de Desastre*. In PAN-MONTOJO, Juan (coord.). *Más se perdió en Cuba, 1898 y la crisis de fin de siglo*. Madrid: Alianza Editorial, 2006, s. 180.

²²⁷ Real Academia Española, *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes y otras cosas*

Ze záznamů dobových slovníků lze konstatovat, že v průběhu téměř pětisetletého vývoje si termín *kasik* udržel referenční vztah k výkonu moci. Prvotní označení geograficky limitované na koloniální Ameriku se přeneslo do Španělska, přičemž v Novém světě *uznávaný* administrativně-právní význam se ve španělském prostředí vytratil: zde jím byly označovány osoby, které ve veřejných záležitostech disponovaly neoprávněným vlivem. V konečné fázi se od slova *kasik* odvodil termín *kasikismus*, pejorativní označení systému vlády *kasiků*, tak jak jej v éře restaurace chápali regeneracionisté či Generace 98.

Pojem *kasik*, na přelomu 15. a 16. století španělský neologismus, tedy postupnou evolucí dospěl do fáze, kdy z něj vzešel termín *kasikismus*, chápaný jako koncept sociální dominance. Té však, domnívám se, původní výraz *kasik* ve své podstatě odpovídal po celou dobu, kdy byl užíván, jak v koloniální Americe, tak ve Španělsku před dvanáctým vydáním slovníku *RAE*. Původní úloha *kasiků* jako zprostředkovatelů mezi indiánskými komunitami a španělskou elitou, která nahrává pozitivnímu vnímání pojmu *kasik*, byla překryta důsledky postupného, ale stále více intenzivního začleňování *kasiků* do řad španělské vládnoucí třídy. Ti snadno přejímali zvyky španělské společnosti včetně tvrdého zacházení s prostým indiánským lidem.²²⁸

Termín *kasik* si prvek nadřazenosti a vnucené hierarchie udržoval po dlouhá desetiletí. Kritice však byl podroben až ve španělské společnosti konce 19. století. Vysvětlení tkví ve změně přístupu určité části společnosti odmítající sociopolitické uspořádání éry restaurace. Tato změna není ojedinělá, spíše z pohledu západoevropských zemí poněkud opožděná. Souvisí, jak píše Yanini Montesová, s obecným trendem „*příznaků modernity, které se vynořují z osvícenství (...)*“, přičemž tato modernita se vyznačuje „*racionalitou a [odlišným] způsobem, chápání ‚spravedlnosti‘ [v níž] podřízení ztrácí relevanci a stává se morálním závazkem, v době kdy začíná převažovat [princip] zprostředkování nad podřízeností.*“²²⁹ V tomto duchu dochází k vystoupení regeneracionistů a Generace 98, čili té nespokojené části společnosti volající po nápravě politických a sociálních poměrů v zemi.

Ještě se vraťme k vývoji pojmu *kasik*. Podle Pro Ruize se pro *význačné osoby (personas principales)* již v 18. století běžně užívalo slova *kasik*, jímž se označovali zprostředkovatelé (*intermediadores*) mezi velkými vlastníky půdy a jí obdělávajícími rolníky. Tito „administrátoři“ jednající mezi velkopanskými sídly a obcemi se významově přiblížili

convenientes al uso de la lengua, vol. II. Real Academia Española, Diccionario de la lengua castellana, ediciones 1^a (1780) a 12^a (1884). Citováno podle: PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 180.

²²⁸ KETTERING, S. The Historical Development of Political Clientelism, s. 440-445.

V antropologickém pojetí sehráli úlohu kulturních zprostředkovatelů, kteří před celou koloniální společností reprezentovali zájmy indiánské obce, vystupovali jako mluvčí ve sporech, obraceli se se stížnostmi či různými žádostmi na vyšší místa. Zároveň však *kasikové* domorodý lid ovládali, požadovali po něm placení tributu, sexuální služby či pracovní povinnosti. Viz: SCHWERIN, K. H. The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo, s. 9-17.

²²⁹ YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española, s. 79.

„Kritika *kasikismu* je jak ze sociálního tak politického hlediska kritikou mocných, kterým [regeneracionisté] odnímají veškerou legitimitu na základě rovnostářského přístupu, bráněném [regeneracionisty] výhradně z intelektuální pozice případně na základě ochrany zájmů střední třídy, která žádá více sociálních předpokladů pro modernizaci Španělska a očekává, že se vyřeší [společenská a ekonomická] bída skrze modernizaci struktur [státu] a služeb.“ (tamtéž, s. 100)

kasikům, tak jak se chápou v 19. století: jako sociální skupina střední třídy, která zakládá svou moc nikoliv na materiálním bohatství, nýbrž schopnosti zprostředkovatele.²³⁰

Předchozí Pro Ruizovy informace záměrně pokládám na závěr této podkapitoly. Slova, případně slovní spojení jako „střední třída“, „materiální bohatství“, „zprostředkovatel“, jež na základě dobových svědectví, tedy primárních dokumentů (zde například uváděný slovník *RAE*) použil Pro Ruiz pro popis kasika, všechny velmi dobře slouží jako reprezentativní shrnutí těch nejdiskutovanějších témat, která vyvolávají polemiku napříč generacemi badatelů zabývajících se španělským klientelismem. Kdo jsou kasikové? Kam je můžeme řadit z hlediska sociální stratifikace? Jakou roli sehráli v sociopolitickém kontextu restaurace? Snahu zodpovědět tyto a další otázky nabízí podkapitola 9.1.

²³⁰ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 180.

6. Výzkum kasikismu/klientelismu z pohledu interdisciplinárních přístupů

6.1 Vývoj zkoumání španělského klientelismu: antropologické kořeny

6.1.1 Úvod

Jak jsem již napsal v úvodu, problematika kasikismu čili španělského klientelismu je úzce svázána s celkovým výzkumem klientelismu jako obecného fenoménu. Zejména v počátcích zkoumání španělského klientelismu se první španělští průkopníci inspirovali zahraničními studii. Zatímco první úvahy o klientelismu lze nepřímo hledat už v 19. století u německého sociologa Maxe Webera,²³¹ skutečný rozvoj studia klientelismu v Evropě započal až v padesátých letech minulého století.²³² Španělské sociálněvědní disciplíny se zabývají klientelismem intenzivně od sedmdesátých let minulého století, za evropským trendem tedy příliš nezaostaly. Toto tvrzení platí zejména pro historii.

Franco během své třicetileté samovlády dokázal problematiku kasikismu/klientelismu politicky i akademicky neutralizovat.²³³ Z administrativně-politického hlediska, jak dodává Alcantud, je kasikismus přirozeným nepřítelem politické centralizace, vede k fragmentaci moci a k méně účinné kontrole státu v sociálním životě jeho občanů.²³⁴ Navíc z ideologického hlediska samotná podstata klientelismu v sobě ukrývá témata, která se neslučují s bezproblémovým vyjádřením v nesvobodném akademickém prostředí. Pojmy jako moc či hierarchie, se kterými badatel při analýze klientelismu musí pracovat, velmi lehce naráží na ideologické limity autoritativního režimu, jakým frankistické Španělsko bylo zejména ve čtyřicátých a padesátých letech.²³⁵ Frankova smrt, demontáž režimu a konečně přechod Španělska k demokratickému zřízení umožnily rozkvět badatelské činnosti již nezatížené frankistickou cenzurou, což se plně ukázalo i na produkci studií a monografií věnovaných

²³¹ Mnozí autoři nacházejí principy patronáže v těch pracích Maxe Webera, v nichž rozebírá fungování státu a zejména pak politických stran. Více ve: PARKIN, Frank. *Max Weber*. London: Routledge – Taylor & Francis Group, 2002, s. 106. GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo social y político en las sociedades mediterráneas*, s. 273.

²³² Stručný, ale přehledný exkurz do historie studia klientelismu přináší článek Luise Ronigera, RONIGER, L. *Political Clientelism, Democracy and Market Economy*, s. 356-359.

²³³ Někteří autoři se domnívají, že povaha Frankova režimu nutila diktátora k tomu, aby potlačil fenomén vztahů osobní závislosti. Jak tvrdí současní badatelé, navzdory Frankově úsilí kasikismus/klientelismus i nadále přetrvával ve španělské společnosti. Viz: RODRÍGUEZ BARREIRA, Oscar – CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio. *Hoy Azaña... mañana Franco. Una microhistoria del caciquismo en democracia y dictadura*, Berja (Almería), 1931-1945, *Hispania*, 2008, núm. 229, s. 471-502, citováno podle: YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 119.

O relativním přetrvávání a autonomii klientských sítí v době Frankova režimu pak píše Miguel Jerez. Viz: JEREZ, Miguel. *El régimen de Franco: élite política central y redes clientelares (1938-1957)*. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 275-290.

²³⁴ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*, s. 64-65.

²³⁵ Takto například nebyly publikovány práce významného marxistického historika Manuela Tuñóna de Lary, který z politických důvodů strávil takřka půlku života ve francouzském exilu. Tuñón de Lara byl jedním z prvních badatelů zabývajících se klientelismem.

španělskému klientelismu. Zájem o poslední zkušenost s konstituční monarchií vzbudila právě monarchická varianta přechodu k demokracii, pro kterou se Španělsko rozhodlo v roce 1975, symbolicky v době stého výročí prvního roku existence bourbonské restaurace. Tato opětovná „sázka“ na monarchii vedla zákonitě k oživení historické paměti: k reflexi společenského a politického uspořádání restaurované bourbonské monarchie, v níž kasikismus, dobový problém dané epochy, sehrával klíčovou úlohu.

Jestliže nepříznivá vnitropolitická situace bránila španělským vědcům ve svobodné badatelské činnosti, jejich zahraniční kolegové se s žádným omezením nepotýkali. Ve druhé polovině 20. století se tak prvními průkopníky v otázkách španělského klientelismu stali zejména britští sociální antropologové,²³⁶ provádějící terénní etnografická pozorování v rurálních oblastech španělského venkova. O něco později se španělským klientelismem začali zabírat američtí kulturní antropologové.²³⁷ Tento stav je třeba dávat do souvislosti se všeobecným rozvojem problematiky klientelismu v sedmdesátých letech, kdy fenomén vztahů osobní závislosti přitahoval pozornost politologů²³⁸ a sociologů.²³⁹ Vedle studia jiných konkrétních případů nezahrnujících španělský prostor²⁴⁰ se však daleko více zaměřili na formulaci obecných teoretických problémů, případně na vytváření velkých syntéz,²⁴¹ v nichž středem zájmu nebyl jen španělský klientelismus, ale i jiné evropské a světové varianty vztahu patron – klient. Jak zahraniční práce řešící klientelismus v rámci velkých

²³⁶ Mezi nejvýznamnější autory tohoto proudu, jejichž práce bývají nejčastěji citované, patří Julian Pitt-Rivers (*The People of the Sierra*, 1954), Michael Kenny (*Patterns of Patronage in Spain*, 1960) nebo John R. Corbin (*Structure and Conflict in Southern Spain*, 1974).

Více ve: GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *Jerarquía versus igualdad*, s. 21-42.

²³⁷ Například David Gilmore (*The People of the Plain. Class and Community in Lower Andalusia*, 1980).

²³⁸ Například Christopher Clapham, Luigi Graziano, Sharon Ketteringová, René Lamarchand, Carl H. Landé, Keith Legg, Simona Piattoniová, James C. Scott, aj.

²³⁹ Mezi nejvýznamnější sociology zkoumající problematiku klientelismu patří izraelský vědec Shmuel Noah Eisenstadt (*Political Clientelism, Patronage and Development*, 1981) a Luis Roniger (*Democracy, Clientelism and Civil Society*, 1994). Eisenstadt a Roniger jsou autory rozsáhlé syntézy *Patron, Clients, and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*, 1984. Této stěžejní publikaci se věnují v následující podkapitole.

²⁴⁰ Například anglický sociální antropolog Jeremy Boissevain se z hlediska antropologické perspektivy zabýval náboženstvím a politikou rurální Malty či patronáží na Sicílii. Výzkumu institucí a morálních hodnot v horských komunitách Řecka se věnoval John K. Campbell. Jak u Boissevainových, tak u Campbellových prací jsou klientské vztahy jen jedním z mnoha analyzovaných jevů. O klientelismu ve Francii sedmnáctého století z politologicko-historické perspektivy psala Sharon Ketteringová. James C. Scott zkoumal vztah patron – klient v jihovýchodní Asii. Judith Chubbová na příkladu měst Neapole a Palerma analyzovala moderní formu klientelismu ve vztahu k italské mafii. Obdobně jako Chubbová i Caroline Whiteová zvolila komparativní metodu pro výzkum klientských vztahů dvou sousedních obcí střední Itálie.

Prací, jejichž ústředním tématem je klientelismus, ať už v historické či moderní podobě, v Evropě či kdekoli jinde, existuje nepřehledné množství. Zde mnou vybraní autoři platí v dané problematice za autority.

²⁴¹ Viz Eisenstadtova a Ronigera sociologická syntéza *Patron, Clients, and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*, 1984.

Vedle rozsáhlých syntéz psaných jedním či dvěma autory jsou v současné době stále častější tematické sborníky s větším počtem příspěvků. Do této kategorie patří politologické práce o moderním klientelismu editované Simonou Piattoniovou (*Clientelism, Interests and Democratic Representation. The European Experience in Historical and Comparative Perspective*, 2001), dále sociologicko-politologické studie editované Luisem Ronigerem a Ayşe Güneş-Ayatovou (*Democracy, Clientelism and Civil Society*, 1994), historické případové studie o klientelismu v raně novověké Evropě editované Antonim Mączakem (*Klientelsysteme in Europa der frühen Neuzeit*, 1988), antropologicko-historické studie editované Ernestem Gellnerem a Johnem Waterburym (*Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, 1977) nebo také politologické, antropologické a sociologické studie v interdisciplinárním sborníku editovaném Steffenem Schmidtem (*Friends, Followers and Factions, A Reader in Political Clientelism*, 1977).

syntéz či vedené z teoretické perspektivy, tak konkrétní případové studie o španělském klientelismu zahraniční provenience, ty všechny jsou oceňovány jako přínosné především pozdější generací španělských historiků hlásící se k interdisciplinárním přístupům.

6.1.2 Pitt-Rivers a jeho „*Lidé ze Sierry*“

Mezi španělskými historiky bývá nejčastěji citován britský antropolog Julian Pitt-Rivers a zejména pak jeho kniha *The People of the Sierra*. Jedná se o jednoho z vůbec prvních autorů, který uvedl problematiku klientelismu/patronáže do centra antropologického zájmu. Výzkum obyvatelstva, jeho struktury a vnitřního fungování v malé horské andaluské obci jej vedl k definování pojmu *lop-sided friendship* (*amistad fallida/amistad desequilibrada*), který lze do češtiny překládat jako *nerovné přátelství*. Tímto termínem popsal realitu klientelismu, v anglickém originále se objevuje výraz *patronage*,²⁴² a odlišil jej tak od jiného typu mezilidského vztahu jím označovaného jako *práteleství* (*friendship/amistad*).²⁴³ Pitt-Rivers dospěl k názoru, že *patronage* slouží jako mechanismus rovnováhy mezi státem a obcí, snižující napětí, které se mezi nimi vytváří. Hrozící konflikt je urovnán prostřednictvím významné osobnosti (*personality*), která uplatňuje vliv na představenstvo obce a zároveň na mimoobecní reprezentanty zákona. *Patronage* způsobuje, že na danou osobu, které se dostává bohatství a prestiže, jsou přeneseny určité reprezentační funkce, jimiž by však za jiných okolností nedisponovala.²⁴⁴ Podle bezprostředních účinků, které přináší obyvatelům *Grazalemy* – oné zkoumané obce, Pitt-Rivers vyvozuje hodnocení *patronáže*:

„Jinak řečeno, systém [*patronáže*] lze považovat za dobrý pouze do té míry, ve které je jisté, že obec neumírá hladu a kdy nevládne nespravedlnost. Jestliže se většina komunity v případě potřeby může obrátit na patrona, tehdy systém [*patronáže*] zpevňuje obec v jeden celek. Když ti, kteří těží z výhod *patronáže*, tvoří menšinu, pak je a jejich patrony ostatní [obyvatelé] pravděpodobně nenávidí.“²⁴⁵

Z předchozího vyplývá, že *patronage* může být jak pozitivní, tak negativní, a to v závislosti na dopadu, jaký přináší obyvatelům obce. Jinak je tomu s *casikismem*, třebaže, jak upozorňuje Pitt-Rivers, jeho negativní obraz nelze brát jako odvěký a neměnný. Zatímco termín *casik* původně odpovídal osobě v lokálním měřítku požívající vážnosti, nabyt později

²⁴² Ve španělském překladu Pitt-Riversovy knihy nazvané *Un pueblo de la sierra: Grazalema* se používá výraz klientelismus (*clientelismo*), který plně odpovídá latinské (římské) tradici, viz oddíl 5.3.2.

²⁴³ PITT-RIVERS, J. *The People of the Sierra*, s. 137-159.

Mezi *prátelestvím* a *nerovným prátelestvím* existují patrné rozdíly. Jestliže v prvním případě je vztah mezi danými jedinci zakládán na sympatii (*simpatía*), v druhém případě tento prvek schází. Další kritérium tvoří morální a ekonomická rovnost. „Zatímco *práteleství* je v prvé řadě svobodné sdružení sobě rovných, přechází-li ve vztah ekonomické nerovnosti, stává se základem *patronského systému*.“ (tamtéž, s. 140) Od *práteleství* je blízko ke klientelismu (*patronáži*): „Instituce *práteleství*, založená na pojmu morální rovnosti a svobodné směně přiznání (*favour*), vytváří, v situaci morální nerovnosti, skrze ekonomickou moc určitých jedinců, strukturu *patronáže*, která propojuje autoritu státu se sítí vztahů mezi sousedy.“ (tamtéž, s. 154)

²⁴⁴ Tamtéž, s. 154-155.

„Skrze systém klientelismu, se záměr státu přizpůsobuje sociální struktuře obce.“ (tamtéž, s. 155)

²⁴⁵ Tamtéž, s. 204.

záporného významu: kasik začal být odsuzován a označován jako úplatkář.²⁴⁶ V době, kdy Pitt-Rivers prováděl terénní výzkum v *Grazalemě*, však již, dle jeho názoru, neobsahoval žádné kladné vlastnosti. Jak vysvětluje Pitt-Rivers, obyvatelé *Grazalemy* spojují kasikismus s politickými praktikami. Otázky vlády jsou záležitostí státu, nikoliv místní komunity, v níž jsou chápány jako cosi nebezpečného a nemorálního, s nimiž počestní lidé nechtějí mít nic společného.²⁴⁷ Je to kasikismus, který v konečném důsledku prohlubuje apolitičnost místních usedlíků²⁴⁸ a zvýrazňuje jejich lokální cítění, které nepřekračuje hranice obce, případně přilehlého okolí.²⁴⁹ Jaký vztah tedy panuje mezi patronáží a kasikismem? Pitt-Rivers se domnívá, že podstata a fungování kasikismu spočívá na principech patronáže.²⁵⁰ Kasikismus je v podstatě politická obdoba patronáže.

V případě Pitt-Riversova výzkumu *Grazalemy* sepsaného v knize *The People of the Sierra* jsou ve španělské historiografii patrné dva přístupy: ti, kteří rekapitují již řečené a ti, kteří též informují, ale kromě toho se snaží o revizi. Zatímco například Varela Ortega²⁵¹, Carlos Dardé²⁵² či Cruz Artacho²⁵³ patří k těm prvním, Moreno Luzón lze řadit do druhé skupiny. Moreno Luzón, připomínaje Pitt-Riversovo pojetí *nerovného přátelství* (*amistad desequilibrada*),²⁵⁴ upozorňuje na vysokou míru generalizace, jíž se Pitt-Rivers dopouští.²⁵⁵ Moreno Luzón vychází z výzkumu Ginése Serrán Pagána, který o mnoho let později podrobil kritice Pitt-Riversův ahistorický přístup zkoumání.²⁵⁶

²⁴⁶ PITT-RIVERS, J. *The People of the Sierra*, s. 241.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 141.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 158-159.

Nezájem o politiku dobře dokumentuje výpověď starého zemědělce z *Grazalemy*. Pitt-Rivers ji zaznamenal takto: „Když mě žádají, abych volil, ptám se, pro koho, a když mně říkají, koho mám volit, volím. A když mě nežádají, abych volil, zůstanu doma a věnuji se svým věcem.“ (tamtéž, s. 159)

²⁴⁹ Pitt-Rivers hovoří o lokálním patriotismu, díky němuž obec vytváří morálně a politicky jednotnou vysoce centralizovanou komunitu čelící vnějšímu prostředí. Toto tvrzení nevztahuje jen na *Grazalemu*, ale na jakékoliv španělské obce. (tamtéž, s. 141)

Obdobně se vyjadřují také Eisenstadt a Roniger, když jakékoliv *pueblo* – španělskou obec, vnímají jako „morální komunitu, která tvořená lokálním (často nativním) obyvatelstvem stojí v protikladu vůči jiným obcím (*pueblos*).“ Více ve: EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 75.

²⁵⁰ PITT-RIVERS, J. *The People of the Sierra*, s. 141.

²⁵¹ VARELA ORTEGA, José (ed.). *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923)*. Madrid: Marcial Pons, 2001, s. 13.

V tomto případě se jedná dokonce o pouhé konstatování existence Pitt-Riversova konceptu *nerovného přátelství*, Varelou Ortegou označovaného jako *amistad desigual* nebo *amistad instrumental*.

²⁵² DARDÉ, C. *Vida política y elecciones*, s. 198.

²⁵³ CRUZ ARTACHO, Salvador. *Clientelas y poder en la Alta Andalucía durante la crisis de la Restauración. Hispania*, 1999, núm. 201, vol. 59, s. 62.

²⁵⁴ MORENO LUZÓN, J. *Teoría del clientelismo*, s. 197. MORENO LUZÓN, J. *El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar*, s. 73-95. „*Nerovné přátelství* se stalo rozhodujícím faktorem v profesionálních a institucionálních vztazích, protože spojovalo osoby s odlišným statusem: prostřednictvím zámožných [osob] obyčejné lidi se státem.“ (tamtéž, s. 74)

²⁵⁵ MORENO MORENO LUZÓN, J. *Teoría del clientelismo*, s. 205.

²⁵⁶ Podle Serrána Pagána Pitt-Rivers vytvořil falešný obraz Andalusie a zvláště pak *Grazalemy*. Milnou představu o společenské struktuře *Grazalemy* zakládá Pagán na absenci historického vývoje, bez něhož Pitt-Rivers podal zkrácené informace o tehdejší politické uspořádání obce. Jako podklad k tomuto tvrzení posloužily Pagánovi archivní materiály a data z církevních registrů. Z hlediska mocenského uspořádání se Pitt-Rivers zaměřil pouze na sřet lokální komunity a státu, aniž by bral v potaz tenze uvnitř vlastní obce, zejména konflikty mezi třídami (ty nepovažoval za skutečný problém). Více ve: SERRÁN PAGÁN, Ginés. *La fábula de Alcalá y la realidad histórica de Grazalema: replanteamiento del primer estudio de Antropología Social en España. Reis*, 1980, núm. 9, s. 81-115.

S ohledem na fakt, že Pitt-Rivers analyzoval andaluskou *Grazalemu* koncem čtyřicátých let minulého století, tedy v době frankistické, je překvapující, že kniha *The People of the Sierra* je připomínána těmi historiky, kteří zkoumají společnost a klientelismus doby restaurované monarchie. Pitt-Riversova práce postrádá historickou dimenzi, jako antropolog vnímá aktuální sociální realitu, pouze konstatuje proměnu pojmů kasikismus a kasik, aniž by zkoumal, kdy a proč k této transformaci došlo. Jak jsem uvedl výše, třebaže španělští historikové Pitt-Riversovy poznatky o patronáži a kasikismu velmi často připomínají, neslouží jim jako metodologie, na níž by stavěli své vlastní výzkumy.

6.1.3 Gilmorevi „Lidé z plání“ a Corbinova Ronda

Po Pitt-Riversovi přicházeli do Španělska další britští a také američtí antropologové, kteří pokračovali v terénním etnografickém výzkumu španělského venkova. Navázali na Pitt-Riversovu analýzu sociální skladby *Grazalemy* ve vztahu k patronáži, přičemž jeho závěry podrobili kritice. John Corbin zkoumal andaluskou obec *Ronda*, ve stejném regionu ležící město s pseudonymem *Fuenmayor* se stalo místem bádání Davida Gilmore. Tito autoři na základě analýz vyvodili schéma společenského uspořádání andaluských obcí – *pueblos* (v anglosaské antropologické tradici tzv. *agrotowns*), v nichž patronáž vykazovala jiné rysy. Zatímco v Pitt-Riversově *Grazalemě* patronáž plnila integrující a stabilizační funkci, která prostřednictvím cti (*honour*) dodávala obci „morální jednotu“, v Gilmoreově *Fuenmayoru* způsobovala přesně opačné účinky. Podle Gilmore ve *Fuenmayoru* nebyla patronáž mezi místními obyvateli příliš rozšířená. V obci existovala výrazná sociální nerovnost a konflikty mezi sociálními třídami (*clases*), zvláště mezi námezdními dělníky (*jornaleros*) a tzv. „*señoritos*“. Na základě dalších výzkumů prováděných ve stejné obci a později publikovaných v knize pojmenované – pravděpodobně v reakci na Pitt-Rivers – *The People of the Plain* dospěl Gilmore k názoru, že patronáž musí být chápána jako proměnný systém závislý na dynamice tříd a zvláště na způsobu uzavírání pracovních smluv (mezi konkrétními třídami).²⁵⁷ Gilmore patří právě mezi ty antropology, kteří problematiku patronáže zkoumají v kontrastu k sociálním třídám. Zatímco Pitt-Rivers v populaci *Grazalemy* nenalezl třídní uspořádání,²⁵⁸ pro Gilmore byla andaluská společnost složitější, vztahy v ní méně osobní a struktura sociálních tříd rozvětvenější a výraznější. Z ní vyplývala různá míra sociální nerovnosti obyvatel *pueblos*, jež mezi nimi vedla k častým konfliktům. Podle Gilmore polarizace tříd v Andalusii způsobovala sociální separaci a patronáž, namísto aby ji zmírňovala, tuto izolaci na lokální úrovni zvýrazňovala.²⁵⁹

Názor Johna Corbina na patronáž a sociální třídy se nacházel „na půli cesty“ mezi Pitt-Riversem a Gilmorem. Corbin se domníval, že vztahy patronáže byly intenzivnější v malých horských komunitách, než v *pueblos* ležících v úrodných nížinách, kde převažovaly vztahy

²⁵⁷ CONTRERAS, J. Estratificación social y relaciones de poder, s. 510-511.

²⁵⁸ MAĆZAK, A. Klientela, s. 24-25.

²⁵⁹ CONTRERAS, J. Estratificación social y relaciones de poder, s. 511. GILMORE, David. Patronage and Class Conflict in Southern Spain. *Man*, 1977, no. 3/4, vol. 12, 446-447.

Podle Davida Gilmore Pitt-Rivers opomněl konflikt mezi třídami, ke kterému v *Grazalemě* docházelo zejména před občanskou válkou. Teprve poté frankistické represe třídní konflikty vymítily. Více ve: GILMORE, David. *The People of the Plain. Class and Community in Lower Andalusia*. New York: Columbia University Press, 1980. Citováno podle: MORENO LUZÓN, J. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar, s. 77.

sociálních tříd.²⁶⁰ Jinými slovy, podle Corbina, velikost komunity představovala rozhodující faktor pro utváření „*různých struktur a/nebo obsahových významů, které získávají vztahy mezi různými sociálními skupinami, tak jako pro menší či větší důležitost patronáže, vznik konfliktů mezi třídami a jejich (případnou) separaci.*“²⁶¹

6.1.4 Shrnutí

V souvislosti se vzrůstajícím interdisciplinárním pojetím studia kasikismu/klientelismu poslední generace španělských historiků věnuje pozornost politologickým, sociologickým a také antropologickým přístupům. Antoni Vives Riera v této souvislosti hovoří o „*vyčerpání čistě ekonomických a politických objasnění [fungování a příčin] politického klientelismu*“,²⁶² čímž se otevírá prostor pro kulturní interpretace, a tím pádem i pro revizi původní zahraniční antropologické tradice. Jak píše Moreno Luzón, španělští historikové jsou dlužni poznání principů sociálních vztahů klientelismu, tomu co antropologové označují pojmem patronát.²⁶³

Domnívám se, že v historiografických pracích kasikismu²⁶⁴ tolik hlášaná interdisciplinálnost platí spíše v případě studií současných antropologů. Využití myšlenek a přístupů britských, případně amerických antropologů ze šedesátých a sedmdesátých let není v pracích historiků zcela běžné, a pokud ano, jedinečně zprostředkovaně skrze antropologické studie (např. González Alcantud). V samotné španělské antropologii jsou však tehdejší anglosaští autoři jako John Corbin, David Gilmore, John Davis či Michael Kenny i nadále připomínáni a jejich závěry z terénního výzkumu hojně diskutovány.²⁶⁵

Pro mnohé španělské historiky představují zahraniční antropologické práce připomenutí počátků původního zkoumání kasikismu/klientelismu, než že by pro ně znamenaly východiska a pevně stanovené závazné směry dalšího výzkumu. Na rozdíl od španělských historických monografií, v antropologických studiích nejsou patronáž, případně kasikismus, klíčovými objekty výzkumu – pro Pitt-Riverse, Gilmora nebo Corbina tyto vztahy osobní závislosti představují jen jeden z mnoha sledovaných jevů, jimiž se snaží popsat fungování daných komunit. Z empirického hlediska španělské studie svým zaměřením na konkrétní lokální či regionální projevy kasikismu/klientelismu zahraniční publikace zdaleka překonávají, a to jak do počtu, tak rozsahem spočívajícím v leckdy vyčerpávající deskripci.²⁶⁶

²⁶⁰ GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *Jerarquía versus igualdad*, s. 30.

„*V takovém prostředí klientelismus slábne, spolu s postupem techniky, kdy se vlastník země již tak nezajímá o stálé zaměstnávání rolníka a podporování drobných hospodářů. Tradiční vesnický klientelismus zůstává živý v zapadlých koutech, kde jsou činní místní seňoritos.*“ Viz: MAÇZAK, A. *Klientela*, s. 27.

²⁶¹ CONTRERAS, J. *Estratificación social y relaciones de poder*, s. 512.

²⁶² VIVES RIERA, Antoni. *Carlismo y caciquismo: las subjetividades en la historia de España*. Ayer, 2011, núm. 83, s. 160.

Nástup kulturní interpretace kasikismu datuje do devadesátých let minulého století.

²⁶³ MORENO LUZÓN, J. *Sobre críticas, conceptos y cambios*, s. 288 (poznámka 22).

²⁶⁴ MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. *A historiografía sobre o caciquismo espanhol*, s. 23. CRUZ ARTACHO, S. *Cientes, clientelas y políticas en la España*, s. 105-130.

²⁶⁵ O jejich přínosu pší například González Alcantud či Jesús Contreras. Viz: GONZÁLEZ ALCANTUD, J. *El clientelismo social y político en las sociedades mediterráneas*, s. 269-275. *Jerarquía versus igualdad*, s. 21-42. CONTRERAS, J. *Estratificación social y relaciones de poder*, s. 499-519.

²⁶⁶ Jako příklad stojí za uvedení rozsáhlá monografie *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, v níž Javier Tusell dovedl do nejmenších detailů analýzu andaluského klientelismu a zvláště pak způsob volebních machinací a podvodů. Více k Tusellovi, viz oddíl 9.2.2.

Vzrůst literární produkce na poli historie je mimo jiné dán nově odhalenými případy jednání, které jako klientské vztahy doposud formulovány a tím pádem ani analyzovány nebyly.²⁶⁷ Hledáme-li společná témata mezi původními britskými antropologickými studiemi a španělskými historickými pracemi je jím bezesporu vztah centra a periferie, jinými slovy poměr lokální komunity ke státu a jejich vzájemná mocenská interakce. Posuzujeme-li patronáž/klientelismus z hlediska sociální inkluze, pak v obou disciplínách závisí na konkrétních autorech a jejich výzkumech. Zatímco Pitt-Rivers patronáž hodnotí spíše kladně,²⁶⁸ Gilmore zastává opačné stanovisko. Obdobně nejednotně vyznívá hodnocení španělských historiků, byť jej lze do jisté míry vyvodit již na úrovni jednotlivých badatelských proudů, jak bude patrné z dalších kapitol.

Jak jsem již psal na začátku této podkapitoly, vnitropolitické limity způsobené frankismem umožnily, že u zrodu problematiky španělského klientelismu stála anglosaská v antropologii pokročilá vědecká obec, která se následně stala inspiračním vzorem pro pozdější generace španělských badatelů, a to i historiků. Dopad interdisciplinárních přístupů ve studiích historické povahy však zatím, domnívám se, není natolik patrný, aby z něj bylo možné vyvozovat hlubší závěry.

6.2 Klientské vztahy z pohledu sociologie

Sociologie dává klientské vztahy do souvislosti s reciprocitou, obecně se sociální směnou a procesem sociální interakce. Pro klientelismus slouží jako nadřazené pojmy, v rámci nichž se klientské vztahy generují. Reciprocita čili vzájemnost ve vztazích mezi lidmi je výsledkem neustálého procesu sociálního jednání. Teorie sociálního jednání představuje jedno ze základních paradigmat soudobé sociologie, které předpokládá, že každé sociální jednání lze chápat a vysvětlit jako sociální směnu. „*Směna různých typů lidských činností je fundamentem všech společných vztahů, na němž vyrůstají různé další strukturální útvary, jako je moc, prestiž, statusová struktura, konformita atd.*”²⁶⁹ Tyto kategorie odpovídají hodnotám, které se v klientských vztazích navozují, zpevňují, případně rozkládají. Reciprocita přítomná

²⁶⁷ Klientské chování bylo nově zkoumáno mezi příslušníky podnikatelské buržoazie, ať už se jednalo o velkopodnikatele, obchodníky, bankéře či průmyslníky. Více k tomuto tématu: MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 9-29. SIERRA, María. La Casa Ybarra: política de honor y política de interés. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 3-20. MARÍN, Manuel. El cacique protector. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 21-34. MORENO LUZÓN, Javier. El pleito de los montes. Caciquismo e industria en la sierra del Ducado. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 57-75. DÍAZ MORLÁN, Pablo. Un ejemplo de clientelismo empresarial: la influencia política del industrial Horacio Echevarrieta. In *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 101-130.

²⁶⁸ V případě Grazalemy ji Pitt-Rivers hodnotí pozitivně, nicméně nevyklučuje, že může způsobovat tenze (viz citace 425).

Veskrze kladné hodnocení patronáže vyplývá až z druhotných interpretací Pitt-Riversovy *Grazalemy*, jak jej například popsali Gilmore či Contreras. Viz: GILMORE, D. Patronage and Class Conflict, s. 510.

²⁶⁹ PETRUSEK, Miloslav. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 1307, heslo: teorie sociální směny.

jak obecně v mezilidských, tak i v klientských vztazích pak u druhých jmenovaných nabývá asymetrické podoby vyjádřené sociální nerovností mezi patronem a klientem.

„Reciprocita sociálních vztahů je úzce svázána rovněž s otázkou sociální rovnosti a zprostředkovaně s problémem sociální spravedlnosti. Zatímco teorie vycházející z kategorií konsensu či kontraktu implicitně zahrnují rovnost partnerů mezi podmínky průběhu sociální směny, výzkum vztahů klientelismu v jeho nejrůznějších podobách v žádném případě reciprocitu se sociální rovností neztotožňuje.“²⁷⁰

Jak v sociologii, tak i v ostatních společenských vědách, zejména pak v antropologii a v politologii, byl výzkum klientských vztahů po dlouhá léta upozaděn. Obrat nastal v šedesátých letech 20. století v souvislosti se vzrůstajícím přesvědčením, že klientské vztahy nejsou marginálním typem sociálního jednání, jenž by ovlivňoval jen zanedbatelnou část společnosti. Tyto vztahy nemizí a to ani navzdory rozvoji demokratických ideí a vzniku demokratických režimů s dobře fungujícími politickými a ekonomickými systémy podpořenými hospodářským rozvojem a modernizací.²⁷¹

Analýza klientských vztahů se v obecné rovině stala hlavním zdrojem pro kritiku funkcionálního modelu v antropologii, sociologii a politologii. V případě sociologie pak jejich rozbor vedl ke zpochybnění tehdejších studií v oblasti modernizace a rozvoje souvisejících s tzv. strukturálně-funkcionální školou.²⁷²

Pro pochopení kritiky strukturálně-funkcionálního modelu je nezbytné stručně načrtnout klasickou sociologickou teorii. V podání Eisenstadta a Ronigera se tato tradice odvíjí od dvou navzájem si zdánlivě odporujících tvrzení. První z nich, úzce propojená s myšlenkami Adama Smitha, říká, že podstata fungování společenského řádu (*social order*) jakékoliv společnosti se odvíjí od společenské dělby práce (*social division of labour*). Druhá teze říká, že takovéto uspořádání (společnosti) nemůže plně vysvětlit podstatu, funkčnost a kontinuitu společenského řádu v obecné rovině a ani specifického institucionálního řádu (*specific institutional order*) v rovině konkrétní.²⁷³

Tyto dva základní postuláty formulovali významní sociologové Émile Durkheim, Max Weber a do jisté míry i Karel Marx. Ti nepřijali předpoklady klasické politické ekonomie, která společenskou dělbu práce a trh (*market*) chápe jako regulátor společenského řádu. Existence trhu nemůže zajistit udržení a přetrvání společenského řádu. Jsou to právě tři

²⁷⁰ PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 911, heslo: reciprocita.

²⁷¹ EISENSTADT, Shmuel Noah. *Power, Trust and Meaning: Essays in Sociological Theory and Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1995, s. 205-206.

Základním charakteristickým rysem klientelistických vztahů je jejich rozmanitost. Proto mohou existovat ve společnostech s různou ekonomickou úrovní a v různých typech politických režimů.

²⁷² EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 19.

²⁷³ Tamtéž, s. 20.

aspekty společenského řádu, které skrze mechanismus společenské dělby práce a tržních principů nemohou být vysvětleny. Jedná se o:

A) konstrukci důvěry a solidarity

B) regulaci moci

C) poskytování významu a legitimizace k dalším společenským činnostem

Ve vztahu ke každému z těchto tří aspektů společenského řádu konstrukce společenské dělby práce vytváří řadu nejistot. Zároveň žádná společenská dělba práce nemůže být udržena bez těchto aspektů. Vytvoření a zachování společenského řádu je podmíněno určitou kombinací organizované struktury dělby práce a institucionální konstrukcí důvěry (*trust*), významu (*meaning*) a legitimizace (*legitimation*).²⁷⁴

Nový přístup sociologického bádání spočíval v kritice strukturálně-funkcionální školy popírající sociální napětí plynoucí ze vztahu mezi organizací společenské dělby práce na straně jedné, regulací moci, konstrukcí důvěry a významu na straně druhé.²⁷⁵

Napojení problematiky klientských vztahů na teoretickou polemiku popsanou výše se nejlépe projevuje při snaze definovat podstatu vztahu patron – klient. Podle Eisenstadta a Ronigera zastánci nového přístupu zdůrazňovali důležitost osobních a mezilidských vztahů, tvorbu (klientských) sítí (*networks*) a mocenských vztahů (*power relations*), na rozdíl od funkcionalistické antropologie a strukturálně-funkcionální školy v sociologii, které vyzdvihovaly význam skupin a jejich potřeb, mechanismus udržování mezí mezi patronem a klientem (*boundary-maintaining mechanisms*). Funkcionalistické přístupy v obou vědách také nekladly důraz na vztah mezi distribucí moci, oběhem zdrojů a strukturou společenských vztahů. Podobně se opomíjel význam hierarchie, asymetrie a nerovnosti určující strukturu mezilidských, a tím i klientských vztahů. V novém přístupu bádání se do popředí dostaly aspekty symbolického rozměru lidské činnosti v obecné rovině a symboly důvěry a transcendentálního významu v rovině dílčí. Tyto aspekty demonstrují pevné vazby nejen ve vztahu patron – klient, ale i ve vztazích klasifikovaných jako pseudo-příbuzenství (*pseudo-kinship*), rituální příbuzenství (*ritual kinship*) nebo přátelství na straně jedné a v konceptech cti (*honour*) či v jiných spirituálních rozměrech mezilidských pout na straně druhé.²⁷⁶

Posun výzkumu klientských vztahů do středu dění společenských věd znamenal nejen jejich novou a důkladnější analýzu, ale především vedl k rozpoutání teoretických diskuzí přehodnocujících dosavadní metody sociologického a antropologického zkoumání. Nový výzkum klientských vztahů jako specifické formy mezilidských vztahů přinesl opětovné hledání jejich vazby ke společenskému řádu a ke společenské dělbě práce. Zároveň umožnil definovat jejich poměr k aspektům moci či k různým konceptům důvěry a cti.

²⁷⁴ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 20-21.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 24.

²⁷⁶ EISENSTADT, S. N. *Power, Trust and Meaning*, s. 207-208.

6.3 *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*

6.3.1 Obecné znaky klientských vztahů v kontextu kritiky sociologické strukturálně-funkcionální školy

Klíčové dílo pojednávající o klientských vztazích představuje práce Shmuela Noaha Eisenstadta a Luise Ronigera nazvaná *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Jedná se o první systematickou komparativní studii mezilidských vztahů. Pojmem mezilidské vztahy autoři rozumí pokrevní bratrství (*blood brotherhood*), pseudo-příbuzenství (*pseudo-kinship*), širokou škálu svazků klasifikovaných v různých společnostech jako přátelství (*friendship*) a také klientské vztahy (*clientelistic relations*).²⁷⁷ V rámci analýzy sociálních podmínek, v nichž se mezilidské, a tím i klientské vztahy vytvářejí, autoři zkoumají koncept důvěry (*trust*). Důvěru pak chápou jako klíčový prvek pro tvorbu mezilidských vztahů, jejichž fungování se odráží na konstrukci tzv. institucionálního řádu (*institutional order*).

Eisenstadt a Roniger vnímají klientské vztahy jako speciální typ sociální směny (*social exchange*). Mechanismus sociální směny funguje na bázi organizace nebo regulace výměny či oběhu zboží mezi sociálními hráči (*social actors*). Klientské vztahy plynoucí z oběhu zdrojů byly v pojetí klasické sociologie ztotožňovány s obecnou směnou (*generalized exchange*), nicméně díky některým znakům však zároveň mohou být chápány jako speciální kombinace specifické směny (*specific exchange*) a již zmíněné obecné směny (*generalized exchange*).²⁷⁸

Jako klientským se pak označuje ten model, jenž právě stojí na pomezí obecné a specifické směny. Zároveň nejlépe odpovídá klíčové charakteristice klientských vztahů, které se odlišují od ostatních typů společenských vztahů a uspořádání.²⁷⁹ Rozlišující kritéria se vytváří během vzájemného mezilidského působení, obecně při strukturování směny a konkrétně při oběhu zdrojů mezi sociálními aktéry. Další vymežující prvky jsou do jisté míry výsledkem předešlých kritérií: jedná se o vazby mezi sociálními aktéry, které určují

²⁷⁷ Namísto sporadicky užívaného termínu *clientelistic relations* autoři dávají přednost použití popisu *patron – client relations*.

²⁷⁸ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 33-34.

„Problémy, se kterými je spjat termín obecná směna (*generalized exchange*), byly poprvé definovány v Maussových analýzách daru. Jak známo, Mauss poukázal na to, že předávání daru (obdarování) utváří směnu se speciálními velmi strukturovanými rysy. Výměna daru je odlišná od obvyklé specifické tržní směny (*'specific' market exchange*) a to tím, že je neprospěchářská a nezaujatá. Zároveň je však velmi strukturovaná, založená na rozvinutých zásadách reciprocity, které se nicméně liší od prospěchářských norem a tím i specifické tržní směny (*'specific' market exchange*). (...) Skrytým záměrem výměny darů je vytvoření závazku pro navázání sociální interakce (*social interaction*), v níž by tyto závazky byly dodržovány. Jinými slovy, obecná směna, je-li úspěšná, dopomáhá tomu, aby se stanovily podmínky základní důvěry a solidarity ve společnosti, k podpoře toho, co Durkheim pojmenoval předmluvními prvky sociálního života (*'pre-contractual elements of social life'*). Z perspektivy účastníků v jakékoliv sociální aktivitě, mechanismus obecné směny (*generalized exchange*) vytváří prostředí bezpečí a jistoty před rizikem a nejistotami otevřeného trhu (*social „open“ market*) nebo před riziky boje a mocenských konfliktů.“ (tamtéž, s. 33-34)

²⁷⁹ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 167.

jejich nerovnost; distribuci veřejných statků (*public goods*) či přístup k hlavním centrům moci (*major centers of power*).²⁸⁰

Leitmotiv celé monografie by mohly představovat dvě klíčové otázky, které ve zkratce vystihují záměr objasnit klientské vztahy, a tím i vysvětlit výše uvedený klientský model:²⁸¹

1) Co znamená pojem klientelismus, klientské vztahy, které vytvářejí centrální těžiště institucionální struktury společnosti, regulaci oběhu zdrojů ve společnosti, konstrukci důvěry a v ní obsaženou obecnou směnu, spolupráci, jinými slovy, institucionální integraci?

2) Jak se klientský model²⁸² odlišuje od jiných modelů regulace institucionální struktury?

Klientský model jako osobitý typ vztahů vytvářených na pomezí obecné a specifické směny autoři charakterizují pomocí dvou vazeb ve vztahu k aspektům institucionální struktury (*institutional structure*). První vazba vyplývá jednak z příslušného postavení patronů a klientů ve společnosti a jednak z kontroly přístupu k centru či centrům společnosti, základům produkce, hlavním institucionálním trhům, v možnosti zřizovat většinu veřejných statků a veřejně přerozdělovat soukromé statky. Druhá vazba spočívá v přístupu k trhům a centrům a užitím a na tyto trhy přenesením potenciálně volných zdrojů. Třebaže nejsou plně legalizované, klíčové hledisko těchto dvou vazeb klientského modelu tkví v jejich pevnosti. Tyto vazby stojí za klientovým rozhodnutím zřeknout se ve prospěch patrona jinak potenciálně nezávislého přístupu k centru, hlavním trhům, svobodně zacházet se zdroji a zřizovat veřejné statky.²⁸³

Na základě podrobného rozboru analyzované problematiky v rozmanitých společnostech Středomoří, Latinské Ameriky, Středního a Dálného východu se Eisenstadt a Roniger pokouší vytvořit základní rámec klientských vztahů. Tento rámec představuje shrnutí, a tím i jakýsi průsečík společných stěžejních rysů klientelismu vyplývajících z konkrétních případových studií. Podstatu vztahu patron – klient tak definují podle následujících analytických znaků:²⁸⁴

„A) Klientské vztahy²⁸⁵ jsou obvykle partikularistické a nejasné [obtížně vysvětlitelné].

B) Tyto vztahy jsou založeny na interakci, která je charakteristická současnou výměnou různých typů zdrojů, především instrumentálních a ekonomických, jakož i politických (podpora, loajalita, [volební] hlasy, ochrana) na jedné straně, a sliby vzájemnosti, solidarity a loajality na straně druhé.

²⁸⁰ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 168-170.

Výše uvedená srovnávací hlediska vedla autory k definování společností podle následujících modelů rozdělených do dvou kategorií. První z nich převažuje v předmoderních společnostech a je dále členěna do modelu: 1) příbuzenského (*kinship*), 2) askriptivně-hierarchického (*ascriptive-hierarchical*). Druhá kategorie souhrnně označovaná jako tzv. univerzalistická (*universalistic*) se vyskytuje v moderních společnostech a dále se dělí na model: 1) monolitický neboli totalitní (*monolithic/totalitarian*), 2) pluralistický čili demokratický (*pluralistic/democratic*), 3) konsociační (*consociational*). (tamtéž, s. 168-170)

²⁸¹ Tamtéž, s. 166.

²⁸² Autoři užívají i termín *klientelistický režim* (*clientelistic mode*).

²⁸³ EISENSTADT, S. N. *Power, Trust and Meaning*, s. 219-220.

²⁸⁴ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 48-49.

²⁸⁵ V původním anglickém originálu namísto *klientské vztahy* použili autoři označení *vztahy patron – klient*.

C) *Výměna těchto zdrojů je obvykle uspořádána do jakéhosi „balíčku“ – tj. žádný z těchto zdrojů nemůže být vyměněn samostatně, ale pouze v některých kombinacích, který zahrnuje každý typ.*

D) *V ideálním případě, je [v klientských vztazích] silný prvek bezpodmínečnosti a tyto vztahy jsou udržovány dlouhodobě.*

E) *[Následující analytický znak] úzce souvisí s předchozím bodem, třebaže jsou tyto vztahy velmi často ambivalentní, je v nich obsažený silný prvek mezilidské povinnosti, který v těchto vztazích převládá – prvek často formulovaný z hlediska osobní loajality nebo vzájemnosti vytvořený mezi patrony a klienty. Tento prvek solidarity může být, jako je tomu v omezeném primárním vztahu klasického typu patronáže, velmi silný, nebo, jak je v modernějších politických systémech, velmi slabý – ale do určité míry je možné jej nalézt v každém z nich. Zmíněná solidarita často velmi úzce souvisí s pojetím osobní identity (především osobní cti a hodnoty nebo schopnosti udržení prestiže) a závazků, a to je také evidentní v předpokládané existenci takových vztahů, třebaže velmi ambivalentních, formovaných osobní „duchovní“ nákloností mezi patronem a klienty.*

F) *Zároveň vztahy navázané mezi patronem a klienty nejsou plně legální nebo smluvní, naopak často stojí v protikladu vůči oficiálním právním předpisům země, a jsou založeny mnohem více na „neformálním“ povědomí (ačkoliv toto povědomí je chápáno jako závazné).*

G) *Navzdory jejich odolnosti, zdánlivě závazné trvalosti (v ideálním případě většinou celoživotní), do klientských vztahů se vstupuje, alespoň v principu, dobrovolně, a přinejmenším oficiálně mohou být stejně dobrovolně opuštěny.*

H) *Tyto vztahy jsou prováděny mezi jednotlivci nebo sítí jednotlivců ve vertikálním uspořádání (nejjednodušším projevem je silný dyadický vztah), spíše než mezi organizovanými korporáčními skupinami, a zdá se, že podkopávají horizontální skupinové organizace a solidaritu jak klientů (u nich především), tak patronů.*

I) *Klientské vztahy jsou založeny na velmi silném prvku nerovnosti a moci. Je zřejmé, že z hlediska patronů je nejdůležitějším prvkem této nerovnosti monopolizace některých pozic, které jsou velmi důležité pro klienty – především přístup k výrobním prostředkům, hlavním trhům a centrům společnosti.“*

Na základě těchto uvedených analytických znaků Eisenstadt a Roniger dále upozorňují na tři základní rozpory obsažené ve vztahu patron – klient.²⁸⁶ Vyplynávají:

„1) ze zvláštní kombinace nerovnosti a nesouměrnosti v otázce moci se zdánlivou oboustranou solidaritou vyjádřenou v termínech osobní identity a mezilidského cítění a závazků

2) z kombinace teoreticky možného nátlaku a vykořisťování s dobrovolnými vztahy a oboustranné plnění závazků plynoucích ze vztahu patron – klient

²⁸⁶ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 49.

3) z kombinace solidarity a důrazu na dodržování těchto závazků, jež mají poněkud ilegální nebo poloilegální charakter“

Tyto vnitřní rozpory však odrážejí variabilitu klientských vztahů a zároveň potvrzují již uvedenou tezi o nemožnosti definovat vztah patron – klient podle naprosto výlučných měřítek. Nerovnost a nesouměřitelnost, dobrovolnost a nátlak, závazek a solidarita jsou aspekty, jejichž míra uplatnění pro vztah osobní závislosti kolísá s tou kterou společností v čase a prostoru. Pro potřeby této práce však bude klíčové, jak se tyto znaky profilují v historiografii klientelismu doby bourbonské restaurované monarchie.

6.3.2 Klientské vztahy: příklad Španělska. Srovnání s historiografií kasikismu

Kromě obecných shrnujících znaků klientelismu nastíněných v předešlém oddíle, popsali Eisenstadt a Roniger partikulární případ Španělska. Tak jako i u jiných zemí, i v případě Španělska analyzovali klientské vztahy v průběhu historického vývoje. Podle Eisenstadta a Ronigera²⁸⁷ existují dva typy klientských vztahů. První z nich, politický klientelismus zasazuje do období vytváření liberálního režimu (čtyřicátá léta 19. století). Tyto vztahy osobní závislosti vznikly v 17. století v důsledku interakce postupně slábnoucího centra a sílící periferie. Centrum prostřednictvím byrokratických požadavků pronikalo na periferii. Lokální elity, výměnou za uznání moci na periferii, akceptovaly stanovený politický řád a spíše symbolickou moc centra. Podle Eisenstadta a Ronigera jsou těmito lokálními elitami kasikové, kteří –

„[mezi sebou] zápasí o [vybudování] účinnějších vertikálních vztahů (connections) s výše umístěnými politiky. Takto vznikají provázané sítě kontaktů, ve kterých na lokální a regionální úrovni [jednající] patroni zajišťují centrálním politikům podporu a hlasy, [příčemž tito patroni] na oplátku [od centra] získávají ochranu a povolení si beztrestně ve svých oblastech vlivu nárokovat zisky.“²⁸⁸

Největší rozkvět těchto vztahů osobní závislosti umísťují oba autoři právě do období restaurace, v němž klientské vztahy „zaujímají pyramidovitou strukturu,“ jež se rozbíhá od vlády („Ministry of the Interior“) vytvářené „dvěma velkými stranami“ (konzervativní či liberální – viz oddíl 9.2.2). Nižší úroveň této pyramidovité struktury klientských vztahů tvoří „provinční kasikové jednající jako civilní guvernéri, poslanci a bohatí členové elit, dále pak lokální politici jako starostové a bohatí muži a lokální kasikové ve městech a na vesnicích.“ Prostřednictvím tohoto systému centrum postupně přebírá kontrolu nad periferií.²⁸⁹

Vedle politického klientelismu existuje ještě jiný Eisenstadtem a Ronigerem nijak nepojmenovaný druh klientských vztahů, který se vytváří na lokální úrovni. Zatímco

²⁸⁷ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 49.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 72.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 72-73.

politický klientelismus vzniká mezi regionálními elitami (kasikové) a státními elitami (politici představitelé státu), „druhý typ“ klientelismu funguje „mezi lokálními a regionálními elitami“ na straně jedné a „lokálními dělníky (labourers, braceros), nájemníky (tenants), malými pozemkovými vlastníky (landholders) a jinými obyvateli“ na straně druhé. Lokální a regionální elity tak sehrávají dvojí úlohu: zatímco vůči lokálnímu obyvatelstvu vystupují jako patroni, ve vztahu k centrálním elitám představují klienty.²⁹⁰ Tyto vztahy jsou podle Eisenstadta a Ronigera zejména v rurálních oblastech upevněny lokálními představami sociálního chování, jež antropologové definovali jako koncept cti²⁹¹ (*honour*) (viz podkapitola 4.1 a oddíl 6.1.3). Vedle konceptu cti je vztah patron – klient vázán duchovním rozměrem, jehož nejběžnější projev představuje pouto kmotrovství²⁹² (viz oddíl 5.3.5).

Hledáme-li společné myšlenky obsažené jak v Eisenstadtově a Ronigerově analýze klientských vztahů éry restaurace, tak ve studiích poslední generace španělských historiků kasikismu, patří mezi ně tvrzení, že klientské vztahy se nevytváří pouze v zaostalých společnostech. Přesně opačný názor zastávali sociologové strukturálně-funkcionální školy a také první generace španělských historiků – byť se ještě nevyjadřovala prostřednictvím teorie klientelismu – ovlivněná dobovými kritiky éry restaurace. Oba autoři stejně jako zastánci politické interpretace kasikismu (viz podkapitola 7.2) a poslední generace historiků kasikismu chápají klientské vztahy za prostředek, jímž centrum proniká na periferii. V souvislosti se sociální stratifikací obyvatelstva píše Eisenstadt a Roniger pouze o kasicích a neberou v potaz oligarchii, jinými slovy, lokální elity souhrnně označují za kasiky. Oproti Eisenstadtovi a Ronigerovi historikové kasikismu neaplikují na vztah patron – klient ani koncept cti a ani spirituální prvek kmotrovství.

Ačkoliv uplynulo již třicet let od prvního vydání této knihy, španělští historikové klientelismu a kasikismu jí pozornost příliš nevěnují. V lepším případě informují o její existenci, případně na ni odkazují ve snaze zařadit výzkum dané problematiky do širších interdisciplinárních souvislostí. S výjimkou Yanini Montesové²⁹³ pak není citována Eisenstadtova a Ronigerova analýza partikulárního případu španělských klientských vztahů, nýbrž buď obecná charakteristika vztahu patron – klient,²⁹⁴ nebo, poněkud neurčitě, kniha jako celek.²⁹⁵ V případě Yanini Montesové se jedná spíše o zmínku, nikoliv o kritiku poznatků, které oba autoři o španělském klientelismu napsali. Dle mého názoru skutečná hodnota Eisenstadtovy a Ronigerovy knihy tkví v teoretickém a komparativním přístupu

²⁹⁰ EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 73.

„Proto starostové, kněží, doktoři a jiní profesionálové, legální a obecní byrokraté a pozemkový vlastníci se na lokální úrovni stávají ústředními body klientských sítí, zatímco oni sami, jako klienti, mohou být vázáni k mnohem mocnějším městským patronům.“

²⁹¹ Jestliže „Podmanění vůle [jedince ve snaze] kontrolovat jinou osobu je ve Španělsku interpretováno jako pokoření (humiliation), pak spřízněnost s mocným a sociálně význačným patronem odbourává potupu (dishonour) (...).“ Potupa (dishonour) představuje protipól cti. „Patronova štědrost se stává podstatou cti. Z toho důvodu jsou klienti povinni vyjadřovat a projevovat loajalitu svému patronovi, tak se mezi oběma aktéry vytváří náklonost, díky čemuž [zároveň] stoupá patronova sociální prestiž.“ Viz: EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 76.

²⁹² Viz citace 185.

²⁹³ YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 128 (poznámka 137).

²⁹⁴ VARELA ORTEGA, J. (ed.). *El poder de la influencia*, s. 13 (poznámka 11).

²⁹⁵ MORENO LUZÓN, J. *Teoría del clientelismo*, s. 194 (poznámka 8).

(nejen) ke klientským, ale i dalším mezilidským vztahům (viz oddíl 6.3.1); domnívám se, že hlavní důvod, proč historikové kasikismu tuto práci opomíjejí, spočívá v příliš obecném a krátkém exkurzu do problematiky restauračního klientelismu, který, ve srovnání s dalšími rozsáhlejšími a detailnějšími španělskými studii, byl mnohokrát překonán.

ČÁST DRUHÁ:
HISTORIOGRAFIE KASIKISMU

7. Úvod do historiografie kasikismu v kontextu politického režimu restaurace

7.1 Historický exkurz II: vznik a zánik restaurované bourbonské monarchie

Před samotným rozborem historiografie kasikismu je třeba krátce nastínit dobu, ve které je daný fenomén zkoumán, a sice éru restaurované bourbonské monarchie. Restauraci lze časově vymezit roky 1874 – 1931; případně, což je častější, omezit její trvání časovým úsekem, jenž sice začíná rokem 1874, ale končí rokem 1923. Nahlížíme-li na restauraci z pohledu problematiky kasikismu, pak, na základě proměny jeho významu ve vztahu k vykonávání moci, upřednostňuji druhou dataci. V prvním případě v sobě zahrnuje období diktatury Primo de Rivery (1923 – 1931), které sice pozměnilo mocenské rozložení sil a politické uspořádání restaurace (rozpuštění parlamentu, pozastavení platnosti ústavy), neznamenovalo však úplný zánik restaurace, k jejímuž plynulému obnovení došlo po diktátorově reziganci.

Bouřlivé období překotných zvratů ve španělské historiografii nazývané jako *Sexenio Democrático*, jež přineslo zánik bourbonské monarchie, nastolení první republiky zmítané vnitřními nepokoji – třetí karlistickou válkou a kantonalismem, bylo, opět ve prospěch Bourbonů, ukončeno převratem režírovaným generálem Martínezem Camposem. Vojenský zásah generála Campose znamenal obnovení monarchie, návrat Bourbonské dynastie a jmenování Isabelina syna, Alfonse XII., španělským králem. Za skutečného strůjce konstituční monarchie a restaurace Bourbonů však bývá považován Antonio Cánovas del Castillo (1828 – 1897). Původní profesí historik, jinak dlouholetý lídr konzervativní strany a několiknásobný předseda vlády, stál za vybudováním politického uspořádání, po něm pojmenované jako kanovismus (*canovismo*), jehož výsledkem bylo zbudování demokratického nerevolučního monarchistického systému odvozeného od britského modelu. Kanovismus předpokládal střídání moci a bipartidismus – ve španělském prostředí realizovaném prostřednictvím konzervativní a liberální strany, přičemž král jako nejvyšší instance, představoval garanta politického systému. V teorii tedy existovala konstituční monarchie o dva roky později potvrzená přijetím ústavy (1876), podle níž král, disponující právem veta, vládnul zemi ve spolupráci s dvoukomorovým parlamentem: poslaneckou sněmovnou (*Congreso*) a senátem (*Senado*); v praxi však nebyla země zcela demokratickým režimem, tzv. „výměna stran“ (*turno de partido*), též zvaná jako „poklidná výměna“ (*turno pacífico*) uskutečňovaná prostřednictvím systému kasikismu, udržovala u moci jednu ze dvou restauračních stran (konzervativní či liberální), s jistotou, že žádná z jiných nerezimních stran či politických hnutí (socialisté, karlisté, republikáni, federalisté) neovládne zemi. Systém „výměny stran“ byl zahájen tzv. Paktem z Prada (*Pacto del Prado*), na němž se v roce 1885

dohodli konzervativci a liberálové. Pakt z Prada znamenal Cánovasův velký politický úspěch a zároveň potvrzení vítězství restaurační ideje.²⁹⁶

Cánovasovo politické uspořádání nebylo narušeno ani přijetím všeobecného volebního práva pro muže (1890) – rozhodnutí, jehož se pro udržení stávajícího pořádku lídr konzervativců obával. Vražda Cánovase (1897) nevedla k oslabení, či dokonce zhroucení systému, znamenala však rozbití celistvosti konzervativní strany. Stejný osud potkal i liberály: po smrti předsedy Praxedese Matea Sagasty (1825 – 1903) se liberální strana rozštěpila hned na několik frakcí. Zlom v posuzování restaurace přivodila již zmiňovaná porážka Španělska ve válce se Spojenými státy americkými. Nebyli to však restaurační politikové, ale veřejné mínění, zvláště pak intelektuálové střední třídy, kteří stáli v čele dobové kritiky odsoudivše restauraci a praktiky kasikismu (viz podkapitola 8.2). Personální změna na trůnu přivodila nadměrné vychýlení moci ve prospěch Koruny: Alfons XIII., jenž se v roce 1903 ujal vlády,²⁹⁷ nerespektoval ústavu a svými takřka absolutistickými sklony zasahoval do „poklidné výměny“ stran.²⁹⁸ Nastupující republikánské, socialistické, dělnické, anarchistické a nakonec i regionální hnutí (zejména pak to katalánské) odmítalo režim restaurace, pro něj kanovismus nenabízel žádnou alternativu, a to navzdory určitým reformním pokusům některých významných politiků, jakými byli Maura či Canalejas (viz podkapitola 8.6). Režim s těmito ideovými a politickými hnutími nedokázal nalézt dialog, natož jej zahrnout do politického systému restaurace. Jinými slovy kanovismus, v průběhu času vnitřně nereformován, již neodpovídal potřebám doby.

Vnitrostátní problémy vyvrcholily barcelonskými protesty proti nepopulární válce v Maroku podpořenými generální stávkou. Vláda reagovala represivní pacifikací protestního shromáždění, kde většinu tvořili demonstrující socialisté, katalánští nacionalisté, ale i anarchisté – událost, ve španělské historiografii známá pod jménem *Semana Trágica*. Rostoucí sociální napětí vyvrcholilo v roce 1917 neméně tragickým stávkovým hnutím. Vnitřní problémy země se nakonec projevíly i na mezinárodní úrovni a opět byly spojené se španělsko-francouzským protektorátem v Maroku. Další smutnou kapitolou monarchie se tak stalo vojenské tažení uskutečněné v roce 1921 u Annualu, jehož cílem byla pacifikace odbojných berberských kmenů vedených Adb el-Krimem. Tažení skončilo masakrem více než deseti tisíce španělských vojáků, a odhalilo tak zoufalý stav armády. Navzdory těmto událostem na politické scéně pokračovalo střídání vnitřně nejednotných stran. Král v rychlém sledu jmenoval a rozpouštěl vlády; ve srovnání s prvním obdobím restaurace, kdy v čele konzervativců stál Cánovas a liberály řídil Sagasta, se délka trvání jednotlivých vlád neustále snižovala. Do kontextu sílících celoevropských antiliberálních a antidemokratických nálad pak přesně zapadala militarizace španělské politiky a také některé regeneracionistické myšlenky (viz podkapitola 8.2). Mezi ně patřilo i volání po „výjimečném muži“, jenž vyřeší všechny problémy země. Španělsko jej našlo v generálu Primo de Riverovi, který – se

²⁹⁶ Jak uvádí Varela Ortega, konzervativci předali vládu do rukou liberálů výměnou za to, že se liberálové zavázali bránit režimní instituce a bourbonskou dynastii. Více ve: VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 450.

²⁹⁷ Po předčasné smrti Alfonse XII. (1885) vládla v zemi namísto nezletilého Alfonse XII. jeho matka, regentka Marie Cristina.

²⁹⁸ PRO RUIZ, J. *La política en tiempos de Desastre*, s. 228-230.

souhlasem krále a takřka za aplausu celé společnosti „unavené“ režimem restaurace, provedl v roce 1923 státní převrat. V důsledku diktátorových opatření (pozastavení platnosti ústavy, rozpuštění parlamentu, zakázení restauračních stran) se uzavřelo klasické období restaurované bourbonské monarchie.

7.2 Ekonomická a politická interpretace kasikismu

Takřka šedesát let trvající zájem historiků o problematiku kasikismu přinesl stovky studií a monografií, v nichž byly z odlišných perspektiv analyzovány různé aspekty klientelismu. Různorodost přístupů vedla k potřebě systematizovat dosavadní práci, shrnout a zhodnotit soudobý stav zkoumání. Čas pro bilancování nastal počátkem devadesátých let: od této doby až do současnosti bylo napsáno několik studií mapujících historiografii kasikismu. V těchto pracích se badatelé jako Salvador Cruz Artacho, Aurora Garrido Martínová, Javier Moreno Luzón nebo Alicia Yanini Montesová pokusili postihnout vývoj studia kasikismu.

Cílem následujících kapitol je v první řadě porovnat reflexe historiografie kasikismu. Ve druhé řadě se pokusím zvážit, zda názory na historiografii restauračního klientelismu nejsou projevem přílišné kategorizace a snahou o nepřiměřenou homogenizaci dané problematiky. Při zkoumání historiografie mě zajímá, jak výše uvedení autoři vnímají a pojmenovávají tendence vysvětlovat původ a fungování restauračního klientelismu. Z čehož vyplývá následující otázka: jak definují jednotlivé proudy (případně „školy“) interpretující kasikismus?

Základní interpretační rámec existence kasikismu zbavený konkrétních atributů je u všech zmíněných historiografů totožný, je jím snaha dosavadní produkci studií o restauračním klientelismu seskupovat do dvou základních proudů. Toto dělení vzniklo na základě interpretace původu kasikismu. Garrido Martínová²⁹⁹ hovoří o ekonomickém a politickém výkladu, Yanini Montesová³⁰⁰ píše o socio-ekonomické a socio-politické interpretaci. Cruz Artacho toto dělení pojmenovává jako politicko-administrativní a socio-ekonomické.³⁰¹ Nepatrně odlišné názvy těchto tří přístupů však v jádru spojuje stejný motiv: je jím totožná interpretace kasikismu prostřednictvím politiky nebo ekonomie. Ani výklad Moreno Luzóna nepředstavuje výjimku.³⁰² Původní podvojně dělení také přijímá, když odkazuje přímo na historiografické členění kasikismu uváděné Garrido Martínovou.³⁰³ To ale navíc ještě obohacuje o další dva nové proudy, tzv. *novou politickou historii (nueva historia política)* a *sociální agrární historii (historia social agraria)*. Jedná se o přístupy, které reformulují obě tradiční pojetí kasikismu, aniž by zpochybnilly obecně přijatý základní interpretační rámec původu restauračního klientelismu. Jak vyplývá z názvů, *nová politická*

²⁹⁹ GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1349-1360.

³⁰⁰ YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española, s. 77-130.

³⁰¹ CRUZ ARTACHO, S. Clientes, clientelas y políticas en la España, s. 105-130.

³⁰² MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 9-29.

³⁰³ Tamtéž, s. 14.

historie vychází z perspektivy politické interpretace a *sociálně agrární historie* z principů ekonomické interpretace. Luzónova typologie představuje spíše rozšíření, než z pohledu historiografie diametrální změnu v posuzování původu a fungování restauračního klientelismu. Odpovídá novým poznatkům a přístupům, které se v roce 1990, v době kdy Garrido Martínová sepisovala historiografii kasikismu, teprve rozvíjely a s odstupem času začaly prosazovat, tak, že v roce 2006 je již Moreno Luzón uvedl pod názvy *nová politická historie* a *sociálně agrární historie*. Totéž „nejnovější“ dělení však v již citované studii Yanini Montesové, která vyšla v roce 2011, a je tedy nejmladším ze zde uvedených historiografických prací kasikismu, překvapivě nenajdeme – byť by se dal očekávat opak. Například Antoni Vives Riera, jehož studie vyšla v téže době jako práce Yanini Montesové však – na rozdíl od historiografické studie této autorky, uvádí výzkum kasikismu v souvislosti s tzv. agrární historií (*Historia Agraria*), čímž se do značné míry přibližuje k typologii Moreno Luzóna.³⁰⁴

Shrneme-li výše uvedené poznatky, pak španělská historiografie hledá původ kasikismu ve dvou základních přístupech, které s určitými obměnami v názvu, označuje za ekonomickou a politickou interpretaci, pojmenování, jichž se v této práci budu držet. Počátky ekonomické interpretace se datují do období po druhé světové válce, přičemž tento názorový proud přetrvával přibližně do konce šedesátých let, kdy na něj navázala a v leccems jej pozměnila politická interpretace. Vznik politické interpretace však neznamena, že by ekonomický výklad kasikismu byl překonán a opuštěn, i nadále koexistuje vedle prvně jmenovaného. Jak píše Robles Egea, veškeré historické práce o kasikismu sledují jeden z těchto dvou interpretačních rámců. Zároveň uvádí dva historiky, Manuela Tuñóna de Laru a Raymonda Carra, jako pomyslné zakladatele „školy“ – pojmenování, jehož Robles Egea pro tyto dva přístupy užil. Zatímco v politické interpretaci „*Tuñón de Lara a jeho následovníci zastávají názor, že kasikismus, byl systém sociální strukturace a politické dominance*“, v ekonomické intrpretaci Carr a jeho pokračovatelé vnímali „*kasikismus jako komplexní systém zprostředkování moci mezi centrální mocí liberálního státu v procesu konsolidace a lokální mocí, která si udržovala svou pevnou pozici díky obecným společenským podmínkám.*“³⁰⁵

Ať už jsou Tuñón de Lara a Carr s větší či menší frekvencí považováni ostatními badateli za zakladatele zmíněných interpretací, jsou řazeni po bok dalších významných představitelů obou přístupů; v případě ekonomické interpretace jsou nejčastěji uváděni vedle Alfonse Ortího či Richarda Herra, v případě politické interpretace po boku Romero Maury, Varely Ortegy či Javierera Tusella. Počátky studia kasikismu jsou inspirovány zakraničním stylem výzkumu, první badatelé nacházeli inspiraci ve francouzské a britské historiografii. Jak píše Yanini Montesová, základy ekonomické interpretace byly položeny účastníky „*Kongresu v Pau*“, politickou interpretaci vytvořila tzv. „*Oxfordská škola*“.³⁰⁶

³⁰⁴ Práci Vivese Riera jsem do výčtu historiografických studií nezařadil z důvodu tematického odchylení od zadání této podkapitoly. Vedle kasikismu je totiž jejím tématem problematika karlismu. Viz: VIVES RIERA, A. Carlismo y caciquismo, s. 158-159.

³⁰⁵ ROBLES EGEA, A. Introducción, s. 5-6.

³⁰⁶ YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española, s. 104.

Zejména spojení počátků ekonomické interpretace s „Oxfordskou školou“ bývá v pracích mnohých historiků zdůrazňováno.³⁰⁷

Jak jsem již uvedl výše, kasikismus je v současné době zkoumán na pozadí dvou velkých interpretačních škol v historiografii nazývaných jako *nová politická historie* a *sociální agrární historie*. Byť poslední generace historiků kasikismu, jimiž v této práci souhrně nazývám příslušníky *nové politické historie* a *sociální agrární historie*, v mnohém přehodnotila původní dva výkladové rámce, Robles Egea (viz citace 305), v souladu s Moreno Luzónem, uvedl, že jakékoliv výklady restauračního klientelismu, a to i ty současné, mají kořeny buď v původní politické, nebo ekonomické interpretaci kasikismu. Počátek těchto dvou nových historiografických přístupů a s nimi tedy i počátek nejnovějšího přístupu k problematice kasikismu datuje Moreno Luzón přibližně do osmdesátých let.³⁰⁸

V rámci *nové politické historie* jsou objektem výzkumu kasikismu tři témata: politické elity, politické strany spolu se stranickou klientelou a politické chování jako celek. Výzkum kasikismu prostřednictvím *nové politické historie* lze shrnout do následujících tří bodů:³⁰⁹

1) Elity jsou segmentované a nevytvářejí mocenský blok

Tak jako příslušníci původní politické interpretace i jejich pokračovatelé odmítají identifikovat ekonomické a politické elity v podobě Tuñón de Larova *mocenského bloku* (*bloque de poder*). Elity nevytvářely jednotný celek, naopak, skládaly se z fragmentovaných a značně heterogenních uskupení.

2) Politika nebyla nezbytně podřízena ekonomickým zájmům

Na rozdíl od zastánců původních dvou interpretací kasikismu, kteří fungování restauračního klientelismu shledávají buď v ekonomické, nebo politické moci, čímž zdůrazňují primát jedné z nich, příslušníci *nové politické historie* nacházejí střední cestu, která hovoří o korelaci obou hybných sil. Považují ekonomickou a politickou moc za provázané a rozmanité činitele, proto, jak píše Moreno Luzón: „(...) *historikové [nové politické historie] se nacházejí na poloviční cestě mezi oběma pozicemi do té doby v tomto tématu zastávané – té [pozice], která odděluje politické jednání od ekonomických tlaků a té, která politické jednání činí závislé na ekonomických tlacích.*“³¹⁰

3) Reciprocita je v politických podmínkách restaurace považována za základ sociální interakce

Zastánci *nové politické historie* se neomezili jen na popis volebních podvodů, což bylo vyčítáno především studiím politické interpretace kasikismu, ale snažili se podat vysvětlení

³⁰⁷ ÁLVAREZ JUNCO, José. Redes locales, lealtades tradicionales y nuevas identidades colectivas en la España del siglo XIX. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 90-91. ROBLES EGEA, A. Introducción, s. 5. VIVES RIERA, A. Carlismo y caciquismo, s. 155.

³⁰⁸ MORENO LUZÓN, J. – BLANÉS, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 17-24.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 17-22.

³¹⁰ Tamtéž, s. 19-20.

prostřednictvím různých zájmových skupin v rámci dané klientely: vítězství bylo spíše produktem přerozdělování prostředků mezi těmito frakcemi.

Také vedle již zmiňovaného Vivese Riery (viz citace 304) i Cruz Artacho³¹¹ uvádí studium kasikismu v souvislosti s tzv. agrární historií (*Historia Agraria*). Ze srovnání výkladu Cruz Artachovy a Vives Rierovy agrární historie a Moreno Luzónovy *sociální agrární historie* lze určit, že se jedná o tentýž historiografický přístup, jenž se liší pouze názvem. Také *sociální agrární historii* lze definovat prostřednictvím těchto tří bodů:³¹²

1) Přechod z makroanalytické úrovně výzkumu k výzkumu na mikroanalytické úrovni

Zastánci tohoto přístupu hledají původ a proměny celostátní politiky ve volebním procesu na nejnižší politické úrovni: v lokálních rurálních komunitách. Jinými slovy analýzu celostátní politické kultury nahrazují mikroanalytickými výzkumy maloměst a obcí.

2) Užití nových postupů, nástrojů a metod z příbuzných věd jako je sociální antropologie

Na rozdíl od *nové politické historie*, která používá koceptů politologie případně sociologie, *sociální agrární historie* využívá poznatků antropologie, třebaže se často limituje na interpretaci klientelismu skrze marxistickou antropologii a opomíjí tak funkcionalistické přístupy.

3) Odklon od politických dějin a příklon ke studiu ekonomie a hospodářským dějinám

Příslušníci této interpretace odmítají redukovat klientské vztahy na politickou úroveň. Tato škola hledá klíč k pochopení kasikismu ve vztahu ekonomiky a politiky na lokální úrovni.

Na rozdíl od původní politické interpretace kasikismu a také oproti zastáncům *nové politické historie* příslušníci *sociální agrární historie* zpochybňují model výstavby moci odshora dolů a hájí jeho opačnou formu: systém moci byl ve Španělsku budován odzola nahoru (viz podkapitola 9.3).

Oba současné přístupy kasikismu mají jedno společné: vedle ekonomické interpretace kasikismu zdůrazňují primát lokálních elit v politickém systému restaurace a nahrazují tak představu o převaze centrální moci typické pro politickou interpretaci kasikismu. Kromě předchozího závěru se zastánci těchto dvou posledních přístupů snaží překonat nedostatky výzkumu původních dvou interpretací, a sice užíváním společné odborné terminologie a kladením obecných otázek.³¹³

Analýzy volebních procesů na regionální či lokální úrovni, jež prováděli zejména pokračovatelé politické interpretace kasikismu, umožnily vytvořit obraz klientských vztahů v rámci celém území Španělska. Díky tomu bylo možné přistoupit k sepsání rozsáhlé komparativní práce editované Varelou Ortegou příznačně pojmenované *El poder de la*

³¹¹ CRUZ ARTACHO, S. Clientes, clientelas y políticas en la España, s. 115-120.

³¹² MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 22-24.

³¹³ Tamtéž, s. 24.

*influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923).*³¹⁴ Jedná se o syntézu dosavadních znalostí restaurační společnosti, která doslova „mapuje“ kasikismus a vše co je s tímto tématem spojené: vztah lokálních a centrálních autorit, výstavbu moci, volební procesy, identitu kasiků aj. Podle předchozích bodů je v každé kapitole popsán jeden ze sedmnácti španělských regionů – současných autonomních oblastí, včetně tehdejších zámořských držav Kuby a Portorika.

Obrátíme-li pozornost zpět k historiografickým pracím kasikismu, všichni zmínění autoři uvádějí soudobé názory regeneracionistů, Generace 98 a Generace 14, jimiž ve svých studiích začínají reflexi kasikismu. Historikové se shodují v ohlase, jaký problematika restauračního klientelismu vyvolala mezi tehdejšími komentátory a kritiky společenského dění. Názory zde uvedených historiografů na zhodnocení kasikismu z pohledu regeneracionistů a Generace 98 dobře reprezentuje následující odstavec Cruz Artacha:

*„(...)fenomén kasikismu byl chápán především z hlediska etiky a morálky, než že by byl podroben historické či [jakékoliv jiné] vědecké analýze. Publicisté, politici, literáti..., zpravidla intelektuálové, ti všichni diskutovali o kasikismu, kritizovali jej ahistorickým způsobem. Považovali jej za absolutní zlo, redukované na pseudofeudální pozůstatek, jednoznačně spojovaný s tradicí zaostalosti, opakovaně identifikovaný s rurálním světem a orální kulturou.“*³¹⁵

Jak dodává Cruz Artacho:

*„[doboví autoři] vsadili na obviňování a politickou kritiku, než na vysvětlování a interpretaci. Jakmile se tento způsob argumentace stal součástí debat regeneracionistů, naskytlo se mnoho příležitostí, v nichž etnogeografický a psychopatologický determinismus odsunul vlastní historické důvody na druhou kolej.“*³¹⁶

Cruz Artacho a Yanini Montesová se shodují, že navzdory často ahistorickým postojům a výrokům, jichž se regeneracionisté a představitelé Generace 98 a Generace 14 dopouštěli, jejich úvahy zanechali stopu v pozdějších historických monografiích. Toto tvrzení platí zejména pro díla první generace historiků kasikismu.³¹⁷ Aby bylo možné tento názor podložit, je třeba se podívat, jakým způsobem vnímali problematiku kasikismu její doboví kritici, tedy lidé žijící v éře restaurované bourbonské monarchie.

³¹⁴ VARELA ORTEGA, José (ed.). *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923)*. Madrid: Marcial Pons, 2001.

Mezi autory, kteří rozbořem určitého regionu přispěli ke vzniku uvedené knihy, patří Garrido Martínová (Asturie, Kantabrie), Moreno Luzón (Kastilie La Mancha) či Yanini Montesová (Murcie a Valencijské společenství), badatelé, kteří jsou v této práci hojně citováni.

³¹⁵ CRUZ ARTACHO, S. Clientes, clientelas y políticas en la España, s. 106.

³¹⁶ Tamtéž, s. 107.

³¹⁷ Tamtéž, s. 106. YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española, s. 101, 106.

8. „*Los males de la patria*“: dobová kritika kasikismu v éře restaurace

8.1 Úvod: regeneracionisté, Generace 98 a Generace 14

José Jover Zamora stanovil tři etapy postoje ke kasikismu:³¹⁸

- 1) neznalost problému, jemuž se nevěnovala přílišná pozornost
- 2) odsouzení učiněné z etického pohledu
- 3) analýza – ve snaze porozumět příčinám a projevům kasikismu

Jestliže třetí etapu Jover Zamora datuje od šedesátých let 20. století, jako důsledek počínajícího společensko-vědního výzkumu kasikismu, pak první etapa předchází éře restaurace, případně zahrnuje první roky její existence. Druhou etapu Jover Zamora řadí právě do restaurační doby, zejména pak do období následující po roce 1898.

V této podkapitole nejprve představím základní body, na nichž spočívá kritika restauračního režimu uskutečněná regeneracionisty, Generací 98 a Generací 14. Vzhledem k rozsáhlosti informací, myšlenek a dat se v pořadí ve druhé kapitole soustředím především na dílo Joaquína Costy, v němž, díky Costově kompilátorskému přístupu, je zahrnuta většina názorů ostatních regeneracionistů. Ve třetí kapitole se zaměřím také na myšlenky nejvýznamnějších představitelů Generace 98 a Generace 14, přičemž úvahy mnohých z nich jsou zmiňované v Costově díle.

Záměr této kapitoly je dvojitý:

- 1) S ohledem na historiografickou reflexi se pokusím zjistit, zda je nebo není objektivní hovořit o dobovém odsouzení kasikismu, respektive, zda se toto zavrnutí kasikismu zakládá nebo naopak nezakládá na etickém pohledu regeneracionistů, Generace 98 a Generace 14, tak jak jej těmto hnutím, případně období, v nichž jejich příslušníci působí, připisuje historik Jover Zamora.
- 2) Přestože je teorie klientelismu antropologickým konstruktem padesátých let minulého století (viz podkapitola 6.1), zda pro ni lze hledat určité předpoklady v dílech dobových kritiků kasikismu. Zároveň mě zajímá, zda regeneracionisté, příslušníci Generace 98 a Generace 14 používají termínů patron a klient. Pokud tak činí, v jakém významu tyto pojmy přejímají, jestli a jak je dávají do souvislosti s kasikismem.

³¹⁸ JOVER ZAMORA, José. La época de la Restauración. Panorama político-social 1875-1902. In TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia de España*. Barcelona: Labor, 1981, s. 298-299. Citováno podle: DARDÉ, Carlos. *La aceptación del adversario. Política y políticos de la Restauración, 1875-1900*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2003, s. 237.

8.2 Regeneracionisté a Joaquín Costa: Costova „chirurgická politika“ a vyzývání „železného chirurga“

Kritika kasikismu, kasiků a oligarchie je jedním z klíčových bodů intelektuálního hnutí, jež do španělských dějin vstoupilo pod pojmem regeneracionismus. Toto hnutí se formovalo v období restaurace, již od konce osmdesátých let; největší rozmach regeneracionismu se však datuje do období po roce 1898 a lze jej chápat jako přímou odezvu na drtivou porážku země v témže roce proběhlé španělsko-americké válce – ve španělském prostředí známé pod pojmem „*Desastre del 98*“.³¹⁹ Regeneracionisté – příslušníci tohoto hnutí – vnímají španělskou prohru jako důsledek společenské, ekonomické, politické a morální krize monarchie. Jednalo se především o tyto autory (a jejich díla): Pablo de Alzola (*El problema cubano*), Gumersindo de Azcárate (*El régimen parlamentario en práctica*), Joaquín Costa (*Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*), Damián Isern (*Del desastre nacional y sus causas*), Ricardo Macías Picavea (*El problema nacional*), Lucas Mallada (*Los males de la patria y la futura revolución española*), Luis Morote (*La moral de la derrota*), Joaquín Sánchez de Toca (*Reconstrucción de España en vida, de economía política actual*), Julio Senador Gómez (*La ciudad castellana/Castilla en escombros. Los derechos del hombre y los del hambre*), César Silió (*Problemas del día*) a Tomás Giménez Valdivieso (*El atraso de España*). Většina z těchto zmíněných autorů publikovala své eseje či knihy po roce 1898, nicméně jejich kritika a negativní vize reality národa již předcházela válečným a poválečným událostem. Třebaže obraz Španělska jako dekadentního národa prostupuje jejich texty, v drtivé většině jsou přesvědčení, že *regenerace* (odtud název hnutí) je uskutečnitelná. Ve svých dílech se pokouší odhalit příčiny národního úpadku, na základě nichž vytvářejí konkrétní programy směřující k reformování země. Společným rysem textů bývá arbitrální, paternalistický tón, ale také mnohdy utopické představy jejich autorů.

Za nejvýznamnějšího představitele regeneracionistů bývá ve španělské historiografii označován právník a ekonom Joaquín Costa Martínez (1846 – 1911). Třebaže jeho práce představují spíše syntézu úvah ostatních regeneracionistů,³²⁰ španělští historici považují Costu za mluvčího regeneracionistického hnutí, nejvlivnějšího kritika kasikismu, a tím i politicko-sociálního uspořádání restaurace. Costa „na vlastní kůži“ pocítil moc kasikismu, když mu bylo znemožněno zvolení do lokálního zastupitelstva.³²¹ Na určitý čas se vzdal představy aktivního angažování v politice, nikoliv však podílení se na veřejném dění. Rozvíjel činnost v občanských spolcích či vzdělávacích institucích. V jednom z nich, v sekci historických věd madridského *Atenea* (*Sección de Ciencias Históricas del Ateneo de Madrid*), provedl rozsáhlý průzkum kasikismu. Na základě něho sepsal knihu *Oligarquía y caciquismo como la forma*

³¹⁹ Španělsko-americká válka (1898) je označení pro vojenský konflikt mezi Spojenými státy americkými a Španělským královstvím, ve kterém poražené Španělsko ztratilo poslední zámořské kolonie (Kuba, Filipíny, Portoriko a Guam).

³²⁰ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 215. MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo español, s. 11-12.

³²¹ Costa kandidoval v distriktu Barbastro, v provincii Huesca. Viz: PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 215.

actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla („*Oligarchie a kasikismu jako aktuální forma vlády ve Španělsku: naléhavost a způsob, jak ji změnit*“ – dále jen „*Oligarchie a kasikismus*“). Costa v ní publikoval názory svých kolegů z *Atenea*, mimo ně názory tehdejších politiků či jiných význačných osobností – dobových komentátorů a kritiků restaurační společnosti.³²² Kromě těchto textů přispěl Costa vlastním obsáhlým rozbohem,³²³ v němž, využívaje myšlenek jiných regeneracionistů, popsal sociální, ekonomickou a politickou realitu Španělska – již bez zábran odsoudil, aby následně představil vize nové lepší společnosti, která by zemi vyvedla z bídy a vedla k nastolení sociální spravedlnosti a hospodářské prosperity.

Costa³²⁴ popsal kasikismus jako systém příslušející sociálním podmínkám zaostalých zemí – tím Španělsko srovnává k Turecku, Persii nebo Číně.³²⁵ Původ kasikismu spatřuje Costa v městských institucích, skrze něž se rozšiřuje dále do státního aparátu. Proniká jednak – řečeno současnou terminologií a konceptem klientelismu – prostřednictvím politické klientely, jež prorůstá politickými stranami, a jednak prostřednictvím systematické volební korupce, která zaručuje sestavení vlády. Následkem toho země spočívá v moci těch nejhorších: politická elita nejen že je podle Costy nejméně počestná, ale také, ve srovnání se zbytkem populace země, nejméně schopná.³²⁶ Nadvláda korupčních praktik způsobuje znevážení politiky v řadách důstojných a inteligentních lidí, kteří, namísto aby ji řídili, se od ní raději distancují.³²⁷ Z ideologického hlediska pak kasikismus neustále narušuje liberalismus a parlamentní monarchii ve Španělsku, z ekonomického hlediska vede k nárůstu chudoby, obecně k hospodářským problémům jako důsledku státem nadměrně a neoprávněně prováděné distribuce zdrojů, jejímiž příjemci jsou právě kasikové.³²⁸

Výše uvedená Pro Ruizova interpretace kasikismu jako systému sociálního, politického a ekonomického uspořádání restaurace odpovídá následujícímu Costovu shrnutí:

³²² Jednalo se o texty Gumersinda de Azcárate, Sixta Espinosy, Damiána Iserna, Antonia Maury, Santiaga Ramón y Cajala, Sáncheze de Tocy, Miguela Unamuna a dalších seskupených ve druhém svazku „*Oligarchie a kasikismu*“ pojmenovaném *Informes o testimonios*. Viz: COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla. Tomo II., Informes o testimonios*. Zaragoza: Guara Editorial, 1982. Ty nejdůležitější názory výše uvedených (i jiných) kritiků pak přepsal do ucelených tematicky řazených kapitol v druhé části prvního svazku „*Oligarchie a kasikismu*“ nazvaného *Resumen de la información*, viz: COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla. Memoria de sección y resumen*. Madrid: Los Hijos de M. G. Hernández, 1902, s. 115-264.

³²³ Jedná se o první část prvního svazku „*Oligarchie a kasikismu*“ nazvaného „*Memoria de la sección*“, viz: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 11-111.

³²⁴ Celý následující odstavec představuje interpretaci „*Oligarchie a kasikismu*“ napsanou Juanem Pro Ruizem. Více ve: PRO RUIZ, J. *La política en tiempos de Desastre*, s. 214-215.

³²⁵ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 31, 85.

³²⁶ Tamtéž, s. 30-31.

³²⁷ „*Důstojné osoby, přímého a čestného charakteru se odmítají připojit k praktikám a ve prospěch [takového] systému, nechávají [však svým počínáním] volný prostor kasikům – lidem bez svědomí, ochotných stát se agenty násilí, tyranie a korupce.*“ (tamtéž, s. 31)

Ovšem jak na jiných stránkách Costa tvrdí, vládnoucí oligarchie koneckonců zamezuje intelektuální elitě řídit stát (tamtéž, s. 41-44); v těchto podmínkách pak španělská intelektuální elita ubývá a zaniká (tamtéž, s. 238-245).

³²⁸ Tamtéž, s. 34, 65.

„Naše forma vlády není parlamentním režimem, jak je obvykle chápána, nýbrž naopak režimem oligarchickým, [zdrojem] korupcí a obvinění, [režimem] jenž slouží institucím zdánlivě parlamentním.“³²⁹

Jinými slovy restaurační režim se formálně hlásí k osvícenským myšlenkám, proklamuje svobodu a zastupitelský systém, reálně jsou však veškeré právní, instituční a administrativní nařízení čistou fikcí. Oligarchové – vládnoucí elita, která, byť nejméně početná, řídí většinu, zdánlivě vystupuje ve jménu španělské společnosti – ve skutečnosti sleduje své osobní zájmy a cíle.³³⁰ Kasikové jsou součástí této – slovy Costy: „*řídící nebo vládnoucí třídy*“ (*clase directora ó gobernante*).³³¹ Costa ji člení do tří úrovní, z nichž první přísluší oligarchům, druhá kasikům a třetí civilním guvernérům.³³² Jak uvedu v podkapitole 9.3, historikové přisuzují Costovi popis „*vládnoucí třídy*“ a jejich spojenců (kasiků) jako vysoce hierarchizovaného systému, přičemž moc v něm uplatňovaná je prováděna odshora dolů. Jedná se, domnívám se, o určitý redukcionismus, a to i navzdory tomu, že sám Costa hierarchický princip pro „*vládnoucí třídu*“ taktéž uvádí,³³³ nicméně zároveň na jiných stránkách prohlašuje, že mezi oligarchy, kasiky a civilními guvernéry neexistuje vždy za jakýchkoliv okolností jasně daná mocenská závislost. Právě proměnlivost nadvlády a moci mezi jednotlivými činiteli „*vládnoucí třídy*“³³⁴ a zároveň – poněkud paradoxně – „*harmonická*“ souhra jejich členů³³⁵ umožňuje podle Costy „*přivlastnění všech sociálních výhod*“ pro „*vládnoucí třídu*“ (a jejich podporovatelů – kasiků), a tím i zachování jí řízeného systému.

³²⁹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 25.

³³⁰ Tamtéž, s. 24, 62.

Tyto oligarchy pak Costa vyčleňuje z národa, neboť oni sami pro sebe „*jsou národem a nad ně více není, domnělé řídící a vládnoucí třídy jsou čistou oligarchií, cizími frakcemi, (...)*“ (tamtéž, s. 30)

³³¹ Vzhledem k tomu, že cituji Costovo původní vydání „*Oligarchie a kasikismu*“, používám tehdejší gramatická pravidla Španělského jazyka. Proto v sousloví „*clase directora ó gobernante*“ přejímá spojku „ó“ v dobové formě zápisu.

³³² „*1.° oligarchové, tak zvaní odborníci (primates), význačné osobnosti (prohombres/notables) z obou táborů [myšleny politické strany éry Restaurace, konzervativní a liberální strana, více viz podkapitola 7.1], kteří představují „nejvyšší organizační sdružení“ (plana mayor) obvykle sídlící v centru [země]: 2.° kasikové prvního, druhého a nejnižšího stupně, rozptýlení po [celém] teritoriu [Španělska]: 3.° civilní guvernér, jimž [oligarchům a kasikům] slouží jako pomocný a zprostředkovací orgán.*“ (tamtéž, s. 28)

³³³ Tamtéž, s. 36, 41.

³³⁴ Proměnlivost moci dokumentuje Costa na příkladu civilního guvernéra: „*(...) civilní guvernér není ledasjakou figurou, jehož úloha by byla běžná nebo [dokonce] podřízená systému: [naopak] je jeho vrcholnou částí, bez něhož by [systém] nefungoval; [jeho pozice je] mnohdy vyšší než oligarchova, byť jím [tímto oligarchou] je ministr, [v situaci] kdy provinční kasik disponuje pravomocí větší než oligarcha; [v jiném případě je moc civilního guvernéra] nadřazenější kasikovi, [v situaci] kdy oligarcha dané provincie převyšuje kasika; civilní guvernér se vždy opírá o osobnost jednoho nebo druhého [oligarchy či kasika], nikoliv o svou [osobnost] či [rozhoduje] z pozice své funkce nebo [z funkce] dané mu zákonem.*“ (tamtéž, s. 50)

³³⁵ „*A je jasné, že aby systém stále fungoval a směřoval ke svému cíli (...), je nezbytnou podmínkou, aby všichni zúčastnění, kteří se na něm podílejí, jednali harmonicky, insiporváni stejným duchem (...), aby byla morální povaha sdílena všemi tímž způsobem, tak že v žádném případě nebude možné stanovit dělící linii mezi hlavou, rucemi nebo prostředkem (instrumento) [tak jako nelze rozlišit které „části“ tohoto systému – „organismu“ představují oligarchové, kasikové či guvernéři], (...).*“ (tamtéž, s. 36)

Costa popisuje oligarchii jako všemocnou skupinu; neexistuje žádná jiná moc, žádný jiný mechanismus, který by počínání oligarchie potlačil nebo alespoň zmírnil.³³⁶ Kortesy, jež Costa vnímá jako pouhý nástroj oligarchie (*herramienta de oligarquía*),³³⁷ namísto aby sloužily ke kontrole parlamentního režimu,³³⁸ usnadňují falšování voleb. Z politické perspektivy totiž Costova kritika směřuje vůči praktickému mechanismu zastupitelské demokracie. Vědomé porušování volebního systému, z něhož plyne jmenování fiktivně zvolených zástupců na lokální, regionální a parlamentní úrovni (tzv. *encasillado*), je stále se opakujícím procesem uskutečňovaným „vládnoucí třídou“, procesem, jenž ztvrzuje moc oligarchů, kasiků a guvernérů. Costa tento systém spíše naznačuje,³³⁹ přičemž odkazuje na jiné regeneracionisty, kteří se pokouší postihnout principy procesu falšování voleb a s ním spojené jmenování zastupitelů loajálních nebo přímo příslušejících „vládnoucí třídě“.³⁴⁰ Se skutečnou analýzou však přichází až pozdější generace historiků včele s Javierem Tusellem.

Costa se v závěru svého rozboru obrací proti samotné Koruně – vládnoucí bourbonské dynastii, kterou považuje za nejvyšší orgán zodpovědný za činy oligarchů a kasiků. Kromě Costy i respondenti madridského *Atenea* obviňují mladého Alfonse XIII., že po „*Desastre del 98*“ nepodnikl patřičné kroky, jež by umožnily nápravu politiky. Zároveň titíž osočují představitele Koruny, že se zákony ve Španělsku nedodržují, čímž je bourbonská dynastie vnímána jako „*vědomý či nevědomý spoluviník díla zkázy a zničení spáchané kasiky a oligarchy*.“³⁴¹

Oligarchii a kasikismus jako dva vzájemně svázané činitele éry restaurace vnímá Costa na pozadí modernizující se Evropy. S tímto systémem vlády Španělsko za vyspělými zeměmi západní Evropy notně zaostává. Costa přijímá Azcárateho představu kasikismu jako feudalismu,³⁴² „*feudalismu nového typu, sto tisíc krát odpornějšího, než středověký válečnický feudalismus, k jehož hodnotám se pod rouškou vlády – zastupitelského režimu – uchyluje lakomá, pokrytecká a degenerovaná oligarchie, (...)*“.³⁴³ Takto je mapa Španělska přerozdělena mezi jednotlivé oligarchy a kasiky, kteří představují moderní feudální pány,³⁴⁴ jejichž území, tak jako v podmínkách feudálního systému, jim král uděluje v léno.³⁴⁵

Po zevrubné kritice poměrů restauračního režimu předkládá Costa návrhy, jež by zemi, jak se domnívá, vyvedly ze všeobecné krize a bídy. S ohledem na Costův „kompilátorský“

³³⁶ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 7-62.

³³⁷ Tamtéž, s. 187-193.

³³⁸ „*Kortesy nejsou tím, čím se tváří, součástíkou v parlamentním organismu, jedinkrát v naší politické historii, takzvaná výkonná moc se stala závislou na přízni moci zákonodárné; (...)*“ (tamtéž, s. 157)

³³⁹ Costa samotný proces falšování voleb nijak detailně neanalyzuje, jen zřídka se snaží hledat zákonitosti jeho fungování (tamtéž, s. 51), v lepším případě předkládá názory a postřehy z dobového tisku. (tamtéž, s. 48)

³⁴⁰ ALZOLA, Pablo de. *El problema cubano*. Bilbao: Andrés P. Cardenal, 1898, s. 229-239. AZCÁRATE, Gumersindo de. *El régimen parlamentario en la práctica*. Madrid: Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1931, s. 73-88. MACÍAS PICAVEA, R. *El problema nacional*, s. 192-194.

³⁴¹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 179.

³⁴² Tamtéž, s. 17, 21-22, 35.

³⁴³ AZCÁRATE, G. *El régimen parlamentario en la práctica*, s. 116.

³⁴⁴ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 50.

³⁴⁵ Novodobou „feudalizaci“ Španělska také popisuje Macías Picavea, který namísto oligarchů hovoří o *nejvyšších kasících (supremos caciques)*. Více ve: MACÍAS PICAVEA, R. *El problema nacional*, s. 186. V kontextu Macías Picaveových názorů o prospěšnosti feudálního patronátu působí užití termínu „feudalizace“ poněkud zavádějícím způsobem. K Macías Picaveově myšlení: viz oddíl 8.5.1.

přístup proto nepřekvapí, že se velmi podobají, případně jsou totožné s představami ostatních regeneracionistů. V rámci politické nápravy Costa spolu s respondenty *Atenea* dle vzoru Macíase Picavey navrhuje rozpustit nefunkční kortesy³⁴⁶ a sesadit „vyčerpanou“ dynastii.³⁴⁷ Není však zcela jasné, zda kromě odchodu Bourbonů z trůnu prosazuje i zánik monarchie a nastolení republiky. Costa navrhuje tzv. prezidentský režim, jenž má být „přechodovým obdobím“ (*transición*), „prostředkem“ (*modo*) ke vzniku skutečného zastupitelského systému.³⁴⁸ Do té doby bude politická iniciativa odpovídat záměrům vlády. Ta spolu s parlamentem bude nad národem uplatňovat „politické poručnictví“ (*tutor político*), do okamžiku, než lid dosáhne – slovy Costy: „politické plnoletosti“, jež se mu doposud nedostává³⁴⁹ a ani v důsledku praktik oligarchů a kasiků dostávat nemůže. V momentě „politické zralosti“ národa prezidentský režim ustoupí parlamentnímu systému.

Veškeré regenerační úvahy a požadavky Costa projektuje do myšlenky neoliberalismu (*neo-liberalismo*), neboť „tradiční“ liberalismus spjatý se systémem restaurované bourbonské monarchie ztroskotat. Neoliberalismus uvádí v praxi to, čeho liberalismus nedocílil: garanci občanských svobod, dodržování ústavy, městských, provinčních a volebních zákonů.³⁵⁰ Neoliberalismu bude dosaženo jedině tehdy, bude-li zlikvidován systém kasikismu, a tím z politického života vyloučeni kasikové a oligarchové.³⁵¹ Spolu s ním, jak si představují Costa a další respondenti *Atenea*, dojde k uzdravení národa. Ten je regeneracionisty chápán jako živý organismus postihnutý nemocí způsobenou kasikismem a oligarchií.³⁵² „Příznaky“ oné nemoci jsou nevzdělanost a nezájem o veřejné dění, které vedou k intelektuální a politické pasivitě národa.³⁵³ Odstranění kasikismu, kasiků a oligarchie, vyléčení národa, a tím nastolení skutečné parlamentní monarchie, je cíl, který Costa a další respondenti spatřují v realizaci „chirurgické politiky“ (*política quirúrgica*),³⁵⁴ uskutečněné „železným chirurgem“ (*cirujano de hierro*), který:

³⁴⁶ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 287.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 177-187.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 108.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 193-208.

Někteří respondenti *Atenea* hovoří o „dětském věku“ španělského národa (*estado de infancia del pueblo*). (tamtéž, s. 127)

³⁵⁰ Tamtéž, s. 73, 262-263.

³⁵¹ Tamtéž, s. 73, 79.

³⁵² Tamtéž, s. 126-129.

³⁵³ Tamtéž, s. 65-68. ISERN, Damián. *Del desastre nacional y sus causas*. Madrid: Minuesa de los Ríos, 1899, s. 384. MALLADA, Lucas. *Los males de la patria y la futura revolución española*. Madrid: Tipografía de Manuel G. Hernández, 1890, s. 36-37.

³⁵⁴ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 82, 86, 246.

„Je třeba zadržet nebo odstranit, opakuji, prostřednictvím vnějšího nátlaku, kasika, jako se vyoperovává rakovinatvorný či jiný nádor, je třeba očistit krev proudící sociálním tělem, aby se [tyto nádory] znovu neobjevily. Jinými slovy: uzdravení Španělska od kasiků, osvobození [země] z tohoto zajetí, předpokládá [uskutečnit] dvě odlišné věci: okamžitou chirurgickou operaci a pozvolnou a pomalou lékařsku péči.“ (tamtéž, s. 79)

Na jiném místě „Oligarchie a kasikismu“ je prapůvod oné nemoci vysvětlován existencí oligarchie: „Ostatní informátoři [respondenti *Atenea*] vycházejí z předpokladu, že naše oligarchie je skutečným patologickým jevem způsobujícím nemoc, nebo přinejmenším, že je symptomem onemocnění.“ (tamtéž, s. 127)

„(...) zná dobře anatomii španělského národa, s nímž bezmezně soucítí (...); jenž má pevnou ruku, odvahu, vůli – charakter hrdiny (...); jenž pocituje horečnou a zuřivou touhu po vlasti (...); jehož pobuřuje nespravedlnost, (...). Tento vladař, tento osvoboditel, jenž vytáhne národ ze zajetí, v němž nařiká zbavený svobody, nemusí učinit nic zvláštního: [pouze] osobně garantovat účinnost zákona; (...) zájem všech upřednostní před [zájmem] několika málo [čímž bude] vláda 'nejhorších' nahrazena [vládou] 'nejlepších.'“³⁵⁵

Jinými slovy, „železný chirurg“ je muž prozíravý, vzdělaný, kultivovaný – zkrátka muž „nejvyšších kvalit“, který jediný může uskutečnit regeneraci vlasti.

Costa jednoznačně popřel, že by jeho „železný chirurg“ uskutečňující „chirurgickou politiku“ znamenal volání po vojenské diktatuře, naopak již v „*Oligarchii a kasikismu*“ argumentoval, že jeho vize nejsou slučitelné s diktátorským režimem, že se jedná v konečném důsledku o krok vedoucí ke skutečnému demokratickému zřízení.³⁵⁶ Přesto nemůže překvapit, že – vedle muže „nejvyšších kvalit“ (*hombre superior*), který zachrání a „uzdraví“ národ – Costovy myšlenky, ať už se jednalo o rozpuštění kortesů, krátkodobé suspendování parlamentu či vznik národní strany (*partido nacional*),³⁵⁷ byly s odstupem času a v souladu s pozdějším historickým vývojem nejen ve Španělsku, ale i v celé meziválečné Evropě, mnohými historiky označovány za předfašistické a samotný Costa chápán jako duchovní předchůdce španělského fašismu.³⁵⁸ Důvod vybízející k těmto tvrzením spočívá v uvedených Costových krocích směřujících k regeneraci Španělska. Ty se v mnohém shodují s těmi, jaké o dvacet let později podnikl Primo de Rivera (rozpuštění parlamentu, vytvoření národní strany *Unión patriótica*).³⁵⁹ Bezpochyby k tomu napomáhá i Costova kompilátorská metoda, díky níž do „*Oligarchie a kasikismu*“ zahrnul myšlenky již jednou zmiňovaného regeneracionisty Macíase Picavey – úvahy mnohými popisované jako antidemokratické a autoritativní, leckdy dokonce spojované s fašismem. Nicméně ani v případě Macíase Picavey nepanuje shoda, zda jsou v jeho myšlení fašistické rysy skutečně obsaženy.³⁶⁰

Ať už panuje mezi historiky jakýkoliv názor na Costův, případně Picaveův „příspěvek“ ke vzniku španělského fašismu, nelze opomenout Costovu snahu „zmobilizovat“ veřejné mínění proti restauračnímu režimu, oligarchii a kasikismu. Jeho politický projekt v podobě národní strany, tzv. *Unión Nacional*, neměl dlouhého trvání. Rovněž Costovo agitační úsilí

³⁵⁵ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 86-88.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 168-172.

Již zmiňovaný Azcárate je jedním z těch, kteří za Costovou ideou „chirurgické politiky“ vidí režim diktatury. Costa tento názor vyvrácí. (tamtéž, s. 168)

³⁵⁷ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 246-264.

³⁵⁸ PRO RUIZ, J. *La política en tiempos de Desastre*, s. 217.

³⁵⁹ Dokladem Primo de Riverova obdivu k osobě a myšlenkám Joaquína Costy je pomník, který pro něj v Costově rodném městečku nechal diktátor zbudovat. Mnohé z Costových plánů se pak samotnému Primo de Riverovi povedlo realizovat. Viz: SERRANO BLANCO, Laura. *El pensamiento social de Ricardo Macías Picavea*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1999, s. 184.

³⁶⁰ Ve španělské historiografii jsou zastoupeny tři pozice, podle nichž Picaveovy myšlenky byly: 1) fašistické (případně prefašistické), 2) jen částečně fašistické (prefašistické), 3) s fašistickými či prefašistickými neslučitelné. (tamtéž, s. 184-187)

vynaložené mezi intelektuály nevedlo k velkému politickému hnutí, jež by umožnilo v praxi uskutečnit revitalizaci vlasti – představu sdílenou všemi regeneracionisty.

Jak píše Pro Ruiz, politika znamenala pro Costu jen nástroj, proto reformy, které navrhoval, pro něj nepředstavovaly cíle, nýbrž prostředky, jimiž by řešil hospodářské problémy, jež jej přededevším zajímaly a jež považoval za nejdůležitější: otázka ekonomické zaostalosti země a všobecné bídy postihující značnou část populace. Takto lze vysvětlit nejfrekventovanější témata Costovy písemné produkce: vodohospodářská politika, mírové obchodní pronikání do Afriky, reforma školství či obnova tradičních institucí (např. „hospodářský kolektivismus“).³⁶¹

Již bylo řečeno, že mnohé Costovy myšlenky vycházejí z představ dalších regeneracionistů. Společně odpovídají dobovým náladám přelomu 19. a 20. století vlastní nejen Španělsku, ale i dalším evropským zemím. Jako příklad slouží Costův slavný „železný chirurg“, vykonavatel „chirurgické politiky“ – ve skutečnosti „jen“ další variace na téma „výjimečného muže“ zachraňujícího vlast, o němž před Costou psali takřka všichni regeneracionisté.³⁶² Tentýž závěr lze vztáhnout na rasový determinismus určený etnografickými a geografickými aspekty, jimiž Morote, Valdivieso a další regeneracionisté vysvětlují slabost španělského národa v porovnání se silou úspěšných Angličanů, Francouzů či Němců.³⁶³ Rasový determinismus vyplývá z tehdy populárního konceptu organicismu,³⁶⁴ podle něhož je společnost přirovnávaná k živému organismu, konceptu, regeneracionisty někdy dále rozvíjeného do představy národa postihnutého nemocí³⁶⁵ způsobenou již uváděnými socio-politickými poměry (zejména kasikismem apod.).

³⁶¹ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 214. Tato témata se neprojevovala jen ve výše uvedené Costově knize, ale i dalších dílech jako např. *Oligarquía y caciquismo. Colectivismo agrario y otros escritos* (1967).

³⁶² Mezi nimi například Joaquín Sánchez de Toca, César Silió či Julio Senador Gómez. SERRANO BLANCO, Laura. *El pensamiento social de Ricardo Macías Picavea*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1999, s. 162. Macías Picavea hovoří o „muži“ (*un hombre*), „muži historickém, geniálním, [jenž je] ztělesněním národa a vykonavatelem jeho cílů.“ Jak dodává, bohužel současné Španělsko postrádá takového jedince, jakým byl např. César pro starověký Řím, Cromwel pro revoluční Anglii, Napoleon pro revoluční Francii či Bismarck pro sjednocené Německo. Viz: MACÍAS PICAVEA, R. *El problema nacional*, s. 374.

Luis Morote je pravděpodobně jediným regeneracionistou, který v žádném okamžiku nevolá po „výjimečném muži“ a „zachránci vlasti“. Viz: SERRANO BLANCO, L. *El pensamiento social de Ricardo Macías Picavea*, s. 162. PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 212.

³⁶³ MOROTE, Luis. *La moral de la derrota*. Madrid: Establecimiento tipográfico de G. Juste, 1900, s. 120. VALDIVIESO, Tomás Giménez. *El atraso de España*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989, 29-36.

Navzdory dobovým problémům jsou pro Macíase Picaveu Španělé „v dějinách lidstva lidem nejproslulejším (más ilustre)“. Taktéž demonstruje myšlenku mnohých regeneracionistů o přímé vztahu mezi charakterem a rasou. Tímto Macías Picavea vysvětluje „nadčasový charakter“ svého lidu postupující dějinami Španělska. MACÍAS PICAVEA, R. *El problema nacional*, s. 225.

Naopak Mallada a Isern biologické a rasové předpoklady pro chod španělských dějin za směrodatné nepovažují. Nejsou tedy příčinnou společenského, ekonomického a politického úpadku země. Pro Malladu jsou určující konkrétní kroky konkrétních individuů, pro Iserna souhrn historických, proměnlivých, nikoliv však rasově determinovaných dovedností a tradic (věda, právo, umění aj.). MALLADA, L. *Los males de la patria*, s. 216-217. ISERN, D. *Del desastre nacional y sus causas*, s. 360, 364-365.

³⁶⁴ CHACÓN DELGADO, Pedro. *Historia y nación: Costa y el regeneracionismo en el fin de siglo*. Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria, 2013, s. 92-130.

³⁶⁵ Kromě Costy (*Oligarquía y caciquismo*, s. 128) nebo Alzoly (*El problema cubano*, s. 234-235) tento názor snad nejvýmluvněji zastával Ángel Ganivet, intelektuál považovaný za duchovního předchůdce Generace 98. Podle Ganiveta Španělsko trpí abulií, která se ve veřejném dění země projevuje chronickou apatičností,

Na závěr lze říci, že Costův záměr – odsouzení společenských a politických poměrů restaurace, je zcela zřejmý, podobně jako způsob, jakým tuto kritiku sepsal. Proto nepřekvapí, že historici interpretující „*Oligarchii a kasikismus*“ se naprosto shodují ve dvou základních bodech Costovy kritiky: 1) politický systém restaurace sloužil pouze oligarchii a kasikům,³⁶⁶ 2) politický systém restaurace nebyl demokratický.³⁶⁷ Jak bude patrné v následujících kapitolách, neznamená to ovšem, že se s těmito tvrzeními jednomyslně ztožnili a že jej taktéž zastávali.

8.3 Generace 98 a Generace 14: Azaña, Ortega y Gasset, Unamuno, Ramón y Cajal

*S výjimkou nepočtených menšin, každý Španěl je od narození kasikem. Když nedosáhne svého cíle, je neúspěšným kasikem, a tehdy cítí hlubokou nenávist vůči triumfujícímu kasikovi. Ale jak vítězného, tak poraženého kasika spojuje týž duch osobní zbožnosti a národní bezcitnosti.*³⁶⁸

José Ortega y Gasset

Generace 98 (Generación del 98) je označení pro skupinu spisovatelů či literární hnutí ve Španělsku na přelomu 19. a 20. století. Představitelé Generace 98 spojoval především věk (všichni se narodili mezi lety 1864 a 1876). Jejich tvorba hluboce reflektuje dobové dění, a stejně jako regeneracionisté vnímají restaurační Španělsko ve společenské, ekonomické, politické a morální krizi. Za nejvýznamnější představitelé Generace 98 bývají považováni zejména Azorín (vlastním jménem José Martínez Ruiz), Pío Baroja, Vicente Blasco Ibañez, Antonio Machado, Ramiro de Maeztu, Miguel de Unamuno či Ramón María del Valle-Inclán.

Generací 14 se ve španělském prostředí běžně označuje skupina spisovatelů narozených kolem roku 1880, jejichž literární „zralost“ se datuje k roku 1914. Patří sem filosof José Ortega y Gasset, politik Manuel Azaña, historik Gregorio Marañón, novinář Ramón Pérez de Ayala a další.

nesoustředěností, slabým intelektem a stejně slabou vůlí činit důležitá rozhodnutí. GANIVET, Ángel. *Španělské ideárium*. Chomutov: Marek, 2007, s. 83-88.

³⁶⁶ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 215. ROBLES EGEA, A. La democracia imposible, s. 135. MORENO LUZÓN, J. Sobre críticas, conceptos y cambios, s. 283. MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 11-12.

³⁶⁷ ROBLES EGEA, Antonio. La democracia imposible, s. 135. MORENO LUZÓN, J. Sobre críticas, conceptos y cambios, s. 283. MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 11-12.

³⁶⁸ ORTEGA Y GASSET, José. Ideas políticas. In *Obras completas*. Vol. III, Madrid: Taurus, 2005, s. 689.

Ve stejném duchu jako Costa a převážná většina respondentů *Atenea* hovoří i představitel Generace 14, právník a politik, Manuel Azaña (1880 – 1940). V roce 1923, krátce po převratu a nástupu Primo de Rivery k moci, Azaña, coby pozdější premiér a budoucí prezident druhé španělské republiky, uvádí následující:

„Kasikismus v podstatě nelegálně nahrazuje národní svrchovanost, když občanům odnímá přirozená práva, jež si nárokuje menšina kasiků, a aniž by bylo zničeno zdání daného [parlamentního] režimu, vytváří podvodný, účinný a všeobjímající [systém] moci, (...). Lid, jediný zdroj autority, (...) ztrácí veškerý účinný podíl na vládě. Oligarchie jako systém, kasikismus jako nástroj – vyloučení vůle ostatních – [oligarchie a kasikismus] jsou předchůdcem konstitučního režimu a volebního práva, s nimiž [přesto] přetrvávají; (...).“³⁶⁹

Podobná kritika, byť ne polarizovaná na „utlačovatele a jejich oběti“, se ukrývá v konceptu „oficiálního“ a „vitálního“ Španělska, s nímž přichází nejvýznamnější postava Generace 14, filosof José Ortega y Gasset (1883 – 1955). Odobně jako někteří regeneracionisté – inspirován myšlenkou organicismu, přirovnává restaurační Španělsko k „rozptýlenému“ – ve smyslu mizicizmu – „organismu“ (*organismo evaporado*); Španělsko starými elitami, vládou a parlamentem však nadále zastávané jako jediné formální – proto jej Ortega y Gasset zve „Španělskem oficiálním“ (*España oficial*). Proti němu staví „vitální Španělsko“ (*España vital*) utvářené novými elitami, jež přináší nové moderní myšlenky. Pro Ortegu y Gasset je restaurace mrtvá, znamená symbol *staré politiky* (*política vieja*), která musí být nahrazena *politikou novou* (*política nueva*). Právě kasikismus je podle Ortegy y Gasset zosobněním *staré politiky* a „oficiálního Španělska“.³⁷⁰ *Stará politika* představuje „jen“ prostředek, kterým je kasikismus realizován, nikoliv původ kasikismu samotného, ten je třeba hledat „hlouběji“. Ortega y Gasset jej nachází v mentálním uspořádání společnosti, čímž odpovědnost za kasikismus přisuzuje celému španělskému národu, „za kasikismus nenesou vinu jen kasikové (...); za starou politiku nejsou zodpovědní ani tak vládnoucí, jako ovládaní.“³⁷¹ Tím se myšlení Ortegy y Gasset liší od Costy, jenž neutěšený stav země klade za vinu vládnoucí třídě – oligarchii.

Spisovatel a filosof Miguel de Unamuno (1864 – 1936), významný představitel Generace 98, zachází ve „frontální“ kritice celého národa ještě dále. Již jako jeden z respondentů *Atenea* odmítá ztotožňovat kasikismus s „absolutním zlem“ (*un mal*

³⁶⁹ AZAÑA, Manuel. Caciquismo y democracia. In *Obras completas*, vol. II, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007, s. 268.

³⁷⁰ ORTEGA Y GASSET, José. Vieja y nueva política. In *Obras completas*. Vol. I, Madrid: Taurus, 2006, s. 712-716.

³⁷¹ ORTEGA Y GASSET, J. Ideas políticas, s. 689. Jak uvažuje Ortega y Gasset, fyzická likvidace kasiků nestačí, v prvé řadě se musí změnit lidé, respektive jejich myšlení: „Pokud by zítra byli udušeni všichni kasikové, kdo si myslíte, že bude za dva roky vykonávat moc na vesnici, v provincii, v zemi? Obávám se, že odpověď, má-li být upřímná, je nepovzbudivá: za dva roky by na vesnici, v provincii, v zemi vládli kasikové. Tak jako krabovi, kterému je utrhnuto klepeto, doroste nové, stejné, jestliže dnes španělskému lidu odejmou kasiky, ztvoří se brzy jiní, obdobní.“ (tamtéž, s. 688-689).

en absoluto), natož jej spojovat s nemocí, nýbrž je pro něj „*důsledkem plynoucím ze sociálního stavu barbarství*“ (*un estado social de barbarie*). Kasikismus pro Unamuna jen ztěžší znamená „*nezbytné zlo*“ (*un mal necesario*), naopak, představuje „*jedinou možnou formu vlády, danou naším intimním sociálním stavem*.“ Na rozdíl o Costy a dalších respondentů nevěří v „chirurgickou politiku“, jež by „*spíše byla stejným zlem*“, neboť nejde o to „*léčit nemocného, nýbrž vzdělávat barbara*“.³⁷²

Původ kasikismu v kultuře a mentalitě je totožný jak v Unamunově, tak Ortegy y Gassetově myšlení. Oba filosofové očekávají vymizení kasikismu; nesouhlasí s násilným odstraněním kasiků z politického života, a tím ze španělské společnosti, ale s jejich pozvolným nahrazením, za předpokladu, změní-li se myšlení národa, dojde-li k intenzivní edukativní činnosti, k ztotožnění s evropskými hodnotami („evropeizací“),³⁷³ jinými slovy, stane-li se Španělsko součástí pokročilé Evropy. Do té doby, jak se domnívá Unamuno, bez radikální změny v uvažování, bude kasiků stále zapotřebí, neboť oni jediní vyplňují prostor ve veřejném dění, když ostatní politické cítění postrádají, když „*lhostejnost našich lidí [projevovaná v otázkách] veřejného života je enormní*.“³⁷⁴

Unamuno vnímá decentralizaci a širokou obecní a regionální autonomii jako činnost, která kasikismus neodbourává, pouze centrální moc slouží k jeho zmírnění. Spolu se zmíněnou evropeizací, dále s industrializací a vzdělaností, jež je kasikům cizí, skrze ně „*započne veřejný duch nabývat vědomí; jakmile bude existovat vědomí veřejné sounáležitosti (conciencia pública) (...), skončí [moc] kasika*.“³⁷⁵

Santiago Ramón y Cajal (1852 – 1934), s ohledem na současné interpretace historiků, přichází s názorem na kasikismus, který v mnohém předešel svou dobu. Ramón y Cajal, ač nebyl sociálním vědcem, nýbrž lékařem (nebývá řazen ani do Generace 98, ani Generace 14), ve srovnání s Costou či jinými respondenty *Atenea* nabízí příznivý pohled na kasikismus a kasika. Podobně jako Ortega y Gasset či Unamuno nemoralizuje; vědom si toho, že někteří z kasiků překračují své pravomoce dané zastupitelskými funkcemi, vysvětluje, proč za stávajících podmínek jsou mnozí kasici pro španělskou společnost prospěšní a proč tedy nelze kasikismus zcela odsoudit.

Stejně jako v Unamunově vizi veškerá náprava společnosti spočívá v kulturním a vědeckém pokroku. Na rozdíl od předchozích přístupů však Ramón y Cajal rozhodně nepočítá s likvidací kasiků (Costa), s jejich nahrazením (Ortega y Gasset, Unamuno), ale s jejich „vzděláním“, „*usilujeme tedy nikoliv o odstranění kasika, nýbrž o jeho zlepšení*“

³⁷² Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 367-374.

³⁷³ Unamuno staví význam tisku po bok evropeizace. „*Slovo je mocným beranidlem proti kasikismu, tak jako jím je tisk. V něm vidí kasik svého největšího nepřítele, [proto] se jej snaží ovládnout. Tisk, ačkoliv se proti němu tak často mluví, je neúčinnějším prostředkem, spolu s industriálním hnutím, evropeizací.*“ Viz: Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 373.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 367-374.

Unamuno připodobňuje kasika k politickému lichváři (*usurero político*) či politickému šibalovi (*pícaro político*). (tamtéž, s. 370-371)

³⁷⁵ Tamtéž, s. 367-374.

a vychování.“ Jinými slovy Ramón i Cajalovi nejde o edukaci národa *bez* kasiků, ale o edukaci národa *a* kasiků.³⁷⁶

V Ramón y Cajalově myšlení se objevuje jeden důležitý prvek: *dobrý kasik*. Zatímco například pro Costu³⁷⁷ a Azcárateho,³⁷⁸ žádný kasik není *dobrý*, někteří respondenti *Atenea* se naopak domnívají, že tací jsou. Na základě odezvy, kterou tato diskuze vyvolala, Costa v „*Oligarchii a kasikismu*“ věnuje celou kapitolu problematice *dobrého kasika*, mnohými chápaného, jak dodává, jako „*poručník nebo patriarcha*“ (*tutor o patriarca*).³⁷⁹ Ramón y Cajal píše: „*kasik [sám o sobě] špatný není, nýbrž [to co je chybné, je] špatný kasik*.“³⁸⁰ V podobném duchu prohlašuje Unamuno: „*Kasik ve své podstatě špatný není, špatné je, jaký kasik je*.“³⁸¹ Z těchto formulací vyplývá snaha zmíněných autorů skoncovat s představou kasika jako apriori negativní postavy španělské společnosti. Unamuno věří v existenci *dobrých kasiků*: „*města, která požívají vzdělaných (ilustres) a dobrých kasiků, vzhledem k jejich stavu, co víc si mohou přát?*“³⁸² Unamunovy a Ramón y Cajalovy formulace předpokládají dvě varianty kasikismu odpovídající *dobrým* a *špatným* kasikům. Jak se ovšem takto charakterizovaní kasikové reálně projevují? V čem tedy spočívá kasikova *špatnost*? Jak definují *špatného* kasika? A naopak, jak *dobrého*?

Pro Ramón y Cajala je tato *špatnost* dána politickou aktivitou, která překračuje hranice povoleného dané mu zákonem. Jinými slovy, *špatným* je ten kasik, jenž v politice pomáhá falšovat výsledky voleb; proces, který Ramón y Cajal zve „volební pastí“ (*tramoya electoral*).³⁸³ S opačnou logikou lze říci, že pro Ramón y Cajala jsou *dobrymi* kasiky ti, kteří v politice násilně nepřetvářejí veřejné mínění. Přesto Ramón y Cajal dochází k závěru, v němž kasici, jak ti *dobří*, tak i ti *špatní*, jsou za daných okolností nezbytnou součástí společnosti, pojátkem mezi centrem a periferií a – paradoxně s ohledem na volební podvody – předpokladem pro vznik skutečného ústavního systému.

³⁷⁶ Don Santiago Ramón y Cajal. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 310-313.

Ramón y Cajalovy představy jsou velmi idylické: „*Definitivní zmizení kasika (v případě realizovatelnosti) bude dílem času a národní kultury. Rozvoj vědy a průmyslu, hydraulická politika tak výmluvně Vámi zastávaná (hájená Costou – pozn. PŠ) zlepšení agrokulturních přístupů a chovu dobytka, podnutí národní prosperity, jež vzbudí blahobyt a pokorná ponaučení, přinese jasnější vědomí sociálních úkonů a povede k rozvoji politické uvědomělosti, dnes zcela uspané. V očekávání idylického ideálu, kasik bude stále méně patogenní a více užitečný, protože nebude moci beztrestně vykonávat své špatné dovednosti, (...)*.“ (tamtéž, s. 313)

³⁷⁷ „*Nepřipadá v úvahu rozlišovat mezi dobrými kasiky a špatnými kasiky, z téhož důvodu, tak jako se nerozlišuje mezi dobrým podvodníkem a zlým podvodníkem, mezi dobrým vrahem a špatným vrahem. (...) princip je vždy tentýž: je-li dobrý, není kasik!*“ Viz: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 132.

³⁷⁸ „*(...) je třeba říci, že nesdílím rozdělení, které od mnohých slýchávám, [dělení na] dobré kasiky a špatné kasiky. Dobrý kasik je asi něco takového jako říci čtvercový kruh.*“ Azcárate přirovnává kasikismus k poručnictví, nicméně jestliže poručnictví „*patří ke druhu ochrany, rady a pomoci [uskutečňované] mezi muži, jež existovaly a existovat budou vždy*“, pak typ poručnictví na bázi kasikismu není poručnictvím přechodovým nebo dočasným, ve prospěch tomu, jež je poskytováno, ale věčným poručnictvím pouze ve prospěch toho, kdo je poskytuje. Viz: Don Gumersindo de Azcárate. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 466.

³⁷⁹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 126-134.

³⁸⁰ Don Santiago Ramón y Cajal. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 311.

³⁸¹ Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 369.

³⁸² Tamtéž, s. 369.

³⁸³ Don Santiago Ramón y Cajal. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 311-312.

„Dle mého názoru, dokonce i špatný kasik (všude tam kde ti dobří [kasikové] odmítají veškerou politickou činnost a veškerou obranu legitimních zájmů obcí) je v současné době nezbytným orgánem v životě národa (vida nacional); přídavným orgánem, podníceným skromnou přípravou našeho lidu pro zavedení konstitučního režimu a vyžadovaný pro nedostatek politických instinktů velké části vzdělané střední třídy: [kasikismus] vytváří organizační a solidární princip mezi antagonistickým atomismem a politickou lhostejností našich vesnic; je jediným poutem, který pojí venkov s městem a lid se státem.“³⁸⁴

Jak jsem uvedl výše, Unamuno naznačuje existenci *dobrých* a *špatných* kasiků, aniž by však – na rozdíl od Ramón y Cajala – specifikoval, co je činí *dobrymi*, a co naopak *špatnými*. Na problém kasikismu nahlíží z pohledu modernizace a zaostalosti, jako střet mezi městem přinášejícím pokrok a stagnujícím venkovem ovládaným kasikismem. „Obecně je venkov uvrhnut do nevzdělanosti, postrádá kulturu (*incultura*), [nacházejí se ve stavu] *úpadku a lakoty*.“ Jak dodává: „Venkov dusí město; venkovská masa je strašný řetěz, který na svých nohou táhnou obyvatelé měst. Veškerý politický a kulturní pokrok je venkovem oslabován. *Ruralismus nás poškozují*.“³⁸⁵ V Unamunově podání jsou kasikové především nevzdělaní, když „jim [sic] *nechybí inteligence, ale intelekt ano*.“ A dále prohlašuje, každý takový kasik – *politický šibal (pícaro político)*, plní veřejnou reprezentační funkci hlavně na venkově, je „zosobněním“ nedostatků *stáda (rebaño)*, k němuž připodobňuje negramotný venkovský lid.³⁸⁶ Myšlenka nevzdělaného venkova jako příhodného místa pro reprodukování kasikismu a posilování regionálního vědomí je patrná také ve výrociích Unamuna³⁸⁷ a Ortegy y Gasseta.³⁸⁸ Domnívám se, že Unamuno představu *dobrého* a *špatného* kasika vyvozuje od výsledného účinku, který počínání kasika vyvolává; jinými slovy, posiluje-li jeho jednání regionální separaci či nikoliv.³⁸⁹ Na základě Unamunových výroků³⁹⁰ by spíše než o *dobrém* či *špatném* kasikovi bylo přesnější hovořit o tom, který je *přijatelnější*.

³⁸⁴ Don Santiago Ramón y Cajal. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 310-313. Citováno podle: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 126.

³⁸⁵ UNAMUNO, M. La civilización es civismo. In *Obras completas*. Vol. III, Madrid: Afrodísio Aguado, 1960, s. 876, 878.

³⁸⁶ Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 370-371.

³⁸⁷ „*Neexistuje veřejné mínění, natož patriotismus, v této špatně centralizované beztvaré společnosti, regionalististé říkají, co chtějí*.“ (tamtéž, s. 369)

³⁸⁸ ORTEGA Y GASSET, José. La redención de las provincias. In *Obras completas*. Vol. IV, Madrid: Taurus, 2005, s. 722-734.

Ortega y Gasset volá po vytvoření národní identity, kterou na rozdíl od všudypřítomného lokalismu Španělsko postrádá. „*Ve Španělsku neexistuje nic tak dominantního, než lokální život; všechno ostatní vytváří vágní a výjimečnou realitu, nebo, [realitu] svým způsobem, problematickou*.“ (tamtéž, s. 729)

³⁸⁹ Problematiku regionalismu jako vzdoru periferie vůči centralizačním snahám Kastilie či Madridu nelze přisuzovat jen dobovým kritikům restaurované monarchie, je diskutována dalšími spisovateli a vědci jako zásadní činitel pro tvorbu kolektivního a sociálního vědomí v historii Španělska.

Na význam lokální identity ve Španělsku poukazoval španělský antropolog Julio Caro Baroja, který hovořil o „sociocentristu“ Španělů. Viz: MORENO LUZÓN, J. *Teoría del clientelismo*, s. 215.

Jak uvádím v citaci 249, týmž způsobem se vyjadřoval i Pitt-Rivers.

Michael Kenny zachází od regionalismu ještě dále. Podle jeho mínění je chod španělské společnosti utvářen prostřednictvím malých komunit, v nichž jsou znovureprodukovány principy rodinných vztahů. Právě

8.4 Revize historiografické interpretace dobového pohledu na kasikismus

Historiografickou kritiku dobových názorů na kasikismus u regeneracionistů, Generace 98 a Generace 14 shrnuje Cruz Artacho do následujících bodů:

- A) Kasikismus představuje absolutní zlo
- B) Dbová kritika je vedena skrze etické a morální hodnoty
- C) Kritika kasikismu je spojována se zaostalostí a rurálním světem
- D) Kritika kasikismu je vysvětlována etnogeografickým a psychopatologickým předurčením
- E) Kritika kasikismu postrádá jakýkoliv vědecký základ, namísto historického oddůvodnění se omezuje na politická obviňování

Vycházím-li z poznámek historiografů kasikismu, jež zmiňuji v podkapitole 7.2, pak jejich pohled na restaurační kritiku kasikismu zcela neodpovídá mé interpretaci vyvozené z textů napsaných týmiž dobovými autory uvedených v předešlých dvou podkapitolách. Je třeba mít na paměti, že v historiografických analýzách Cruz Artacha, Moreno Luzóna nebo Yanini Montesové³⁹¹ jsou názory dobových kritiků vztahovány na určitý celek, hnutí známá jako regeneracionisté, Generace 98 a Generace 14. Domnívám se, že základní problém, jehož se zmínění historiografové dopouštějí, představuje nadměrná zobecnění. Pochopitelně v tomto případě se riziku neoprávněného generalizování nevyhne nikdo, pokud neprovede systematickou analýzu co největšího vzorku představitelů zmiňovaných dobových hnutí. Ani tato práce nemůže představovat výjimku, s ohledem na to, že jejím cílem není *jen* analýza úvah kasikismu éry restaurace, ale *především* obraz historiografické reflexe. Ve snaze vyhnout se témuž riziku, zaměřil jsem se zejména na ty autory, kteří jsou v pracích historiografů citováni a kteří jim slouží jako podklad k obecným tvrzením. Jedná se o Joaquína Costu, Gumersinda de Azcárate, Manuela Azañu, Ortegu y Gassetu a Miguela de Unamuna.³⁹²

V následujících odstavcích dokazuji, že každý z výše uvedených bodů (s výjimkou jediného) je právě výsledkem nadměrného zobecnění. Rozhodně jimi nelze obsáhnout stanoviska všech tří zmíněných hnutí, tak aby fungovaly jako jeden myšlenkový celek. Přemíra zobecnění se projevuje mylným vztahováním představ regeneracionistů na názory

kmotrovství a patronáž zajišťují převedení rodinných vazeb na komunitní úroveň. Viz KENNY, M. *Patterns of Patronage in Spain*, s. 18.

³⁹⁰ „Kasik, čím mocnější a vzdálenější je, tím lépe; horším [kasikem] je venkovský starosta.“ Viz: Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 371.

³⁹¹ Neuvádím zde Garrido Martínovu, protože jako jediná nereflektuje dobovou kritiku, zaměřuje se pouze na samotnou historiografii kasikismu.

³⁹² Joaquína Costu uvádějí Cruz Artacho, Moreno Luzón, Yanini Montesová; Gumersinda de Azcárateho zmiňují Cruz Artacho, Moreno Luzón; o Manuela Azañovi píše Moreno Luzón, Yanini Montesová; Ortegu y Gassetu citují Cruz Artacho, Moreno Luzón, Yanini Montesová. Pozornost Miguela de Unamunovi věnuje pouze Moreno Luzón.

příslušníků Generace 98 a Generace 14. Ti na rozdíl od regeneracionistů nepojímali kasikismus jako cosi veskrze negativního. Třebaže jej ani oni neobhajovali, snažili se jej vysvětlit v mezích určitého vývojového stádia národa, který doposud nedosáhl dostatečné kulturní a politické vyspělosti. Následující body mimo jiné také ukazují, že v mnohých případech nelze generalizovat ani při shrnutí postojů regeneracionistů.

A) Kasikismus představuje absolutní zlo

Představu kasikismu jako *absolutního zla* (*un mal absoluto*), kterou Cruz Artacho přisuzuje dobové kritice, odpovídá postřehům Gumersinda de Azcárate³⁹³ či Macíase Picavey,³⁹⁴ nikoliv však názorům Unamuna či Ramón y Cajala. Unamuno,³⁹⁵ v reakci na dobové názory, odmítá přijmout hodnocení kasikismu v témže doslovném znění, jaké pro dobové kritiky použil Cruz Artacho. Dle Unamuna a také dle Ramón y Cajala kasikismus ne *vždy* znamená újmu, není automaticky synonymem pro „cosi zvráceného“. Jestli je kasikismus škodlivý nebo prospěšný, závisí *vždy* na konkrétním kasikovi, zda svým jednáním nadřazuje potřeby dané komunity nad sebou samým nebo naopak upřednostňuje sebe na její úkor. Z této argumentace zájmového „střetu“ mocného jedince s početnější, ale slabší skupinou vyplývá Unamunova³⁹⁶ a Ramón y Cajalova³⁹⁷ představa nejen *špatného*, ale i *dobrého* kasika.

B) Dobová kritika je vedena skrze etické a morální hodnoty

Byť také existují *dobří* kasikové a kasikismus není ve své podstatě *absolutním zlem*, nic to nemění na tom, že Cruz Artacho přisuzuje dobové kritice argumentaci spočívající především na etických a morálních hodnotách, což v mnoha případech platí (Mallada³⁹⁸ a Macías Picavea³⁹⁹), nikoliv však zcela bezvýhradně. Ortega y Gasset shrnuje dobové představy o kasikismu do dvou protichůdných tvrzení, které se odprošťují od moralizačních tendencí; zároveň nic nevypovídají o *dobru* a *zlu*, nýbrž o prospěšnosti a potřebě kasikismu na straně jedné a zneužití a zločinosti kasiků na straně druhé.⁴⁰⁰

C) Kritika kasikismu je spojována se zaostalostí a rurálním světem

V tomto případě se jedná o tvrzení, které je v porovnání s ostatními body, nejméně polemické. Zejména co se týká spojení kasikismu a zaostalosti, které platí jak

³⁹³ Don Gumersindo de Azcárate. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 463-474.

³⁹⁴ MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 183-184. „Celkově vzato, kasikismus, ve své podstatě předurčený k řízení politiky a státu, reprezentuje negaci veškerého práva, veškeré techniky, veškeré vědy, veškerých zásad skutečné civilizace: [která je výsledkem] pokročilého právního vývoje, vlády zákona, popularizované vědy, velkoprůmyslu, umění, zkrátka vzdělaného [světa] ovládajícího nekultivovanou přirozenost (naturaleza).“ (tamtéž, s. 184)

³⁹⁵ Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 367.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 369.

³⁹⁷ Don Santiago Ramón y Cajal. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 311.

³⁹⁸ MALLADA, L. *Los males de la patria*, s. 189-193.

³⁹⁹ MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 155-166.

⁴⁰⁰ „O kasikismu (...) se mohou vytvořit dva radikálně protichůdné úsudky (...). Lze minit, že kasikismus byl zneužitím, zločinem spáchaným kasiky proti vůli Španělů, nebo naopak, že kasikismus je chtěná forma veřejné organizace, žádaná a uskutečňovaná většinou Španělů.“ Viz: ORTEGA Y GASSET, J. *Ideas políticas*, s. 689.

u regeneracionistů (Costa,⁴⁰¹ Azcárate⁴⁰²), tak u příslušníků Generace 98 (Unamuno⁴⁰³) či představitelů Generace 14 (Ortega y Gasset⁴⁰⁴). Tato zaostalost je vyvozena z absence moderní evropské kultury,⁴⁰⁵ jež není Španěly sdílena. Ona nepřítomnost evropských hodnot se nejvíce projevuje na venkově⁴⁰⁶ – místa, kde nevzdělaní kasikové ovládají stejně nevzdělaný lid.⁴⁰⁷ Kritika zaostalosti tedy znamená kritiku ruralismu. Unamunovo volání po „evropeizaci“ je voláním po edukaci, urbanizaci, centralizaci, politizaci veřejného života; bojem proti lokalismu a regionalismu, jejichž překonání vede k vytvoření skutečného národního vědomí.

D) Kritika kasikismu je vysvětlována etnogeografickým a psychopatologickým předurčením

Přesto lze opět ukázat, že navzdory názoru o etnografickém a psychopatologickém předurčení, kterým mnozí doboví kritici, jako například Morote⁴⁰⁸ či Valdivieso,⁴⁰⁹ vysvětlovali původ kasikismu jako jedinečného jevu, jež odpovídá španělské mentalitě a psychice; představa o španělské predispozici ke kasikismu nebyla všemi regeneracionisty všeobecně sdílena. Regeneracionisté Mallada a Isern⁴¹⁰ nevěří v biologické a rasové předpoklady, jež by způsobovaly společenský, ekonomický a politický stav země, jimiž by bylo možné vysvětlit jeho dlouhodobý úpadek za existenci kasikismu jako typicky „španělské záležitosti“. K témuž názoru dospěl i Unamuno: kasikismus není jen španělský fenomén. Svě stanovisko dokládá na příkladu „bosismu“, fenoménu existujícímu v těžké době ve Spojených státech amerických. „Bosismus“ považuje Unamuno za srovnatelný s kasikismem.⁴¹¹

E) Kritika kasikismu postrádá jakýkoliv vědecký základ, namísto historického oddůvodnění se omezuje na politická obviňování

Třebaže u většiny dobových kritiků, s výjimkou Moroteho,⁴¹² politická obvinění tvoří

⁴⁰¹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 25, 65.

⁴⁰² AZCÁRATE, Gumersindo de. *El régimen parlamentario en la práctica*, s. 83-84.

⁴⁰³ UNAMUNO, M. *La civilización es civismo*, s. 876.

⁴⁰⁴ Na rozdíl od Unamuna, toto tvrzení Ortega y Gasset zcela explicitně nevyjadřuje. Lze jej ovšem vyvodit z konceptu „staré politiky“ (*política vieja*), jež je pro Ortegu y Gassetu ztělesněním zaostalosti. Více ve: ORTEGA Y GASSET, J. *Vieja y nueva política*, s. 712-716.

⁴⁰⁵ „Protože, opakují, naše společnost mi nepřipadá degenerovaná, nýbrž barbarská; doposud nevstoupila do evropské kultury.“ Viz: Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 369.

⁴⁰⁶ UNAMUNO, M. *La civilización es civismo*, s. 876, 878.

⁴⁰⁷ Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 370-371.

⁴⁰⁸ MOROTE, Luis. *La moral de la derrota*. Madrid: Establecimiento tipográfico de G. Juste, 1900, s. 120.

⁴⁰⁹ VALDIVIESO, T. G. *El atraso de España*, 29-36.

⁴¹⁰ MALLADA, L. *Los males de la patria*, s. 216-217. ISERN, D. *Del desastre nacional y sus causas*, s. 360, 364-365.

⁴¹¹ „(...) zdá se mi, že ne málo se přehání to špatné na našem kasikismu; a přehání se ještě více, když se [kasikismus] chápe [jako jev] existující [jedině] ve Španělsku. Jmenování ve vnitrostranických kandidátkách (*los caucos*) ve Spojených státech amerických, se svými bossy, a [případy spjaté se] slavným Tammany Hallem, nezapomínejme, že všude se skrývá cosi nekalého (*cuecen habas*).“ Viz: Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 367.

⁴¹² Luis Morote neodsuzuje politické zřízení restaurované monarchie, nýbrž jen jeho chyby (kasikismus, korupční praktiky). Ty důsledně odděluje od zastupitelského systému restaurace, kterou v zásadě považuje za správnou. Viz: SERRANO BLANCO, L. *El pensamiento social de Ricardo Macías Picavea*, s. 162.

takřka „nezbytný“ základ regeneracionistické reflexe kasikismu,⁴¹³ bývají zároveň podpořeny i argumenty, které lze shrnout a označit za ekonomické, institucionální, administrativní, pedagogické či psychologické. Zda jejich kritika postrádá vědecký základ, nebo naopak, je tvrzení hodnotově omezené, které vychází z paradigmatických představ metod vědeckého poznání, jež se neustále vyvíjí a proměňují. Proto mohou být z dnešního pohledu dobové způsoby zkoumání kasikismu označeny za nevědecké; zároveň však nikdo nemůže říci, že za mnoho desítek let současné postupy a názory nebudou klasifikovány tímž způsobem, jako ty regeneracionistické.

Na základě výše uvedeného rozboru je nyní možné přistoupit a zodpovědět si otázku položenou v úvodu osmé kapitoly, a sice zda je nebo není objektivní hovořit o dobovém odsouzení kasikismu, respektive, zda se toto zavrnutí kasikismu zakládá nebo naopak nezakládá na etickém pohledu regeneracionistů, Generace 98 a Generace 14, tak jak jej těmto hnutím, respektive obdobím, v nichž jejich příslušníci působí, připisuje historik Jover Zamora. Podle předchozího výkladu považuji za nepřesné a silně zjednodušující jakékoliv redukování dobové kritiky kasikismu na úroveň etiky a morálky. Byť ty také bývají součástí argumentace dobových kritiků, nikdy nezůstávají osamocené.

Domnívám se, že důvod Cruz Artachova a Zamorova hodnocení spočívá ve formální a obsahové stránce, kterou svým pracím vtiskli regeneracionisté, Generace 98 a Generace 14.

1) Forma

Esejistický styl psaní typický nejen pro Generaci 98 a Generaci 14, ale také pro mnohé regeneracionisty – důkazem toho je charakter Costovy „*Oligarchie a kasikismu*“, konkrétně příspěvky respondentů *Atenea* – je z dnešního pohledu málo analytický, a proto je současnými historiky považován za málo přesvědčivý a veskrze polemický, jinými slovy „nevědecký“. Na druhou stranu to samé paradoxně platí u rozsáhlých a vysoce strukturovaných prací, jako jsou díla Alzoly⁴¹⁴, Iserna⁴¹⁵ či Macíase Picavey.⁴¹⁶ Jedná se o práce založené na rozborech

⁴¹³ AZCÁRATE, G. *El régimen parlamentario en la práctica*, s. 89-107. COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 11-73. ISERN, D. *Del desastre nacional y sus causas*, s. 101-128. MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 177-196.

⁴¹⁴ Ze všech dále uvedených děl považuji Alzolu práci za nejužší vymezenou. Alzola v *El problema cubano* totiž nahlíží na neblahý stav restaurace „pouze“ prostřednictvím zahraniční politiky. Zabývá se španělskými državami v Karibiku (zejména Kubou) a příčinami a dopadem španělsko-americké války. Na závěr předkládá pohled na tehdejší „stav národa“ – pochmurnou úvahu o politickém uspořádání Španělska, doplněnou o návrhy, jež by měly vést k jeho obrodě. Viz: ALZOLA, Pablo de. *El problema cubano*. Bilbao: Andrés P. Cardenal, 1898.

⁴¹⁵ Isernova kniha *Del desastre nacional y sus causas* aspiruje na nejkompexnější a nejpodrobnější analýzu dobových poměrů restaurace. Skládá se ze dvou částí. V první z nich Isern rozebírá příčiny „*Desastre*“, jež seskupuje do pěti témat dále analyzovaných a v jednotlivých oddílech uvedených jako příčiny sociální, ekonomické, politické, vojenské a psychologické. V druhé části se věnuje bezprostředním diplomatickým událostem vedoucím k prohrané španělsko-americké válce, průběhu samotného vojenského konfliktu a nakonec závěrečným mírovým dohodám. Viz: ISERN, Damián. *Del desastre nacional y sus causas*. Madrid: Minuesa de los Ríos, 1899.

⁴¹⁶ Co do rozsahu hledání důvodů krize restaurované bourbonské monarchie se Isernově knize *Del desastre nacional y sus causas* rovná snad jen dílo Macíase Picavey nazvané *El problema nacional*. Kromě odhalení příčin úpadku restaurace se Macías Picavea zároveň pokouší nalézt podmínky, které utvářeli a utvářejí španělský národ jako takový. Na příkladu *El problema nacional* lze demonstrovat takřka veškerou Cruz Artachovu kritiku, a sice geografický, morální, psychopatologický, ale i politických determinismus adresovaný dobové kritice jako

různých aspektů tehdejší společnosti, zřetelně ovlivněné pozitivismem, o čemž svědčí argumentace a styl bádání vystavěný na základě dat a statistik.

2) Obsah

Ony různé aspekty, jež lze označit za ekonomické, pedagogické, politické či vojenské, upořádají samotné téma kasikismu. Pouze jemu kritici nepřičítají neblahý stav bourbonské restaurované monarchie, neznamená pro ně jediný problém, jenž by měl být v prvé řadě zkoumán, nýbrž představuje jen jeden z celé škály příčin úpadku tehdejší společnosti. Politická, moralistická či psychopatologická zdůvodnění vnímám jako výsledek snažení současných historiků a historiografů přisoudit dobové kritice povrchní poznání kasikismu postrádající jakýkoliv analytický přístup. Tímto počínáním jakoby současní historici a historiografové nadřazovali téma kasikismu nad všechny ostatní události a jevy, bez toho aniž by si položili otázku a zkoumali, jaký měly dopad na restaurační poměry a koneckonců na kasikismus samotný. Optikou současné historické a historiografické produkce, jednu z mála výjimek, kdy kasikismus figuruje jako středobod úvah, z něhož jsou následně vyvozovány další problémy restaurace, představuje Costova „*Oligarchie a kasikismus*“, a to jak Costovo shrnutí (*Memoria de sección y resumen*), tak část složená z příspěvků respondentů *Atenea (Informes o testimonios)*, z jejíž formální stránky, a sice z esejistického stylu psaní, vyvozují Zamorovo a Cruz Artachovo kritické hodnocení. Tentýž styl psaní a stejná kritika platí i pro texty Azañi, Ortegy y Gasset, Unamuna a Ramón y Cajala.

Navzdory současné kritice, vycházím-li z proměnlivosti vědeckého přístupu a metod (viz výše), jsem přesvědčen, že tito autoři, dáno tehdejšími způsoby zkoumání, hledali a našli racionální příčiny, jimiž se snažili vysvětlit fungování či případně vznik kasikismu. Přisoudili je nevzdělanosti vůdčích politických elit či celého národa, apatičnosti a apolitičnosti lidu nebo nedostatečné tradici demokratických ideí. Navíc Unamuno, Ortega y Gasset a zejména Ramón y Cajal, svými postoji předešli dobu: jejich pragmatismus v otázkách reálné potřeby kasikismu jako přechodného stavu, jsou závěry, které současní historikové přijímají.

Na závěr této kapitoly, ponecháme-li stranou historiografickou kritiku kasikismu, učiňme drobné zrekapitulování. Události v období restaurace, zejména trýznivý prožitek „*Desastre del 98*“, vedly dobové kritiky – regeneracionisty, Generaci 98 a Generaci 14 k reflexi politického a ekonomického života země, prováděnou na základě srovnání společenských poměrů Španělska a států západní Evropy. Éra restaurace přinesla nový politický a také volební systém odvozený od britského modelu,⁴¹⁷ jenž se v teorii zakládal na demokratických ideálech, v praxi však narážel na starou (a restauračními politiky znovuvyužívanou) instituci kasikismu, díky níž zastupitelský systém selhával. Současník a dobový kritik Manuel Azaña upozorňoval na desítky let starou tradici kasikismu, odmítaje názory těch, kteří zrod této instituce přizuzovali restauraci; kasikismus existoval ještě předtím,

celku. Viz: MACÍAS PICAVEA, Ricardo. *El problema nacional*. Madrid: Instituto de estudios de administración local, 1979.

⁴¹⁷ ROMERO MAURA, Joaquín. Caciquismo as a political system. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977, s. 53.

než vůbec byla ustanovena restaurovaná bourbonská monarchie.⁴¹⁸ Přesto se kasikismus stal základním „pilířem“ politického uspořádání restaurace, zároveň však v téže době (a ve španělských dějinách vůbec poprvé) byl podroben frontální kritice a označen za jednu z příčin neutěšeného stavu země. Doboví kritici – obvykle příslušníci střední třídy, intelektuálové, vzdělání jedinci – ti všichni ovlivněni myšlenkou pokroku volali po modernizaci země, toužili po nápravě společenských poměrů včetně odstranění kasikismu z veřejného života. Ať už těchto cílů mělo být dosaženo jakýmkoliv způsobem – Costovou chirurgickou politikou, Unamunovou cestou vzdělávání národa či jakkoliv jinak, reflexe a záměry dobových kritiků zapůsobily na myšlení tehdejších Španělů do té míry, že se obraz kasikismu a kasika v období restaurace dramaticky změnil. Tuto názorovou proměnu dobře dokumentuje Azaňův výrok z roku 1923, když Azaña srovnával španělskou společnost z počátků restaurace s dobou na jejím konci, dospěl k následujícímu závěru: „*Kasik nás pobuřuje, protože veřejné mínění je citlivější, než před padesáti lety.*“⁴¹⁹

8.5 Dobová kritika a teorie klientelismu

8.5.1 Macías Picavea: dvojí podoba patronátu

Jak jsem již uvedl na začátku šesté kapitoly, základy teorie klientelismu vytvořili antropologové padesátých let minulého století. V páté kapitole jsem popisoval původ slov patron a klient, vznik a proměnu termínu kasik a nakonec vznik pojmu kasikismus. V tomto oddíle se pokouším zodpovědět otázku, zda lze pro teorii klientelismu hledat určité předpoklady v dílech dobových kritiků kasikismu. Zároveň mě zajímá, zda regeneracionisté, příslušníci Generace 98 a Generace 14 používají termínů patron a klient. Pokud tak činí, v jakém významu tyto pojmy přejímají, jestli a jak je dávají do souvislosti s kasikismem?

Pojmy patron a klient jsou nedílnou součástí slovní zásoby většiny dobových kritiků kasikismu. Vyskytují se v pracích regeneracionistů Macíase Picavey, Joaquína Costy či Gumersinda de Azcárate, ale také v dílech představitele generace 14 Ortegy y Gasset.

Žádný jiný autor jimi nepopisuje socio-politickou realitu bourbonské restaurované monarchie v takové míře jako Macías Picavea v knize *El problema nacional*. Výraz *patron* používá Macías Picavea ve dvojí podobě, a sice jako „*patrono*“ a „*patrón*“.⁴²⁰ Macías Picavea upřednostňuje grafický zápis „*patrono*“ má-li na mysli pracovní poměr, vztah mezi průmyslníky a dělníky. Pojmem „*patróno*“ pak označuje průmyslníky.

Výraz „*patrón*“ uvádí:

⁴¹⁸ „*Bude se říkat: kdyby bývalo nebylo politiků, kteří by ochraňovali kasiky, neexistoval by kasikismus. Je to chyba, vyplývající z předpokladu, že kasikismus je nedávný vynález, umělý produkt volební mašinérie, [ve skutečnosti] je pouze přežitkem primitivního režimu tlup.*“ Viz: AZAÑA, Manuel. *Caciquismo y democracia*, s. 269.

⁴¹⁹ AZAÑA, Manuel. *Caciquismo y democracia*, s. 268.

⁴²⁰ Oba pojmy jsou ve španělštině rozlišitelné pouze v jednotném čísle. V množném čísle je jejich zápis totožný, a sice „*patronos*“.

1) Pro univerzitní prostředí, v souvislosti se studentstvem. Pojmem „*patrón*“ (případně „*patrona*“) označuje ubytovatele/ubytovatelky studentů.⁴²¹ Lze jej přiřknout i profesorům, třebaže je Macías Picavea přímo tímto pojmem nepojmenovává, na základě označení studentstva jako klientely profesorů jej však není těžké z kontextu vyvodit.⁴²²

2) Při popisu socio-politického systému restaurace. Na rozdíl od pojmu „*patrono*“ jej vztahuje nejen na osoby, ale též jím označuje politické instituce (kortesy⁴²³), byrokratický aparát⁴²⁴ a administrativní celky (regionální uspořádání⁴²⁵).

Prokazatelný vztah mezi patrony a kasiky vyplývá při Macías Picaveově kritice poměrů – jeho slovy – pracující třídy, konkrétně pak dělnictva. V Macías Picaveově podání jsou průmyslníci „(...) *patroni dělníků, mistrové na dílnách a jiní podnikatelé spojovacími články sítě kasiků*.“⁴²⁶ Jak blíže uvádí:

„(...) *pracující třída, ať už ta městská či venkovská, je patrony a úředními hodnostáři (mandarines oficiales) většinou připoutána k parazitům a kasikům, jimž [pracující třída] slouží jako nevolníci. Jsou zotročeni kasikismem*.“⁴²⁷

Je třeba si položit otázku, zda Macías Picavea již na přelomu 19. a 20. století neztotožňuje patrony a kasiky, jak činí badatelé aplikující teorii klientelismu na španělské prostředí restaurované bourbonské monarchie. Takové představě nahrává Macías Picaveovo užívání termínů klient (*cliente*) a klientela (*clientela*), prostřednictvím nichž označuje osoby závislé jak na patronech, tak na kasících. Ze společného pojmenování klientely však automaticky nevyplývá zaměnitelnost patronů a kasiků. Na žádném místě *El problema nacional* Macías Picavea patrony a kasiky neztotožňuje, na druhou stranu je také ani striktně neodděluje. Nabízí se otázka, zda kritérium, jež by odlišovalo patrony a kasiky, nespočívá v nestejném mocenském a sociálním postavení podmíněném postavením konkrétní klientely. Podle Macíase Picavey si patroni vynucují autoritu na dělnících (viz citace 427), kasikové ji uplatňují na zemědělských pachtýřích (*arrendatario*).⁴²⁸ Patroni se objevují jako průmyslníci, učitelé, ale také jako personifikované instituce – politické instituce, byrokratický aparát nebo administrativní celky režimu restaurace. Naproti tomu kasikové, ať už se jedná o velkostatkáře či politiky, jsou vždy konkrétní jedinci, a nikdy personifikované instituce.

⁴²¹ MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 101.

Byť to přímo Macías Picavea nepíše, studenti vystupují jako klienti ubytovatelů a ubytovatelek. Užití vztahu patron – klient je na tomto příkladě zcela zjevné. (tamtéž, s. 106)

⁴²² Tamtéž, s. 106.

⁴²³ „*Již Cádizské cortes vytořily úplného patrona [trazaron el patrón completo] (...)*.“ (tamtéž, s. 264)

⁴²⁴ Tamtéž, s. 87.

⁴²⁵ „*Regionální autonomie se neustanoví prostřednictvím jediného patrona (...)*.“ (tamtéž, s. 296)

⁴²⁶ MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 190.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 195.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 190.

Domnívám se, že Macías Picaveovy popisy politické, ekonomické a sociální reality restaurace učiněné prostřednictvím patronů, klientů a kasiků nezbytně vedou ke srovnání kasikismu a patronátu – pojmu, jím v textu přímo užívanému. Kasikismus jako dobová forma restauračního patronátu, znamená pro Macíase Picaveu to samé co patronát „*dekadentní Římské říše*“, aniž by však pod tímto označením konkrétně specifikoval, jaké období antických římských dějin má na mysli. Pojítka mezi „*dekadentní Římskou říší*“ a španělskou monarchií éry restaurace pro něj představuje „*rodinné prostředí s parazitujícím plutokratismem*“, které je v konečném důsledku příčinnou socio-politického „*úpadku vedoucího k bezvládní a barbarství*.“⁴²⁹

Zhodnotíme-li na případu Macíase Picavey regeneracionistům tolik připisované etické hodnocení kasikismu, v situaci, kdy autor *El problema nacional* popisuje politický systém restaurace a dobové pracovní poměry mezi průmyslníky a dělníky, patronát a kasikismus získávají negativní konotace. Navzdory této skutečnosti, navrhuje-li plán reforem sloužící k nápravě společenských poměrů restaurace, jako v případě dělnictva, zachovává rétoriku patronského systému.⁴³⁰ Při kritice dělnických poměrů upozorňuje „*na nedávnou historii, jež [dělníkům] nabízela mnohem složitější poměry*“, které nicméně byly „*napravovány (...) hluboce humanitárními institucemi, [jež] obecně [vedly k] rozšíření rodinného poručnictví (tutela familiar), takovými [institucemi] jako [byla] klientela a feudalismus (...)*“ anebo římský patronát, Macías Picaveou poněkud „*skrytý*“ do označení „*gens romana*“. Patronský systém Římské říše a feudální patronát (*patronato feudal*) jsou pro Macíase Picaveu vyjádřením „*(...) racionálního a láskyplného pouta [které] mocné a slabé sdružuje ve velké rodiny*.“⁴³¹ Přípomínku římského patronátu nelze než posuzovat jako paradox a jistý protimluv s ohledem na již uvedenou kritiku poměrů „*dekadentní Římské říše*“ a jejího „*rodinného prostředí s parazitujícím plutokratismem*“ (viz citace 429). „*Rodinné prostředí*“ je v Macías Picaveově myšlení základní charakteristikou patronátu. Způsobuje, že Macías Picavea interpretuje patronát dvojím způsobem:

- 1) Odsuzuje jej, uskutečňuje-li se v politickém řízení země. V politických otázkách země je pak kasikismus obdobou patronátu.
- 2) Přijímá jej (na základě historické praxe), ba dokonce jej toužebně očekává ve znovuobnovené formě, tak aby ve společnosti došlo ke zmírnění sociálních tenzí (viz dělnická otázka).

Shrnutím předchozího rozboru docházím k následujícím závěrům. Domnívám se, že lze Macíase Picaveovi přiřknout představu dvou patronátů. Patronát uplatňovaný v pracovních a akademických vztazích, jenž může být jak pozitivní, tak negativní, nicméně v reálných podmínkách restaurace jej Macías Picavea vnímá spíše jako negativní. Vedle něho ještě existuje jiná obdoba patronátu, a sice patronát obsažený v kasikismu, který, vykonáván na politické úrovni, je vždy škodlivý. Z hlediska teorie klientelismu je pak Macías Picaveovo myšlení velmi moderní: obdobně jako španělská badatelé kasikismu/klientelismu spojuje

⁴²⁹ MACÍAS PICAVEA, R. *El problema nacional*, s. 183.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 308-309.

⁴³¹ Tamtéž, s. 350.

kasikismus s patronátem, aplikuje pojmy patron a klient na osoby nestejného společenského a mocenského postavení či popisuje stranické příslušníky jako klientelu restauračních stran.⁴³² Konečně jak Macías Picaveovi, tak současným badatelům slouží vztah patron – klient jako základní analytická jednotka, kterou užívají při rozboru společenských poměrů bourbonské restaurace. Dále se však rozcházejí: zatímco současní badatelé v souvislosti s kasikismem píšou o vztahu patron – klient jako patronátu, nebo o klientelismu – obvykle v závislosti na lingvistické tradici či oborové příslušnosti (viz podkapitola 5.3); Macías Picavea hovoří *vždy* o patronátu, případně kasikismu, nikdy však o klientelismu. Tyto rozdíly v pojmosloví nejsou nahodilé. Je třeba rozlišovat patronát na jedné straně a teorii klientelismu na straně druhé jako dvě podobné, ale přesto odlišné skutečnosti. Jak již bylo výše řečeno, v obou případech je základní analytickou jednotkou vztah patron – klient, dáno totožnou rétorikou společného pojmosloví regeneracionistů a sociálních vědců. V prvním případě se jedná o patronát jako produkt středověkého myšlení vycházející z původní římské tradice, v druhém případě o teorii klientelismu. Píše-li Macías Picavea o patronátu, má na mysli jeho tradiční podobu. Proto pro něj patronát v souladu s historickým vývojem představuje legální (byť mnohdy nespravedlivou) instituci, spravovanou patronským zákonem (*Ley Patronal*).⁴³³ Naproti tomu současní badatelé, ať už se vyjadřují prostřednictvím pojmů patronát nebo klientelismus, vychází z teorie klientelismu, kde legalita vztahu patron – klient, není-li přímo popřena, je přinejmenším zpochybněna; v takovém případě jsou klientské vztahy označovány za pololegální a neformální.⁴³⁴ V důsledku této pololegality a neformality se vysvětluje, proč španělské historikové a jiní sociální vědci aplikují teorii klientelismu právě na kasikismus.

Ještě se vraťme k analytické kategorii vztahu patron – klient. Doboví kritici a současní badatelé se rozcházejí v tom, čím vztah patron – klient naplňují. Přesněji řečeno, na rozdíl od prací současných španělských a jiných sociálních badatelů vztah patron – klient není v podání Macíase Picavey na žádném místě *El problema nacional* definován. Macías Picavea nehovoří o reciprocitě – leckdy zdůvodňované závazkem daru, délkou relace či povahou vztahu z pohledu dobrovolnosti či nátlaku. Právě tyto analytické znaky jsou tím, co současní španělské, ale i jiní badatelé považují za nedílnou součást teorie klientelismu. V *El problema nacional* tuto charakteristiku vztahu patron – klient nenalezneme, proto není možné myšlení Macíase Picavey spojovat s teorií klientelismu.

⁴³² Stranickou klientelu zmiňuje Macías Picavea při popisu (jeho slovy) „mechanismu, který vytváří zdání konstitučního parlamentního systému.“ Viz: MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 185-186.

„A tak jsou ve velkém množství vyhlášovány dekrety a nařízení, těmi, jež jsou k tomu sotva způsobilí, neznalí procesu vydávání zákonů a země, pro niž toto činí, (...) nikoliv ve prospěch veřejnosti či spravedlnosti, nýbrž pro uspokojení tužeb a vášní parazitující klientely, která se podílí na fikci vládnoucí strany!“ (tamtéž, s. 186)

⁴³³ MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 309.

⁴³⁴ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 194. EISENSTADT, S. N. – RONIGER, L. *Patrons, Clients and Friends*, s. 48.

Carlos Dardé s odkazem na Eisenstadtovu a Ronigerovu knihu *Patrons, Clients and Friends* (...) vnímá vztah patron – klient jako „nezávislý na jakékoliv instituci či zákonu.“ Viz: DARDÉ, C. *Vida política y elecciones*, s. s. 199.

Simona Piattoniová popisuje klientské vztahy, respektive, jejími slovy „klientskou úmluvu“ (*clientelist deal*) „jako ne plně legální“. Viz: PIATTONI, S. *Clientelism, Interests and Democratic Representation*, s. 5-6.

Podle Ernesta Gellnera nemusí být patronát (patronáž) vždy bezpodmínečně nelegální. Vztah patron – klient, jímž naplňuje patronát, se pohybuje a překračuje hranici legality a ilegality. Více ve: GELLNER, Ernest. *Patrons and clients*. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977, s. 4.

8.5.2 Costa, Isern, Azcárate, Navarro, Sánchez de Toca, Senador Gómez

Joaquín Costa taktéž pracuje s pojmy patron a klient. Vzhledem ke kompilačnímu charakteru „*Oligarchie a kasikismu*“, v okamžiku, kdy cituje výroky respondentů *Atenea*, tyto výrazy, v nich obsažené, automaticky přejímá. Uvádí je v souvislosti s Macíasem Picavou,⁴³⁵ o němž jsem psal v předchozím oddíle, či v souvislosti se Sixtem Espinosou,⁴³⁶ jehož názory rozebírám v oddíle následujícím. Také Costa své názory na kasikismus a společenské dění restaurace formuluje prostřednictvím výrazů patron a klient. V Costově obecném popisu kasika zaznívá tatáž rétorika typická pro klientelismus: kasik je obklopen klientelou, proto se dá očekávat, že, byť jej k němu Costa přímo nepřirovnává, vystupuje v jejím zájmu jako patron. S ohledem na kasikovy neomezené pravomoci, jež se projevují například při řešení finančních otázek, Costa informuje, jak kasik rozděluje „*poplatky ne podle poměrných pravidel v souladu s instrukcemi ministerstva financí, nýbrž podle uvážení a s ohledem ke své klientele, (...)*.“⁴³⁷ Jako klienta pak dokonce označuje samotného tvůrce politického uspořádání restaurované bourbonské monarchie, Antonia Cánovase del Castilla (více o něm viz podkapitola 7.1), o němž píše následující:

„(...) jeho morálka je tak podřadná jako ta chudého d'ábla, je klientem Guardia civil,⁴³⁸ které dal oprávnění k loupení a útisku, a neměl by být označen za nikoho menšího než za veřejného nepřítel.“⁴³⁹

Výrazy patron a klient jsou součástí slovníku Damiána Iserna, Sáncheze de Tocy, Senadora Gómeze či Gumersinda de Azcárate, nicméně jen u posledně dvou uvedených se přibližují pojmům užívaných v teorii klientelismu. Zatímco Isernovi⁴⁴⁰ slouží výraz klient – tak jak je mimo jiné běžné v současnosti, k označení „zákazníka“ advokátní kanceláře, Azcárate,⁴⁴¹ Luis Navarro,⁴⁴² Sánchez de Toca,⁴⁴³ Senador Gómez⁴⁴⁴ jej (v případě posledně jmenovaného i spolu s patronem), obdobně jako Macías Picavea, dávají do souvislosti

⁴³⁵ Jak uvádí Costa, byl to právě: „*Nedoceněný Macías Picavea, který podle mého názoru (názoru Joaquína Costy – pozn. PŠ) s největší jasnozřivostí diagnostikoval španělskou zvrácenost a [když] národu přiřkl jednání [nechat se] reprezentovat oligarchy, jež si získávají svou klientelu mezi nejničemnějšími a nejbestiálnějšími v zemi, (...)*.“ Viz: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 31.

⁴³⁶ Costa zmiňuje Espinosův model kmotrovství jako typ patronátu, který, bude-li ve společnosti uplatňován, pomůže odstranit kasikismus. Jako příklad hodný následování uvádí činnost patrona – kmotra dolní Alpujarry. „*Občané [by se měli] sdružit do obranných spolků [bojující] proti kasikům a jejich nástrojům, [sjednotit se] kolem patrona kmotrovství dolní Alpujarry či okolo jiného jemu podobnému.*“ Viz: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 152.

⁴³⁷ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 16.

⁴³⁸ *Guardia civil*, do češtiny někdy též překládaná jako *Civilní garda*, je název bezpečnostních složek Španělského království, založených přibližně v polovině 19. století.

⁴³⁹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 38.

⁴⁴⁰ Don Damián Isern. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 166.

⁴⁴¹ AZCÁRATE, G. *El régimen parlamentario en la práctica*, s. 44, 60-61, 131-132, 270-271.

⁴⁴² Don Luis Navarro. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 336.

⁴⁴³ Don Joaquín Sánchez de Toca. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 349.

⁴⁴⁴ SENADOR GÓMEZ, Julio. *Castilla en escombros. Los derechos del hombre y los del hambre*. Madrid: Instituto de Administración Local, 1978, s. 172-173, 361.

s politikou, politickými stranami a volebními podvody. Tak jako autor *El problema nacional* i Senador Gómez rozlišuje dvojí podobu pojmu patron, v grafické podobě zapisované „patrón“ či „patrono“. V prvním případě jím míní stát jako „nejvyššího patrona“,⁴⁴⁵ ve druhém jím označuje průmyslníky, přičemž jako klienty (klientelu) nazývá dělníky.⁴⁴⁶ Navzdory častému užívání výrazů patron a klient Senador Gómez takřka vůbec nepracuje s pojmem patronát, nezaměňuje jej a ani jej nijak nespojuje s kasikismem. Rovněž jako v případě Macíase Picavey pro všechny v tomto oddíle uvedené autory platí, že nedostatečná charakteristika vztahu patron – klient znemožňuje, aby byli spojováni s teorií klientelismu.

8.5.3 Sixto Espinosa: kmotrovství jako sociální interakce odstraňující kasikismus

Kdo by přirovnával instituci povahou totožnou kasikismu takovou jakou je kmotrovství, o které nám na příkladu dolní Alpujarry, pojednal pan Espinosa? Peredív don Celso je poručník, je otec, vůdce a ochránce své obce, kterou navzdory své neznalosti hájí před útoky administrativy, jež je řízena oligarchy nebo kasiky; je dobrý, vládne bez jiného zřetele, než dobra kolektivu, jehož součástí je; ztělesňuje aristotelovský koncept aristokracie, koncept patriarchátu nebo přirozeného patriciátu: je takový, jakými by na jeho místě ve všech obcích, okresech a provinciích měli být ostatní; nikdo však neříká, že don Celso je kasik.“⁴⁴⁷

Joaquín Costa

Kromě pojmů patron a klient se mezi dobovými kritiky objevuje termín kmotrovství. Do souvislosti s kasikismem jej dává pouze Sixto Espinosa, respondent madridského *Atenea*. Espinosův vztah kasikismu a kmotrovství se diametrálně liší od představy antropologa Joana Frigolého, jehož názor je třeba na tomto místě znovu připomenout. Frigolé vnímá kasikismus a kmotrovství jako komplementární jevy, kdy jeden, ať už chtěně či nechtěně, vyvolává či je příčinnou druhého (viz oddíl 5.3.5). Espinosa jejich provázanost sice také nevyklučuje: kmotrovství „reprezentuje něco takového jako zadní stranu kasikismu“,⁴⁴⁸ na rozdíl od Frigolého však Espinosa považuje kmotrovství za nástroj proti kasikismu samotnému. Kmotrovství představuje prevenci, způsob jak společnost před kasikismem ochránit a nakonec ji od něj s konečnou platností zbavit. Jak píše Espinosa:

⁴⁴⁵ SENADOR GÓMEZ, J. *Castilla en escombros*, s. 93, 121, 291.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 167, 269-270, 386-387.

⁴⁴⁷ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 132-133.

⁴⁴⁸ Espinosa popisuje kmotra následujícím způsobem: „jedná se (...) o uznávanou a respektovanou osobu, [disponující] určitou mírou moci, porozuměním a vlivem, jež mu umožňují stát se vůdcem, rádcem a ochráncem slabších než je on sám, osob přijmutých do sdružení (comunión) a kteří se v tomto vztahu označují jako jeho 'compadres'“. O kmotrovství udání následující: „Kmotrovství reprezentuje určitý druh duchovního příbuzenství, které spojuje větší či menší počet rodin pouty morální solidarity, jež je činí silnými. Prostřednictvím něho [kmotrovství] se domácnost rozšiřuje, aniž by ztratila cokoli ze svého soukromí.“ Viz: Don Sixto Espinosa. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 120.

„Prostřednictvím pouta kmotrovství, jedinec vychází ze své izolace, nabývá větší síly a vytrvalosti vůči ranám osudu, bezpráví, vymáháním a podvodům [páchaných] kasikem, který jen žije z opuštěnosti a administrativní činnosti; který pouze tyje z nejednotnosti rodin, zanedbanosti a ustrašenosti měst postrádajících osobní morálku.“⁴⁴⁹

Jak Costova, tak i Espinosa kritika kasikismu je voláním po „změně vlády nejhorších za nejlepší“. Na rozdíl od Costy a jiných respondentů *Atenea*, jediný Espinosa tuto změnu spojuje s kmotrovstvím. Kmotrovství považuje za ohroženou a mizící instituci, „oslabovanou a zanikající ve prospěch neustále se rozšiřujícího kasikismu“; má-li se uskutečnit obroda politické elity „je záhodno obnovit a posílit tyto patriarchální zvyky a rozšířit je do co nejširších společenských kruhů (...), je nevyhnutelné, aby neutrální, zdravé a dobře situované třídy vynaložily úsilí zastavit rozklad kmotrovství“ a jak Espinosa dodává, nakonec jej před definitivním vymizením zachránit.⁴⁵⁰

8.6 Historický exkurz III: vládní regeneracionismus aneb „revoluce shora“. Úsilí restauračních politiků o rozložení kasikismu: Silvela, Maura, Canalejas

At' už jsou dnes naše politické zvyky jakékoliv, kasikismus přetrvá jako nezbytné zlo, na způsob určitých onemocnění, které nemohou zmizet, protože by způsobili smrt nemocného; tak dnes politické strany nechtějí slyšet o vymýcení kasikismu, v jehož odstranění, třebaže je narušuje, vidí ohrožení své vlastní existence.“⁴⁵¹

Álvaro de Figueroa y Torres (hrabě Romanones)

Bylo by ovšem chybné si na základě předchozích kapitol představovat, že by se dobová kritika kasikismu omezovala jen na regeneracionisty, Generaci 98 či Generaci 14, tedy převážně příslušníky středních vrstev španělské společnosti. Nelze vnímat antikasikiální diskurz jako jediný způsob kritiky restauračního režimu, prostřednictvím něhož by se střední vrstvy chtěly domoci podílu na vládě. Konečně ani přístup ke kasikismu není kritériem, jež by

⁴⁴⁹ Don Sixto Espinosa. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 120.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 120.

⁴⁵¹ FIGUEROA Y TORRES, Álvaro de. *Biología de los partidos políticos*. In *Obras Completas del Conde de Romanones*. Tomo II, Madrid, Plus-Ultra, 1949 (ed. or. 1892), s. 261. Citováno podle: MORENO LUZÓN, J. *Sobre críticas, conceptos y cambios*, s. 281.

od sebe nutně rozlišoval intelektuály středních vrstev na straně jedné a politické a aristokratické elity na straně druhé.⁴⁵² Jinými slovy kritika kasikismu tak přicházela i „shora“, z vládních kruhů, čili od těch, jimž kasikismus měl plně sloužit jako nástroj k uplatňování dominance, tak jak si představovali Costa, Azcárate a další regeneracionisté, ale také zastánci ekonomické interpretace, Herr či Tuñón de Lara.

Kritika kasikismu se na politické scéně objevila v podobě tzv. vládního regeneracionismu (*regeneracionismo gubernamental*). Tímto označením je ve španělské historiografii označován neformální ideový směr, jehož zastánci, ovlivnění regeneracionisty, prosazují na politické scéně mnohé z regeneračních představ a návrhů, které, jak předpokládají, přinesou očekávanou obrodu národa. K nejvýznamnějším „vládním regeneracionistům“ lze řadit Franciska Silvelu, Antonia Mauru a Josého Canalejase. Všechny tři uvedené politiky spojovala kritika kasikismu ve větší či menší míře doprovázená snahou o jeho odstranění.

První z nich, předseda konzervativců, Francisco Silvela (1843 – 1905), se stal předsedou vlády na přelomu 19. a 20. století, v době společenské a politické krize (*Desastre del 98*). Krátce po válečné porážce Silvela publikoval článek „*España sin pulso*“ (*Španělsko bez pulsu*), v němž s typickou regenerační rétorikou plnou organicistických příměrů odsoudil španělskou národní mentalitu a dosavadní politiku, přičemž namísto východisek se autor omezil jen na „volání po změnách“ bez konkrétního programu.⁴⁵³ Přesto článek Silvelu proslavil a svým způsobem znamenal počátek období vládního regeneracionismu. Po vraždě zakladatele konzervativní strany a tvůrce režimu Antonia Cánovase byl Silvela zvolen předsedou strany, aby po „volebním vítězství“ konzervativců, jej posléze král pověřil sestavením vlády. Silvelovo regenerační úsilí směřovalo především ke komunální politice, všeobecně považované za zdroj kasikismu, jehož odstranění měla zajistit reforma obecní samosprávy. V důsledku nutnosti řešit „naléhavější“ záležitosti k její realizaci nakonec vůbec nedošlo. Sjednávání podmínek míru po prohrané španělsko-americké válce, ekonomické problémy a zejména zhoršení dělnické otázky nakonec stály za Silvelovým pádem,⁴⁵⁴ čímž umožnily další poklidné přetrvávání kasikismu.

Teprve Antonio Maura (1853 – 1925), původní stranickou příslušností liberál, nakonec Silvelův nástupce na postu předsedy konzervativců, se pokusil o „vymýcení kasikismu“ (*descuaje de caciquismo*). Maura, již coby předseda vlády (1907 – 1909), ve snaze „realizovat revoluci shora, aby nebyla vykonána zdola“⁴⁵⁵ – jak se ostatně sám nechal slyšet, nakonec odmítl uvést v praxi příliš experimentální či autoritativní myšlenky regeneracionistů; věrný konzervativnímu přesvědčení, rozhodl se pro reformu „v mezích“ restauračního systému. Za největší Maurův úspěch v boji proti kasikismu lze považovat vytvoření a následné přijetí tzv. volebního zákona (*Ley electoral*), jenž odnímal lokálním autoritám

⁴⁵² Dokladem toho je Costova „*Oligarchie a kasikismus*“, do níž po boku regeneracionistů, příslušníků generace 98 a jiných intelektuálů neváhali přispět restaurační politici Antonio Maura a Joaquín Sánchez de Toca.

⁴⁵³ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 200-201.

Jak píše Pro Ruiz, Silvela, v letech 1890 – 1892 po Cánovasovi „druhý muž“ konzervativců, musel načas odejít ze strany, poté co ji kritizoval za korupční praktiky a volební manipulaci. (tamtéž, s. 200)

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 221-224.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 232.

kontrolu nad volebními obvody, což v praxi mělo znamenat snížení rizika podvodů.⁴⁵⁶ Zákon mimo jiné přidělil pravomoc nejvyššímu tribunálu (*Tribunal Supremo*) přezkoumat sčítání hlasů, budou-li vzneseny námitky vůči průběhu volebního procesu. Obdobně jako v předchozích letech však hned následující volby vyvolaly nová obvinění z manipulace a podvodů.⁴⁵⁷ Další Maurovy kroky na cestě za odstraněním kasikismu však již nenásledovaly. Maura nedocenil sílu nastupujících regionálních a dělnických hnutí obávajících se „revoluce shora“; několikadenní represivní pacifikace protestního shromáždění, kde většinu tvořili demonstrující socialisté, katalánští nacionalisté, ale i anarchisté – událost, ve španělské historiografii známá pod jménem *Semana Trágica*, jej nakonec připravila o funkci předsedy vlády.

José Canalejas (1854 – 1912), předseda liberální strany a premiér v letech 1910 – 1912, je mnohými španělskými historiky považován za nejvýznamnějšího politika restaurace. Canalejas dokázal sjednotit jednotlivé frakce liberální strany, na něž se po Sagastově smrti rozdělily, pozitivním přístupem k regionálním požadavkům a důsledným řešením sociálních otázek (dělnictvo) přispěl ke stabilizaci režimu. Ve srovnání s Maurou tak důrazně proti kasikismu nevystupoval, na rozdíl od svého předchůdce na postu premiéra se nepokusil o reformu volebního systému; Canalejasova kritika kasikismu se projevila spíše nepřímou při kritice sociopolitické hegemonie velkých vlastníků půdy, a sice režimních velkostatkářů a jiných latifundistů.⁴⁵⁸ Podobně Canalejas vystupoval proti církevním kruhům a anarchistům. Canalejasovu snahu o demokratizaci režimu, „přitáhnout“ a zapojení co nejširších mas obyvatelstva, zakomponování nových ideových proudů do politického systému monarchie, násilně ukončil anarchistický atentátník.

Vraždou Canalejase skončila etapa vládního regeneracionismu, která, navzdory určitým přínosům (pokrok v řešení sociální a regionální otázky), z pohledu boje proti kasikismu ztroskotala. Přání mnohých regeneracionistů a jiných dobových kritiků nebylo restauračními politiky naplněno: systém kasikismu se nepodařilo rozbít. Pravdu měl hrabě Romanones, předseda liberálů a několikanásobný premiér, který (viz citace 451) v duchu organicistické rétoriky dobové kritiky přirovnal kasikismus k nevyléčitelné nemoci a nemocného k politickým stranám. Jakýkoliv pokus o násilné odstranění kasikismu by zároveň přivodil smrt pacienta, a tím tedy i politického systému restaurace. Tato metafora kasikismu jako systému nezvratně provázaného s režimem restaurace nabývá na významu nejen v důsledku toho, že je názorem současníka, ale především proto, že je svědectvím přímého aktéra dění.

⁴⁵⁶ MORENO LUZÓN, J. Sobre críticas, conceptos y cambios, s. 296.

⁴⁵⁷ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 233.

Podle Pro Ruize volební zákon z roku 1907 v důsledku znění článku 29 způsobil „automatické dosazení [uchazeče] v těch distriktech, v nichž se počet kandidátů rovnal počtu zastupitelských křesel, jež bylo třeba obsadit; tento způsob 'jediného kandidáta' nebyl ku prospěchu demokratické legitimacy a politické kultury země.“ Převaha takovýchto volebních obvodů, jež splňovaly podmínky pro uplatnění znění článku 29, tak vlastně paradoxně vedla k upevnění moci kasiků a rurálních oligarchů, kteří tyto volební distrikty tradičně ovládali. V důsledku toho volební zákon z roku 1907 žádnou reálnou změnu nepřinesl, čímž, slovy Pro Ruize, „Maura nechal většinový volební systém netknutý.“ (taměž, s. 233)

⁴⁵⁸ ORTÍ, Alfonso. Fundación, límites de clase y crisis de hegemonía del Estado de la restauración: agonía del orden canovista y conflicto social. In: *Centenario de la „información de 1901“ del Ateneo de Madrid sobre „Oligarquía y Caciquismo“*. Ateneo de Madrid: Editorial Fundamentos, 2003, s. 170-198.

Koneckonců je třeba si uvědomit, že cesta, jež předcházela úsilí restauračních politiků při odstraňování kasikismu, nebyla zdaleka „čistá“. Canalejas, paradoxně ten, který je z restauračního panoptika tolik vyzdvihován, dostal se k moci prostřednictvím téhož systému.⁴⁵⁹ V tom tkví tragičnost a absurdita politického uspořádání restaurace: jakýkoliv pokus o rozložení kasikismu byl umožněn jedině participací na témže systému.

⁴⁵⁹ Jak píše Romero Maura: „Na začátku století díky své antiklerikální kampani sklídl Canalejas velký obdiv v řadách prostých lidí a žurnalistů. Získal tím proslulost, nikoliv moc. V roce 1905 již opustil tyto metody a v roce 1910 se moci zmocil s pomocí kasikálních frakce vytvořené [za účelem odstranění nebezpečí, které] představovala jiná kasikální frakce vedená příslušníkem téže strany, Segismundo Moretem.“ Více ve: ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 28.

9. Sociální interakce kasikismu v kontextu politického režimu restaurace

9.1 Identita kasika

Cílem této podkapitoly je zodpovědět následující otázky: Jestli a jakým způsobem dochází k proměnám identity kasika? V návaznosti na již uvedené interpretační proudy, k jakým sociálním třídám je přiřazován? Jaké bylo původní povolání kasika? Bylo osobní bohatství základním předpokladem pro vykonávání úlohy či „profese“ kasika? Analýzu této polemické, takřka až kontroverzní problematiky, začínám názory dobových kritiků, dále pokračuji chronologicky po časové ose až do současnosti.

Termín *cacicazgo* (viz oddíl 5.3.6) slouží Manuelu Azaňovi při identifikaci kasiků, respektive při určení původu jejich moci. *Cacicazgo* (nebo-li kasikismus) pak existuje ve dvojí formě: ekonomické a politické. Zatímco v případě ekonomického *cacicazgo* je vlastnictví půdy základem vlivu a moci kasiků, pak politická podoba *cacicazgo* nespočívá v hmotném bohatství, ale v mentálních schopnostech jeho strůjců. Podle Azaňi tato forma kasikismu v dobovém Španělsku převažuje. Nejčastějšími vykonavateli politického *cacicazgo* jsou pak venkovští lékaři, kteří mezi kasiky tvoří většinu.⁴⁶⁰ Yanini Montesová připisuje Azaňově interpretaci moci kasiků, čili vizi ekonomického a politického *cacicazgo*, původ veškerých dalších historiky utvářených interpretací kasikismu.⁴⁶¹

Jestliže Azaña spojuje kasikismus s lékařskou profesí, podle Moreno Luzónovy interpretace Unamunových myšlenek jsou kasikové především advokáti.⁴⁶² Jedná se dle mého názoru o do značné míry zkreslující pohled. Moreno Luzón cituje Unamunův text, ve kterém autor problematiku kasikismu vůbec nezmiňuje. V něm sice Unamuno píše o advokátech, jimiž má na mysli politickou elitu jako celek, nikoliv však kasiky. Jak tedy vysvětlit, že Moreno Luzón připisuje Unamunovi zaměnitelnost advokátů a kasiků? Tento názor lze nejspíše vyvodit z Unamunova tvrzení, v němž ztotožňuje zájmy a mentalitu advokátů se zájmy a mentalitou venkovanů, čímž se na politické úrovni, kterou advokáti-politikové dosahují, „*advokacie opírá o rustikalismus a rustikalismus o advokacii.*“⁴⁶³ Moreno Luzónovo ztotožnění advokátů a kasiků pak nejspíše vyplývá z Unamunova názoru o nevzdělanosti, nikoliv však intelektuální slabosti kasiků, kteří, využívajíce negramotnosti venkovského lidu, plní na španělském venkově veřejnou reprezentační funkci ztvrzující jejich

⁴⁶⁰ AZAÑA, Manuel. *Caciquismo y democracia*. In *Obras completas*, s. 270.

⁴⁶¹ YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 106.

Jiný názor zastává Carlos Dardé, který původ ekonomické interpretace vedle Brenana sice také přikládá Azaňovi, jemuž však, na rozdíl od Yanini Montesové, původ politické interpretace nepřipisuje. Viz: DARDÉ, C. *Vida política y elecciones*, s. 194.

⁴⁶² UNAMUNO, M. *La civilización es civismo*, s. 879-880.

„*Advokacie je jednou z nejhorších pohrom našeho současného Španělska. Téměř všichni naši političtí vůdcové jsou advokáti.*“ (tamtéž, s. 879)

⁴⁶³ Tamtéž, s. 880.

„*Advokát cítí tajnou sympatii k zemědělci (rústico), tak jako zemědělec (rústico) k advokátovi.*“ (tamtéž s. 879)

tamní dominantní postavení (viz citace 386). Přesto nelze přehlédnout zásadní rozpor mezi Moreno Luzónem a jeho interpretací Unamuna a Unamunem samotným: Unamuno, hovoří-li o advokátech, má na mysli politickou elitu, zmiňuje-li se o kasicích, chápe je jako zástupce komunální politiky, nepíše o nich jako o vrcholných politicích. Na základě výše uvedeného se domnívám, že kasikové dle Unamunovy interpretace nepronikají do národní politické sféry, jak se Moreno Luzón snaží připsat Unamunovým výroky.

Zatímco Azaña – v závislosti na výkonu ekonomického či politického *cacicazgo*, chápe kasiky jednak jako bohaté jedince, zástupce pozemkové aristokracie, nebo jednak jako příslušníky střední třídy (lékaři), Unamuno je dle Moreno Luzónovy interpretace považuje vždy jen za příslušníky střední třídy (advokáti), pak Tuñón de Lara vycházejíc z ekonomické interpretace kasikismu označuje kasiky – zcela pejorativně, za „obecní boháče“ (*el ricacho del pueblo*); velkostatkáře (*terrateniente*) či jejich zástupce.

„Kasik je obecní boháč, je velkostatkář nebo zástupce velkostatkáře, který sídlí na [velkostatkářově] dvoře; na něm závisí, zda zemědělství dělníci pracují nebo umírají hlady, zda jsou kolóni vyhnáni z půdy, nebo zda ji mohou obdělávat, (...). Obecní Guardia civil je s ním spolčena, učitel – který žije nuzně – musí se mu podrobit, farář raději upřednostňuje spolupráci s ním; jedním slovem, je novým feudálem, je všemocným pánem.“⁴⁶⁴

Jak doplňuje Tuñón de Lara, kasik je velkostatkářem nebo jeho správcem, nachází-li se v oblastech latifundií (velkostatků); naopak v zóně minifundií, malých pozemků, „v severní části mesety⁴⁶⁵ a v Galicii je téměř vždy středním vlastníkem (*un propietario medio*), většinou [vykonávající povolání] lichváře.“⁴⁶⁶ Také Azaña připisuje kasikovi profesi lichváře: „Velká část španělských kasiků se živí lichvou; a tak, ctižádost řídit, odvaha a povýšenost, které jsou původně hybnou silou kasika, se zocelují v chamtivosti lichváře.“⁴⁶⁷ Koneckonců i Unamuno hovoří o kasicích v souvislosti s lichvou. V Unamunově případě, na rozdíl od Azañi a Tuñóna de Lary, se jedná pouze o obrazné přirovnání, aniž by Unamuno považoval lichvu za profesi typicky kasiky vykonávanou.⁴⁶⁸ Také podle Richarda Herra úlohu kasiků zastávali lidé z rozličných profesí. „Byli jimi lokální zmocněnci velkostatkářů; starostové (*alcaldes*) nebo

⁴⁶⁴ TUÑÓN DE LARA, Manuel. *La España del siglo XIX*. Vol. 2, Barcelona: Laia, 1960, s. 44-45.

⁴⁶⁵ Meseta je označení pro náhorní plošinu nacházející se ve španělském vnitrozemí zejména v regionech Castilla-La Mancha a Castilla-León.

⁴⁶⁶ TUÑÓN DE LARA, Manuel. Los intelectuales y el caciquismo. In TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Medio siglo de cultura española (1885 – 1936)*. Madrid: Tecnos, 1977, s. 139. Citováno podle: GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1352.

⁴⁶⁷ AZAÑA, Manuel. Caciquismo y democracia, s. 270.

⁴⁶⁸ Don Miguel de Unamuno. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 367-368.

„Dospěl jsem k názoru, že většina z našich obcí potřebuje kasiky, tak jako jsou potřební lichváři. (...) To, že je lichvář [ve své podstatě považován] svým způsobem za čestého, je špatnost, o čemž není pochyb; ale [jeho existence a všobecné uznání] je důsledkem našeho ekonomického stavu [důsledkem] velké zaostalosti, a pouze portřednictvím zemědělských kreditních institucí (*instituciones de crédito agrícola*), bank a zemědělských záložen (*caja rural*), bude [lichvář] překonán.“ (tamtéž, s. 367-368)

jiní místní úředníci; nebo nezávislí političtí bosové (bosses), kteří řídili celé správní okresy (districts).“⁴⁶⁹

Takzvaná politická interpretace kasikismu vytváří v návaznosti na režim restaurace odlišnou identitu kasiků. Dle tohoto názorového proudu moc kasiků nevyplývala z míry bohatství, jinými slovy, sociální role kasika nebyla vázána, ani nijak podmíněna rozsáhlostí majetku, ať už kasik svého vlastnictví nabyt a disponoval jím oprávněně či neoprávněně. Jak přímo poznamenává Varela Ortega: „*Kasik nebyl nezbytně osobou, jež by uchvacovala bohatství nebo ekonomickou moc, [což jsou] dostatečné důvody pro dosažení politického vlivu.*“⁴⁷⁰ Tentýž autor nachází kasiky jak mezi bohatými sociálními třídami, tak mezi lidmi, kteří k nim nepatří. V prvním případě se „*vždy*“ jedná o velkostatkáře, bankéře, průmyslníky, v druhém případě o jedince, kteří (těm prvním) jsou „*[připraveni] k službám*“.⁴⁷¹ Jinak řečeno podle Varely Ortegy, se kasikiální síť *nemusely*, nýbrž pouze *mohly* utvářet na základě ekonomické moci; vysoké finanční prostředky nebyly předpokladem, ba dokonce jedinou a nezbytnou podmínkou kasikovy „*profese*“. Jak Varela Ortega vypisuje z pramenů, vedle bohatých velkostatkářů:

*„Jistý advokát řídil gamacistický aparát v Palencii a jiný vzdělanec (letrado) alonsistický [aparát] z Burgosu; zatímco v Zamoře byl inženýrem šéf sagastinoců [pak v témže městě] burzovní makléř [jinak] obchodník obilovinami [byl šéfem] konzervativců. Camo, politický přítel v provincii Huesca (...), byl skromným cukrářem.“*⁴⁷²

V tomto výčtu by bylo možné pokračovat dále. Jak dodává Varela Ortega: „*doboví statkáři (hacendados) mluvili o zpusnutí lokální politiky, zamořené*“ – přejímajíc jistý dobový komentář – „*vulgárním kasikismem nebo administrativními záležitostmi nižší třídy malých despotů (tiranos chicos)*“.⁴⁷³ Také tyto malé despoty považuje Varela Ortega za kasiky, jsou pro něho „*lidmi*“ – opět využívaje dobové reflexe „*'bez postavení a jména', jež ovládají distrikty 'bez vlastnictví a štěstěny.*“⁴⁷³

Obdobně se vyjadřuje Romero Maura, další příslušník politické interpretace kasikismu. Stejně dobře se kasikem mohl stát jak „*andaluský nebo extremadurský velkostatkář, kastilský obchodník obilovinami, galicijský advokát s dobrým zázemím pro vykonávání advokacie, [tak] notáři, lékaři, vinaři, (...).*“ Z pohledu ekonomické interpretace pak Romero Maura zachází ještě do větších extrémů, než Varela Ortega, když prvně jmenovaný mnohdy posuzuje

⁴⁶⁹ HERR, Richard. *Spain*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1971, s. 115.

⁴⁷⁰ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 437.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 364.

⁴⁷² Tamtéž, s. 365.

„*Gamacistický aparát*“ představuje politickou frakci řízenou Gabrielem Maurou Gamazem (1879 – 1963); „*alonsistickým aparátem*“ je pravděpodobně myšlena politické uskupení Manuela Alonsa Martíneze (1827 – 1891) a za „*šéfem sagastinoců*“ se neukrývá nikdo jiný než zakladatel liberálů Práxedes Mateo Sagasta (1825 – 1903).

⁴⁷³ Tamtéž, s. 366.

finanční situaci kasiků za velmi špatnou: „(...) v pramenech nechybí příklady kasiků zcela postrádajících peníze,“ a to navzdory tomu, že „se jedná o lidi více méně urozené [toho času] ve finančním úpadku,“ byť v mnohých případech „to byli lidé původem plebejci“, kteří se přes počáteční hmotnou nouzi, domohli vlivu, jenž pramenil z příslušnosti k jedné či druhé restaurační straně (konzervativní nebo liberální). Pokud se jednalo o původní příslušníky „neurozených tříd“, funkce lokálního stranického vůdce každému z nich v konečném důsledku mohla zajistit sociální vzestup.⁴⁷⁴

Navzdory předchozímu výkladu, zastánci politické interpretace kasikismu nevyklučují, že kasiky mohl být i majetní jedinci, jejichž bohatství plynulo z jejich aristokratického původu. Jak uvádí Romero Maura: „silný nebo bohatý muž s tituly (*deudos*) má velké výhody (...).“ Nicméně, jak tentýž autor dodává, je leckdy velmi těžké, ne-li nemožné, zjistit, která část vlivu převažuje, jestli je jeho pozice kasika dána samotným aristokratickým původem, nebo příslušností k lokální stranické organizaci, jejíž hlavou bývá. Co danému kasikovi umožnilo stát se kasikem? Co je předpokladem pro výkon „jeho práce“? Z čeho pramení kasikova síla, jsou-li oba vlivy těžko rozpoznatelné? Pro Romero Mauru klíč kasikovy moci, podmínka nezbytná pro to, aby „se stal kasik kasikem“, tkví v ovládnutí administrativního mechanismu.⁴⁷⁵ O této problematice více v následující kapitole.

Na základě výzkumů poslední generace historiků jsou kasikové přiřazováni k dalším povoláním a sociálním třídám. Například Moreno Luzón sice nevyvrací, že by se mezi kasiky nacházeli velcí zemědělství vlastníci, nicméně, na rozdíl od první generace historiků, je nepovažuje jen za jediné strůjce kasikismu. Podle Moreno Luzóna se kasikové nacházeli mezi pojišťovateli, obchodníky, veterináři a tajemníky obecních radnic, mezi notáři či zapisovateli. Moreno Luzón se domnívá, že v současné době je těžko prokazatelné, že by kasikové „tvořili cosi jako třídu vykonávající služby (*una clase de servicio*) ve prospěch zájmů vlastníků kapitálu (*dueño del capital*).“ Podobně si myslí, že současná historická věda není s to dokázat, že by kasikové přebírali politickou iniciativu. Podle Moreno Luzóna kasikové, třebaže nebyli nezbytně nejbohatší, patřili k horní vrstvě obyvatelstva (*grupo superior*), a tudíž, oproti názoru Romero Maury, se jen zřídka jednalo o osoby bez finančních prostředků. Nicméně, jak se Moreno Luzón domnívá, výkonávání politiky nebylo podmíněno ekonomickou mocí, nýbrž určitou kvalifikací, znalostí a dovedností, jež by umožňovala zacházet se státními prostředky.⁴⁷⁶ Nicméně ani –

⁴⁷⁴ ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 33.

Jako pozoruhodnou a zároveň úsměvnou považuji skutečnost, že pro zdůvodnění teze o neekonomickém předpokladu kasikovy „profese“, vybírá Romero Maura tentýž příklad jako Varela Ortega (viz citace 472). „Vzpomeňte si, že Camo, skutečný prokonzul provincie Huesca, nejslavnější ze všech kasiků tohoto století, jehož jméno vždy vycházelo v bestiáři [dané] epochy, byl prostý cukrář z provinčního města.“ (tamtéž, s. 33)

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 32-33.

„Avšak je zřejmé, že tací muži ve svých distriktech a oblastech vlivu mají sílu, kterou postrádají jiní s tolika soukromými prostředky jako oni, ale s menším nebo žádným poutem se stranickými aparáty.“ (tamtéž, s. 33)

Také viz: ROMERO MAURA, J. Caciquismo as a political system, s. 56.

⁴⁷⁶ MORENO LUZÓN, Javier. Teoría del clientelismo y estudio de la política caciquil (1). *Revista de estudios políticos*, 1995, núm. 89, s. 200-201.

„Tato kvalifikace nebyla přístupna chudým: v zemi analfabetů, byla většina [z možnosti získat určitou kvalifikaci již dopředu] vyloučena, nikoliv však ti z horních vrstev tzv. středních tříd, jež využili příležitosti, kterou jim stát podal na dosah: sociálně povýšit, a dokonce se obohatit. Profesionálové, zvláště pak advokáti, znalí zákona (...), byli více, než prostí rentiéři, připraveni vyvíjet vliv a stát se patrony a [svými] zdroji sloužit administrativě.“⁴⁷⁷

Práce nejmladších zástupců poslední generace historiků kasikismu⁴⁷⁸ pak svým způsobem přezkoumávají tezi Moreno Luzóna, dle níž sice lze hledat kasiky také mezi průmyslníky, ale v důsledku zemědělského charakteru španělské společnosti konce 19. a přelomu 20. století, tito „industriální kasikové“ v porovnání s kasiky-velkostatkáři a kasiky-příslušníky střední třídy tvoří zanedbatelnou menšinu.⁴⁷⁹

Nyní je možné přistoupit a shrnout výše uvedené poznatky tak, abychom se pokusili zodpovědět otázky položené na začátku této podkapitoly, a sice: Jestli a jakým způsobem dochází k proměnám identity kasika? Bylo osobní bohatství základním předpokladem pro vykonávání úlohy či „profese“ kasika? V návaznosti na již uvedené interpretační proudy, k jakým sociálním třídám je kasik přiřazován?

Zatímco první generace historiků ekonomické interpretace včele s Tuñónem de Larou či Richardem Herrem řadí kasiky mezi příslušníky vyšších bohatých tříd a k osobám jim bezprostředně spřízněným, generace historiků politické interpretace zastupovaná Romerou Maurou či Varelou Ortegou nepřisuzuje funkci kasika pouze ekonomickým elitám, ale celému spektru španělské společnosti. Jestliže Tuñón de Larou *mocenský blok* představuje prostředí velkých ekonomických zájmů, pak podle Cruz Artache, shrnujícího politickou interpretaci kasikismu, se kasikové s tímto prostředím neidentifikovali.⁴⁸⁰ V současné době již převládá názor stručně a výstižně vyjádřený Juanem Pro Ruizem: kasikové tvořili sociální skupinu střední třídy, která zakládala svou moc nikoliv na materiálním bohatství, nýbrž schopnosti zprostředkovatele (viz citace 230). Této schopnosti, jak je přesvědčen Moreno Luzón, mohli nabýt jedině prostřednictvím určité kvalifikace, dovedností a znalostí, jež jsou pro výkon kasikovy „profese“ považovány za nepostradatelné.

Podíváme-li se na nejčastější „civilní“ povolání, která jinak kromě „své specifické profese“ kasikové vykonávali, dojdeme k zjištění, že doboví autoři, zástupci politické

⁴⁷⁷ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 201.

⁴⁷⁸ Jedná se o například o případové studie Manuela Marína, Pabla Díaz Morlána či Maríi Sierry. MARÍN, Manuel. El cacique protector. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 21-34. DÍAZ MORLÁN, Pablo. Un ejemplo de clientelismo empresarial: la influencia política del industrial Horacio Echevarrieta. In *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 101-130. SIERRA, María. La Casa Ybarra: política de honor y política de interés. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 3-20.

Nakonec i sám Moreno Luzón analyzoval problematiku „podnikatelských kasiků.“ Více ve: MORENO LUZÓN, Javier. El pleito de los montes. Caciquismo e industria en la sierra del Ducado. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 57-75.

⁴⁷⁹ MORENO LUZÓN, J. Teoría del clientelismo, s. 200.

⁴⁸⁰ CRUZ ARTACHO, S. Clientes, clientelas y políticas en la España, s. 110.

interpretace a nejnovější badatelé takřka stále opakují tatáž zaměstnání: lékař, advokát, starosta. Totéž lze říci o velkostatkářích, byť v jejich případě platí, že příslušníci politické interpretace a poslední generace historiků kasikismu jim upírají prvenství coby *jediných* kasiků, když je řadí vedle již zmíněných třech profesí, jejichž četnost a význam rozhodně upřednostňují. Třebaže je dobová kritika kasikismu (ať už se jedná o regeneracionisty či příslušníky Generace 98) hodnocena jako nevědecká a neustále podléhající etickým soudům, lze říci, že určila veškeré společenské zařazení kasiků: od vrcholných politiků, velkostatkářů, lékařů, advokátů až přes lichváře a kněze. Nakonec i mezi restauračními kritiky nalezneme autory, kteří za kasiky označili bankéře, velkoobchodníky, velkopřemyslníky,⁴⁸¹ tedy ty profese, jež se staly cílem výzkumů kasikismu až u nejnovější generace historiků.

Ať už zvažujeme regeneracionistickou, ekonomickou či politickou interpretaci kasikismu, jeden základní rys spojuje všechny uvedené přístupy: kasik je nezvratně spojován s politickou činností. Rozdíl spočívá v tom, zda tato politická činnost má pro společnost spíše inkluzivní či naopak spíše exkluzivní charakter, téma, které je námětem další podkapitoly.

9.2 Kasikové a kasikismus v kontextu politického režimu restaurace: od represe k sociální inkluzi

9.2.1 Od represe k sociální inkluzi

Podle zastánců ekonomické interpretace kasikismu je třeba hledat příčiny kasikismu v ekonomické a sociální struktuře restauračního Španělska. Veškerá politika, politická praxe je pak pouze odrazem ekonomické kontroly vykonávané na obyvatelstvu elitami (velkostatkáři, finančníky a průmyslníky), kterým kasikové slouží. Tato interpretace kasikismu převládala přibližně v prvních dvou dekádách po druhé světové válce, kdy započal výzkum restaurace. Zastávali ji historikové Ramos Oliveira, Vicens Vives, Tuñón de Lara, Alfonso Ortí či Richard Herr. Již v předchozí kapitole jsem uvedl, že představitelé ekonomické interpretace kasikismu považovali kasiky za příslušníky bohatých tříd, případně dokonce za samotné velkostatkáře, nebo alespoň bezprostřední pobočníky a správce velkostatkářů. A protože byl kasik, vedle své „civilní profese“, „*ve stejném čase politický šéf; závislý na straně, ať už [jako] konzervativec nebo liberál,*“⁴⁸² podílel se na výkonu politiky, dle názoru Herra, po boku starých elit; nebo, jak uvádí Tuñón de Lara, vedle *mocenského bloku (bloque de poder)* starých a nových elit (viz podkapitola 9.3). Dle této ekonomické interpretace, ať už se jedná o Herrův či Tuñón de Larův přístup, kasikismus představoval exkluzivní typ sociální interakce. Slovy Alfonse Ortího: „(...) *politický kasikismus byl*

⁴⁸¹ Don Mariano Ripollés. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 319-322.

Ripollés svým výčtem obsáhne takřka povolání všech sociálních tříd: „*Existují také místní kasici (caciques cantonales) nebo soudních pravomocí zproštění specialisté vulgárního nebo administrativního kasikismu. A existuje, na druhou stranu, dlouhodobě zakořeněný kolektivní kasikismus (de gran arraigo) obávaný v politickém, sociálním a finančním prostředí (orden): [vykonávaný] židovstvem v bankách, velkými industriálními a obchodními společnostmi – například železničními – ; povstalci na venkově, revolucionáři ve městech, stranickými novinami, (...).*“ (tamtéž, s. 321)

⁴⁸² TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XIX*, s. 45.

*institucionálním odrazem lokální dominance existující v nuzném rurálním světě s velkými sociálními rozdíly.*⁴⁸³

Dle politické interpretace nefungoval kasikismus jako systém, jímž bylo možno utlačovat neprivilegované skupiny obyvatelstva restaurace. Také neexistoval za účelem obohacení kasika. Jak poznamenává Romero Maura: „*Je třeba opustit představu, tak vytrvale [zastávanou] v antikasikiální literatuře, že kasikismus přinášel prospěch pouze kasikovi a redukované skupině jedinců jemu spřízněných.*“⁴⁸⁴

Oproti představě kasikismus jako systematického mechanismu, prostřednictvím něhož je lid utiskován, přichází Romero Maura s přesně opačným názorem: kasikismus napomáhá sociální interakci většinově pak považovanou za inkluzivní. Zároveň se Romero Maura nedomnívá, že by existovala pouze exkluzivní menšina, jež by byla systémem kasikismus zvýhodňována, naopak prohlašuje, že těch, kteří těžili z kasikovy přízně, „*bylo mnoho a [patřili] do všech sociálních tříd.*“⁴⁸⁵ Podle Romero Maury bylo všeobecným zájmem vládnoucích elit a kasiků, „*aby obyvatelstvo jako celek žilo relativně spokojené, zejména v těch distriktech, kde by se kasikové mohli obávat, že se proti nim zformují mocné koalice.* Na druhou stranu však jednání elit a kasiků nelze ztotožňovat s dobrovolným altruismem či mecenášstvím, nýbrž je třeba jej posuzovat z hlediska čistého pragmatismu, neboť „*byl záštitou před vojenskými převraty (pronunciamientos) a caudilistickým autoritářstvím,*“⁴⁸⁶ které především ohrožovaly postavení vládnoucích elit. Navíc „*systém [kasikismus] a vyhlídky [klientely] byly takové, že mohly uspokojit dostatečný počet jedinců.*“⁴⁸⁷ V politické interpretaci kasikismus nebyla klientela zcela bezbranná; kasikové a oligarchové s ní nemohli svévolně nakládat. Jak vylývá z citace 486, Romero Maura tak nepokládá klienty za pouhé pasivní jedince; kasikové – v podání teorie klientelismu restaurační patroni, museli vůči své klientele naplňovat určité závazky, jestliže nechtěli ztratit uznání a vliv. Tato Romero Maurova interpretace je vzdálená představám represivního charakteru kasikismus vynucovaná *mocenským blokem* Tuñóna de Lary. Romero Maura, dle interpretace Carlose Dardého, zastává názor, že základ moci kasiků spočívá v přivlastnění politických prostředků komunity:

*„Kasik [jako veřejný činitel] získává moc ze svévolného a prospěchářského výkonu administrativních funkcí: je druhořadé, jakou pro dosažení své pozice [úřadu] zvolil cestu, zda je bohatý či nikoliv, ačkoliv, jestli je bohatý, dosáhne [administrativních funkcí] snadněji; zásadní je, že si udržuje svou funkci [příčemž] přerozděluje politickou podporu (favor), [k čemuž] diskriminačním způsobem využívá veřejnou správu.“*⁴⁸⁸

⁴⁸³ ORTÍ, Alfonso. Estudio introductorio. In COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla. Memoria de Sección y Resumen de la Información.* Madrid: Revista de Trabajo, 1975, s. CCLVI.

⁴⁸⁴ ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 31.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 31.

⁴⁸⁶ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 460.

⁴⁸⁷ ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 32.

⁴⁸⁸ DARDÉ, C. *La aceptación del adversario*, s. 93-94.

K témuž závěru dochází i Varela Ortega, další příslušník politické interpretace kasikismu: „*Jako kasik získával [moc] prostřednictvím kontroly administrativního aparátu, neboť minimálně jeho beztrestnost byla vyžadována pro porušení zákonů, které přeměňovaly ekonomickou moc v moc politickou.*“⁴⁸⁹

Také příslušníci poslední generace historiků neoznačují klienty za pouhé pasivní diváky, objekty dominance kasiků, nebo snad dokonce jejich oběti. Jak píše Moreno Luzón, když interpretuje názory zastánců *sociální agrární historie*: „*Venkovské obyvatelstvo, které tvořilo převážnou část španělské populace epochy restaurace, nepředstavovalo pouhé pasivní pozorovatele [odkázáné] na mechanismus kasikismu (dinâmica caciquista), také se na něm podílelo v souladu s vlastní mentalitou a strategií přežití, ve snaze dosáhnout lepších životních podmínek.*“⁴⁹⁰

Shrneme-li tento oddíl, jsou v historiografii kasikismu zcela jasné dva přístupy: zatímco historikové ekonomické interpretace shledávají kasikismus jako násilný a utlačovatelský systém; počínaje politickou interpretací je kasikismus, v souladu s teorií klientelismu, vnímán jako funkční reciproční model mezilidských vztahů: „*Systém kasikismu se jeví jako rozsáhlý a komplexní mechanismus řízení a přerozdělování přízně (favores).*“⁴⁹¹

9.2.2 Politický režim a volební proces

*Voličstvo ve Španělsku neexistuje, veškeré politické hnutí musí vycházet z rozhodnutí Koruny; ve Španělsku, tedy, není více než jedna moc, moc Koruny; a Koruna, aby změnila ministry a aby změnila většinu prostřednictvím ministrů, nepotřebuje mítí více, než těchto norem.*⁴⁹²

Antonio Cánovas del Castillo

Otázka represe či sociální inkluze tak jak byla pojatá v předchozím oddíle, a sice z hlediska obecného blíže nedefinovaného společenského jednání, může být rozšířena i na konkrétní dílčí jednání, jež představuje politická participace. Představitelé politické interpretace kasikismu zdůrazňují relativně poklidné ustanovení a funkčnost restauračního systému včetně utváření a chodu kasikiální sítě. Volební praxe nebyla provázena systematickými represemi, ať už formou násilí či ekonomického nátlaku; jinými slovy, oproti první generaci historiků kasikismu zastávající ekonomickou interpretaci, příslušníci politické interpretace kasikismu považují násilné excesy vůči voličům za vzácné a nepatrné. Varela Ortega v knize *Los amigos políticos, Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875 – 1900)*, považuje – jak sám přímo uvádí, „*za klíčový závěr*“ své práce, tvrzení, „*že [politický] režim ve Španělsku se nezakládal na systematické represí.*“⁴⁹³ Pokud se nějaké násilí vůči voličstvu objevovalo, nebylo plošné a nijak cíleně řízené. Varela Ortega dále

⁴⁸⁹ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 437.

⁴⁹⁰ MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. *A historiografía sobre o caciquismo espanhol*, s. 24.

⁴⁹¹ CRUZ ARTACHO, S. *Clientes, clientelas y políticas en la España*, s. 110.

⁴⁹² VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 445-446.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 433.

dodává, „[politická] *mobilizace i represe se udržovaly na nízké úrovni, minimálně až do první světové války.*“⁴⁹⁴ Ve stejném duchu se vyjadřuje Romero Maura, stát skrze síť kasiků uspokojoval potřeby občanů, tudíž nedocházelo k žádným masivním bouřlivým protestům obyvatelstva, jež by nutily vládu k vymáhání poslušnosti donucovacími prostředky. Vlády tedy nebyly neustále závislé na policejních či vojenských zásazích.⁴⁹⁵

Z hlediska výkonu a stability restauračního režimu musel kasikismus fungovat na bázi konsenzu a to jak na lokální komunální úrovni, čili mezi voličstvem a kasiky, tak na parlamentní úrovni, kdy jednu stranu vytvářeli kasikové a druhou stranu reprezentovali politici, elity a jiné vládnoucí kruhy. Jak uvádí Varela Ortega:

*„Kasikismus především představoval pakt, jehož funkčnost spočívala v konsenzu, více než v násilném ustanovení, a přežíval nikoliv skrze represí, ale skrze lhostejnost. Neznamená to však, že by vláda nezavazovala lid/voličstvo k lhostejnosti, nýbrž že ho [účelně] využívala.“*⁴⁹⁶

Zatímco první generace historiků akcentuje bezbrannost voličstva, kterému, dle Tuñóna de Lary – ovládaného mocenským blokem, nebylo umožněno podílet se na politickém životě země, pak příslušníci politické interpretace kasikismu zdůrazňovali pasivitu a nezájem voličstva o věci veřejné.⁴⁹⁷ První interpretace předpokládá, že voliči sice ze zákona právo volit měli, ale ve skutečnosti jim antidemokratický represivní režim oligarchie zamezoval účastnit se volebního procesu. Naproti tomu druhá interpretace neoznačuje oligarchii za viníka, jež by stála v cestě voličstva, ale chybu spatřuje v samotném voličstvu a jeho lhostejnosti aktivně se podílet na zastupitelském režimu. Jak vysvětluje Pino Artacho, ve Španělsku neexistovala politická kultura, tak jak ji liberální demokracie vyžadovala, neboť socioekonomická organizace společnosti zůstávala předmoderní.⁴⁹⁸

O samotném způsobu falšování voleb bylo napsáno nespočet studií a monografií. Jejich analýza či analýza volebních machinací by se mohla stát námětem samostatné diplomové práce či jiné rozsáhlé studie. Z hlediska záměrů této závěrečné práce rozbor volebních podvodů není podstatný, neboť sám o sobě neprozrazuje nic o sociální interakci restaurační společnosti. Omezím se jen na objasnění dvou pojmů, prostřednictvím nichž je tento proces popisován, a na krátké představení knihy Javiera Tusella, v níž, ve vůbec první práci

⁴⁹⁴ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 434.

⁴⁹⁵ ROMERO MAURA, J. *El caciquismo: tentativa de conceptualización*, s. 43-44.

⁴⁹⁶ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 434.

⁴⁹⁷ Tuñón de Lary kritiku oligarchie, jež brání voličstvu hlasovat, shrnul Romero Maura: „*Se svými osobními donucovacími prostředky (jejichž původ spočívá v ekonomické struktuře země), spolu s odpovídajícími prostředky, [jimiž] kontrolují stát, oligarchové fyzicky znemožňují, aby [lidé] volili. Toto vysvětlení, tak jako jiné, předpokládá, že Španělé dychtili užít předepsaných svobod [daných] konstitucí, jim však umožněno nebylo, [když byli] udržováni daleko od [volebních] uren.*“ Více ve: ROMERO MAURA, J. *El caciquismo: tentativa de conceptualización*, s. 17.

⁴⁹⁸ PINO ARTACHO, Juan. *El caciquismo, problema social*. In ARANGUREN, José. *Historia social de España: siglo XIX*. Madrid: Guadiana, 1972, s. 193.

historicko-vědní povahy, bylo vytváření volebních výsledků podrobeno důkladnému výzkumu. Jedná se o monografii *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, považovanou za nejkompaktněji pojatý rozbor volebního mechanismu. Tusellovu knihu výborně shrnul Carlos Dardé:

„Tusell na hojných případech znázornil vysvětlující schéma Joaquína Costy: politickou oligarchii a rurální kasikismus spojené s civilním guvernérem. Jeho velkou zásluhou bylo první masivní užití dokumentace pocházející z ministerstva vlády (Ministerio de la Gobernación) a soukromých archivů, díky nimž byla politická realita viděna v novém světle. V praxi ukázal vliv vlády, existenci ohnisek osobního vlivu, neideologický a nemobilizující charakter politiky. Nicméně bylo těžké nalézt v knize vysvětlení, proč se věci takto děly a jaké ze zvažovaných elementů vyplývaly jako klíčové. Tusellův závěr byl v tomto smyslu velmi elementární: kasikismus byl různorodou, pluralitní realitou.“⁴⁹⁹

Na rozdíl od jiné průkopnické knihy, o několik let starší práci Alfonse Durána,⁵⁰⁰ v níž je zpracováván kasikismus/klientelismus v Galicii, Tusellova monografie se stala určitým badatelským vzorem, na niž navázali další příslušníci politické interpretace kasikismu, aniž by ji však co do významu překonali. Rozbor praktického fungování volebního systému aplikovali (tak jako Tusell v případě Andalusie) na jiné španělské kraje. Takto byl kasikismus analyzován například v Kantábrii (Garrido Martínová⁵⁰¹) či ve Valencijském společenství (Yanini Montesová⁵⁰²). S výjimkou těchto dvou monografií však ostatní práce tohoto proudu nebývají v historiografické recepci oceňovány, což platí zejména pro studie popisující lokální provinční kasikismus.⁵⁰³ Jsou označovány za příliš faktografické či deskriptivní, a naopak málo interpretační. Jinými slovy, nepřinášejí žádné zásadní poznatky, jež by významnou měrou přispěli k diskuzi o kasikismu.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ DARDÉ, C. *La aceptación del adversario*, s. 92.

⁵⁰⁰ DURÁN, Alfonso. *Historia de caciques, bandos e ideologías en la Galicia no urbana (Rianxo, 1910 – 1914)*. Madrid: Siglo XXI, 1972.

⁵⁰¹ GARRIDO MARTÍN, Aurora. *Favor e indiferencia. Caciquismo y vida política en Cantabria (1902 – 1923)*. Oviedo: Pentalfa, 1988.

⁵⁰² YANINI MONTES, Alicia. *El caciquisme*. Valencia: Institució Alfons el Magnànim, 1984.

⁵⁰³ Patří sem například práce o provinciích Soria, Huesca, Tarragona, Lleida, Guipúzcoa a mnohé další. ROMERO, Carmelo. *Soria, 1860 – 1936 (Aspectos demográficos, socioeconómicos, culturales y políticos)*. Soria: Diputación de Soria, 1981. FRÍAS CORREDOR, Carmen – TRISÁN CASALS, Mirian. *El caciquismo altoaragonés durante la Restauración*. Elecciones y comportamiento político en la provincia de Huesca (1875 – 1914). Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1987. MOLÍNS, Joaquín. *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona (1890 – 1923)*. Tarragona, 1985. MIR, Conxita. *Lleida (1890 – 1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicaciones de l'Abadía de Monserrat, 1985. CILLÁN APALATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa, 1900 – 1936*. San Sebastian: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1975.

⁵⁰⁴ GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1358-1359. MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 16. ROBLES EGEA, A. Introducción, s. 6. K témuž názoru se hlásí i Yanini Montesová, když cituje Roblese Egeu (viz předchozí bod citace). Více ve: YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 107.

Vrátíme-li se zpět k volebnímu procesu, pak sestavování zastupitelských orgánů, počínaje celostátní úrovní (parlament, vláda), konče lokální úrovní (obecní zastupitelstvo), bylo prováděno soustavou volebních podvodů, jejichž realizaci umožňovaly dva mechanismy, v historiografii pojmenované jako *encasillado* a *pucherazo*. *Encasillado* je proces, prostřednictvím něhož předseda vlády (nebo obvykle jeho náměstek), slovy Varely Ortegy, „umístí uchazeče na příslušné pozice (*casillas*)“ předběžné stranické listiny, jinými slovy, jmenuje do každého volebního okrsku kandidáty, členy či příznivce vítězné strany, kromě nich i jejich odpůrce, především pak příslušníky té restaurační strany (konzervativní nebo liberální), která se má pro následující období nacházet v opozici. Takto „umístěné“ kandidáty „je vláda ochotná ochraňovat nebo tolerovat. Ve skutečnosti se jedná o komplexní sérii vyjednávání mezi vládou (dokonce i uvnitř ní) a ostatními politickými silami země.“⁵⁰⁵ Jak píše Tusell: „Tito kandidáti jsou pojmenováni jako 'oficiální' nebo, také 'zařazení' a prakticky mají zajištěné zvolení, dříve než se volby uskuteční.“ Tusell, ve stejném duchu jako Varela Ortega, dodává: „Termín 'encasillar' (zařadit – pozn. PŠ), znamená to samé jako 'umístit na pozici', čili na základě speciálních vlastností daného poslance je tento kandidát řazen do příslušného [správního] obvodu [oné pozice]; distriktu, v němž získá 'podporu' nebo 'svolení' vlády,“ aby vykonával svou pozici svěřenou mu režimem restaurace.⁵⁰⁶

Celý proces lze ve zkratce popsat následujícím způsobem: král pověří utvořením nové vlády buď konzervativní, nebo liberální stranu. Šéf kabinetu, budoucí předseda vlády vypíše volby se záměrem vytvořit parlamentní většinu, tak aby daná strana u moci mohla stabilně vládnout. Ministr vlády zhotoví seznam poslanců, kteří mají být zvoleni v příslušných volebních obvodech, přičemž je v nich ponecháno několik „volných“ míst pro opoziční restaurační stranu. Seznam „zvolených“ poslanců se předá civilním guvernérům každé provincie. Ti jej odevzdají radnicím, které pověří lokální kasiky k realizaci volebních výsledků.⁵⁰⁷

Zatímco *encasillado* představuje „přípravu“ a organizaci volebních podvodů, jež jsou vytvářeny shora, diktovány politickým centrem; *pucherazo* představuje praktickou realizaci *encasillada*, vykonávanou kasiky na lokální úrovni. Má-li být *encasillado* úspěšné, a tím dosaženo záměrů politického ústředí, musí kasikové zasahovat do volebního systému. Činí tak různými cestami: manipulují s volebním censem, vylučují hlasy neloajálních voličů či „názorově nezajištěným“ voličům přímo zamezují účastnit se voleb. Objevují se pitoreskní případy, kdy kasikové před voličstvem ukrývají volební místnosti nebo „nechávací hlasovat“ již mrtvé voliče. Popisy, jak k takovým podvodům dochází, odpovídají příslušným interpretacím. Zatímco ekonomická interpretace zdůrazňuje nátlak, pohružky, nebo dokonce násilí, jichž se kasikové na voličstvu dopouští, politická interpretace a poslední generace historiků kasikismu zdůrazňuje lhostejnost a apolitičnost občanů, kteří za zřeknutí se práva volit, výměnou za hlas, upřednostňují hmotné či nehmotné benefity. Onu „laskavost“ nebo „přízeň“ (*favor*) obdrží v podobě různých úlev, podpor a pomoci, které poskytují radnice,

⁵⁰⁵ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista*, s. 49.

⁵⁰⁶ TUSELL, Javier. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*. Barcelona: Planeta, 1976, s. 29.

⁵⁰⁷ V souvislosti s volebními podvody vyjádřila Corzo Fernándezová pozoruhodnou myšlenku o kasikismu jako nástroji „napravujícím“ chyby *encasillada*. Více ve: CORZO FERNÁNDEZ, S. *El clientelismo político*, s. 7.

kasikové či jiní patroni.⁵⁰⁸ Soukromé archivy nejmocnějších restauračních politiků, jimiž byli již zmiňovaní předsedové vlád Antonio Maura, hrabě Romanones či Eduardo Dato, jsou plné dopisů, v nichž je jejich klienti žádají o udělení „přízně“.⁵⁰⁹

Shrneme-li dosavadní poznatky učiněné o volebním systému restaurace, pak, mimo ekonomickou interpretaci, nelze chápat mechanismus *encasillada* jako způsob konfrontace politických uskupení – podstata *encasillada* je zcela pacifistická.⁵¹⁰ Tento Tusellův výrok o nekonfliktním charakteru systému restaurované bourbonské monarchie podtrhává názor Varely Ortegy, podle nějž politický systém restaurace byl založený „*nikoliv na soutěžení, ale paktování*“.⁵¹¹

Jestliže poslední generace historiků kasikismu původ klientských vztahů umísťuje do období předcházející éře restaurované bourbonské monarchie (viz podkapitola 3.1), pak podobně, jak píše Raymond Carr, volební machinace nebyla invencí „*cynických politiků restaurace. Již od čtyřicátých let vláda jmenovala civilní guvernéry každé provincie a ti si vybírali své kasiky nebo jiné lokální zmocněnce; vpodstatě se jednalo o jmenování, které se uskutečnilo již ve vlaku cestou do hlavního města*“.⁵¹²

Představitelé politické interpretace zdůrazňují, že systém kasikismu, jako součást kanovismu – politického uspořádání restaurace – umožnil vládám udržet stát mimo nebezpečí, ať už karlistické nebo republikánské revoluce a mimo vojenské převraty (*pronunciamientos*), jež Španělsko sužovaly po celé liberální období 19. století. Varela Ortega uvádí následující: „[Na jednu stranu] *byl kanovismus bezpochyby konzervativním řešením [politického uspořádání], zamezil jinému revolučnímu [řešení], [byť na druhou stranu] téměř zabránil možnosti demokracie; ale také zmařil kontrarevoluci. Byl záštitou před vojenskými převraty (pronunciamiento) a kaudilistickým autoritarismem*“.⁵¹³ Obdobně se vyjadřuje Javier Tusell: „*S kasikiálním režimem se snížila nebo zmizela přímá intervence vojska do veřejného života, (...)*“.⁵¹⁴

Jak píše Varela Ortega, „*Cánovas důvěřoval [představě], že by španělský konstituční systém mohl být regenerován prostřednictvím poručnictví (tutela) dědičné monarchie, [Cánovas] přizívoval očekávání, že by se kasikiální strany přeměnily ve strany založené na mínění*“.⁵¹⁵ Jinými slovy, řečeno prostřednictvím teorie klientelismu, tím že by v nich byl potlačen klientský systém, staly by se klasickými názorově a ideologicky vyhraněnými stranami. K takové proměně stran, jejich struktury a jednání, však během restaurace nikdy nedošlo.

⁵⁰⁸ K těmto druhům „laskavosti“ patřilo například: poskytnutí pracovního úvazku ze strany radnic, vyřešení soudních pří ve prospěch klienta, zproštění vojenské služby na základě domnělé fyzické neschopnosti či vyřešení určitých byrokratických překážek a problémů.

⁵⁰⁹ MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo español, s. 289. (poznámka 23)

⁵¹⁰ TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 121.

⁵¹¹ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 440.

⁵¹² CARR, Raymond. *España 1808 – 1975*. Barcelona: Ariel, 2003, s. 353.

⁵¹³ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 443.

⁵¹⁴ TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 521.

⁵¹⁵ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 458.

9.3 Periferie versus centrum: kasikismus a kasikové ve vztahu k elitám a vládě

Dobová kritika a historikové kasikismu se shodují v následujícím tvrzení: kasikové hájí své zájmy vlivu, které nepřekračují hranice jejich lokálního území, naproti tomu elity usilují o udržení či získání centrální moci. V historiografii kasikismu panuje věčná diskuze, která síla byla převažující v organizaci politického klientelismu. Byli to kasikové nebo vláda? Na tento problém lze také nahlížet z hlediska vztahu centra a periferie, kdy centrem je stát představovaný elitami a vládou a periferie zosobňovaná kasiky. Která z těchto dvou skupin či mocenských administrativně-správních jednotek převažuje? Je to centrum nebo periferie, kdo ve skutečnosti umožňuje volební podvody a sestavení vlády? Kdo z nich v konečném důsledku zajišťuje chod restaurované bourbonské monarchie? Jinými slovy, převažuje centrum (elity/vláda) nad periferií (kasiky), nebo naopak periferie (kasikové) nad centrem (elitami/vládou)? Čí moc je svrchovanější?

Již v úvodní kapitole druhé části této diplomové práce jsem zdůrazňoval přínos Tuñóna de Lary, jehož historiografové považují za „zakladatele“ ekonomické interpretace kasikimu. Tuñón de Lara analyzoval původ a vztah moci mezi jednotlivými aktéry restaurace. Mezi ně patřila Koruna, staré velkostatkářské elity a nové buržoazní elity. Tyto třídy vytvořily řídicí elitu, kterou Tuñón de Lara označil za *mocenský blok* (*bloque de poder*) reprezentující pouze své zájmy a zájmy svých spojenců – kasiků.⁵¹⁶ Moreno Luzón, v návaznosti na obdobné představy Vicense Vivese,⁵¹⁷ mistrně shrnul myšlenky Tuñóna de Lary následujícím způsobem:

„Manuel Tuñón de Lara sdílel vizi mocenských elit jako výraz historického paktu mezi buržoazií a velkými pozemkovými vlastníky. Definoval kasikismus jako nástroj v rukou socio-ekonomické oligarchie, která se prostřednictvím [kasikismu] snažila renovovat svou zákonodárnou moc (el personal parlamentario), [tím že se] zmocnila systému dominance, jenž byl možný pouze v kontextu země s velkým vlastnictvím půdy, kde moc kasika byla především mocí velkostatkáře a jeho zmocněnců, kterou [kasik] uplatňoval na ochuzeném rolnictvu.“⁵¹⁸

Na tutéž interpretační linii navázal Alfonso Ortí, opět slovy Moreno Luzóna:

⁵¹⁶ Mocenský blok a v něm zastoupené elity a jejich úlohu v rámci restaurace pak Tuñón de Lara nejkomplexněji popsal v knize: TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Historia y realidad del poder. El poder y las élites en el primer tercio de la España del siglo XX*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1967, s. 21-113. Definici moci kasika nastínil v knize: TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XIX*, s. 44-46.

⁵¹⁷ Jaume Vicens Vives považoval restaurační oligarchii za mocenskou skupinu, která zamezovala jakékoliv participaci lidu na systému, prostřednictvím něhož si přivlastňovala státní prostředky. Kasikové této oligarchii napomáhali. Viz: MORENO LUZÓN, J. *Sobre críticas, conceptos y cambios*, s. 285.

⁵¹⁸ MORENO LUZÓN, J. *Sobre críticas, conceptos y cambios*, s. 285.

„(...) [Ortí] vysvětlil, jak se vlastnictví stalo základem politické moci kasika a kasikiální struktury – [která představovala] skutečnou 'politickou konstituci' země – jež byla chápána jako nástroj obrany privilegovaných tříd, zvláště latifundistů a středně zámožných vlastníků půdy v Kastilii a Andalusii, jež byla vnucena proletariátu a malé okrajové buržoazii zprostředkující moc oligarchii a centralizující politické mašinerii.“⁵¹⁹

Na tutéž tradici navázal Richard Herr. Podle Herra existovaly „tři hierarchie“ (*jerarquías*) – jakési systémové úrovně legitimizující restaurovanou monarchii. První hierarchii tvořila administrativní a judikaturní síť, druhou hierarchii představovala síť organizovaných politických stran. Vedle nich se zrodila třetí hierarchie paralelní k předchozím dvěma, která však nebyla leagální, nebyla zakotvena v ústavě, nicméně stala se efektivním systémem pro upevnění politiky těch, kteří udržovali sociální a ekonomickou moc.⁵²⁰ Zdá se, že pro formulování představy tří hierarchií legitimizujících restauraci našel Herr inspiraci ve starších interpretacích kasikismu. K takové domněnce zvláště vybízí označení kasikiální sítě za „*třetí hierarchie, paralelní*“ ke dvěma „*legitimním*“ (Herrovými slovy k „*autoritě a administrativě*“); označení, jež se nápadně podobá dobovému charakterizování kasikismu, pro nějž Antonio Maura taktéž užil spojení „*paralelní hierarchie*“.⁵²¹

Kasikové uplatňovali svůj vliv na základě příslušnosti k oné třetí kasikiální hierarchii, nikoliv tedy díky jejich sporadické přítomnosti ve zbylých dvou hierarchiích.⁵²² Podle Herra byl kasikismus způsobem vlády, který se snažily tradiční elity uvést v praxi, aby jím zažehly nebezpečí jaké pro udržení jejich sociálního a politického postavení představovala parlamentní monarchie a univerzální hlasovací právo. Jak píše Herr:

„*Jakmile byla jednou absolutistická monarchie nahrazena parlamentní vládou, elity země, zahrnující do nich všudypřítomné velkostatkářské elity, odhalily, že jejich moc bude lépe zajištěna prostřednictvím kontoly centrální autority, více [než kdyby] jí vzdorovaly. Časem vytvořily instituci známou jako kasikismus, (...).*“⁵²³

⁵¹⁹ ORTÍ, A. Estudio introductorio, s. CCXLIV. Citováno podle: MORENO LUZÓN, J. Sobre críticas, conceptos y cambios, s. 285.

⁵²⁰ HERR, R. La élite terrateniente española en el siglo XIX, s. 607-608.

⁵²¹ ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 30.

⁵²² Viz Dardého interpretace Herrových tří hierarchií: DARDÉ, C. Vida política y elecciones, s. 195.

⁵²³ HERR, R. La élite terrateniente española en el siglo XIX, s. 607.

Týmž způsobem Dardé interpretuje Herrovy myšlenky: „*V 18. století, podle Herra, tyto elity z pozice svých lokálních enkláv kladly odpor racionální ofensivě reformní monarchie; se změnou režimu pochopily, že by mohly být v mnohem větším bezpečí, [pokud by] namísto snahy vzdorovat akci [reformní monarchie], započaly kontrolovat [samotný] stát. A díky kasikismu toho dosáhly.*“ Viz: DARDÉ, C. *La aceptación del adversario*, s. 93.

Podle Herra sloužil kasikismus jako nástroj velkostatkářů a jiných tradičních pozemkových elit, prostřednictvím něhož se tyto staré elity bránily politické modernizaci země. Jestliže je Herr tímto názorem blízký představám Tuñoa de Lary či Ortího, v jiném ohledu se přibližuje politické interpretaci kasikismu, a sice zastáváním postoje relativní nezávislosti kasiků vůči centru státní moci, ať už tuto moc zosobňovaly nové buržoazní nebo staré velkostatkářské elity. Na druhou stranu oproti politické interpretaci kasikismu Herr neklade jakoukoliv přímou souvstažnost mezi kasikismem a administrativní organizací státu. Podobně neexistovala přímá vazba mezi kasiky a politiky, proto by podle Herra byla „*chybná identifikace kasiků jako pravé ruky politiků nebo jako těch, kteří [by] vlastnili nějakou [administrativní] funkci.*“⁵²⁴

Pokusíme-li si zodpovědět otázku, již uvedenou na začátku tohoto oddílu, a sice jaký vztah z hlediska hierarchie je stanoven mezi lokální mocí – periferií zosobněnou oligarchy a kasiky na straně jedné a centrální mocí – státem zosobněným vládou a elitami na straně druhé, nalezneme v historiografii všechny tři očekávané přístupy, jak bude zřejmé dále. Obecně lze říci, že zatímco zastánci ekonomické interpretace považují lokální moc nadřazenou té centrální, pak příslušníci politické interpretace uvádějí centrální moc jako nadřazenou moci lokální. Z pohledu ekonomické interpretace kasikismu, se reálná moc kasiků projevuje jako „*rozhodující element španělské socio-politické reality.*“⁵²⁵ Jak interpretuje ekonomický přístup Garrido Martínová, „*vlády se nikdy silou nestaví vůči realitě moci na lokální úrovni, nýbrž s ní [s touto lokální mocí] neustále paktují.*“⁵²⁶ Jak píší zastánci této interpretace, Témime a Chastagnaret: „*V každém případě by byla chyba akceptovat představu, že moc v restauračním Španělsku vždy přichází shora.*“⁵²⁷ Tento výklad zároveň přináší poznatek o slabosti liberálního státu, neschopnosti centrální administrativy politicky kontrolovat národní území. Proto stát (centrum moci) je nucen jednat s kasiky a tolerovat jejich vliv a činnost na periferii.⁵²⁸ Jak dále uvádějí Témime a Chastagnaret: „*Lokální autority ve Španělsku předcházely jakémukoliv pokusu organizovat moderní státní aparát.*“⁵²⁹

Naproti tomu politická interpretace vychází z Costova pyramidovitého uspořádání moci. Podle interpretace Costových myšlenek je moc a rozhodnutí z ní vycházející budována vždy směrem odshora dolů, díky čemuž se lokální moc jeví podřízená a závislá moci centrální. Jak jsem již naznačil v podkapitole 8.2, považuji za zjednodušující tvrzení, které historikové⁵³⁰ připisují Costovi, a sice popis „*vládnoucí třídy*“ a jejich spojenců (kasiků) jako vysoce hierarchizovaného systému, přičemž moc v něm uplatňovaná je prováděna odshora

⁵²⁴ HERR, R. La élite terrateniente española en el siglo XIX, s. 608-609.

⁵²⁵ TÉMIME, Emile – CHASTAGNARET, Gérard. Contribution à l'étude des sources et des formes des pouvoirs locaux l'Espagne rurale contemporaine. Reflexions sur le caciquisme. *Cahiers de la Méditerranée, Actes des Journées d'Etudes Bandor*, 1978, s. 152. Citováno podle: GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1354.

⁵²⁶ GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1354.

⁵²⁷ TÉMIME, Emile – CHASTAGNARET, Gérard. Contribution à l'étude des sources, s. 153. Citováno podle: GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1354.

⁵²⁸ GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1354.

⁵²⁹ TÉMIME, Emile – CHASTAGNARET, Gérard. Contribution à l'étude des sources, s. 157. Citováno podle: GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1354.

⁵³⁰ TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 34-35. ROBLES EGEA, A. La democracia imposible, s. 140. PINO ARTACHO, J. El caciquismo, problema social, s. 193.

dolů; naopak na základě jiných Costových prohlášení se domnívám, že dle Costy mezi oligarchy, kasiky a civilními guvernéry neexistuje vždy za jakýchkoliv okolností jasně daná mocenská závislost (viz citace 335). Převládající představa o moci uplatňované odshora dolů je jedním z nejzásadnějších závěrů, ke kterému došel Javier Tusell: „*Nejdůležitějšími (nejrozhodujícími) se zdály, bezpochyby, politické osobnosti národní kategorie, které operovaly [přímo] v Madridu, které zvážily určitou kvótu poslanců pro každou politickou stranu,*“ tak aby bylo možné sestavit vládu, parlament a *teprve potom* na základě nich i lokální zastupitelstva.⁵³¹ Tusell dodává, proč musela být tato moc uplatňována shora:

*„Pokud by [vláda] nebyla organizátorem ani arbitrem voleb, čili pokud by si nenárokovala tyto výsady, nejen že by mohly volební výsledky způsobit pohromu pro ni samotnou, ale především by zemi uvrhly v chaos. Z toho důvodu je reálná struktura moci ve Španělsku pyramidou vybudovanou odshora dolů.“*⁵³²

Zpráva exguvernéra Torre Véleze, jednoho z respondentů madridského *Atenea*, se stala ideálním pramenem pro ty badatele, kteří přiznávají lokální moci, zastupované oligarchií a kasiky, převahu nad centrální mocí reprezentovanou civilním guvernérem (jmenovaným vládou). Torre Vélezův text uvádějí Moreno Luzón⁵³³ (*nová politická historie*) a Cruz Artacho⁵³⁴ (*sociální agrární historie*). Nejcitovanější pak z něho bývá zejména poslední věta:

*„Ať už guvernér obdrží či neobdrží pověřovací listinu, vláda mu s většími či menšími okolky sdělí: 'následujte instrukce pana X (fulano)'. Pan X je kasik. Přijde den, kdy guvernér instrukce odmítne vykonávat a oznámí to kasikovi, nebo vládě nebo oběma dvěma, a během deseti či dvanácti hodin, nebo snad dříve, obdrží telegram se zašifrovaným sdělením: 'konejte službu vašemu pánu (V. S.),⁵³⁵ dělejte toto nebo ono'. To, co vyžadoval pan X. A tehdy guvernér buď již nevyvolává potíže, chápajíc neužitečnost [takového počínání], anebo se nepodvolí (...), čímž dosáhne svého přemístění [na post guvernéra jiného regionu]. Protože 'princip vlády' vnitřní konstituce našich politických stran je vždy tento následující: 've sporech mezi guvernéry a kasiky obvykle mívají pravdu guvernéri, protože však kasikové nemohou [ze svého své místa] odejít, musejí odejít guvernéri'.*⁵³⁶

⁵³¹ TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 99-100.

⁵³² Tamtéž, s. 30.

⁵³³ MORENO LUZÓN, Javier. »El poder público hecho cisco«. Clientelismo e instituciones políticas en la España de la restauración. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *El marco político y la génesis del caciquismo. In Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 176-177.

⁵³⁴ CRUZ ARTACHO, S. *Clientes, clientelas y políticas en la España*, s. 116.

⁵³⁵ Originální zápis V. S. je zkratka pro *Vuestro Señor*.

⁵³⁶ Señor conde de Torre Vélez. In COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 402.

Navzdory výše uvedenému tvrzení, že příslušníci ekonomické interpretace kasikismu považovali lokální moc za svrochovanější, než rozhodnutí plynoucí z centra země, Romero Maura, zastánce téhož výkladového proudu, naznačil to, co později rozvedli příslušníci poslední generace historiků kasikismu. Také Romero Maura⁵³⁷ zmiňuje Torre Vélezův text, přičemž jej komentuje následujícím způsobem: „*Nemělo by se vyvozovat z předchozí citace (ani to neříká), že guvernéri dělali vše možné proto, aby jednali podle svého zákonného postavení, ani (navzdory tomu, že to z textu vyplývá), že vlády počítali s kasikovou frakcí (partido).*“⁵³⁸ Jinými slovy, domnívám se, že Romero Maura chtěl říci, že lokální moc automaticky nevětila nad mocí centrální a že tedy ne vždy musely vlády vyhovět zájmům kasiků na úkor svých zájmů artikulovaných na lokální úrovni svými zmocněnci – civilními guvernéry. Jak píše tentýž autor: „*Ti, kteří viděli v kasikismu v zásadě lokální fenomén, příklad lokální uzurpace státních pravomocí (atribuciones), měli z části pravdu – a měli ji i ti, kteří jej [kasikismus] přičítali centralismu.*“ V závislosti na síle kasiků měla lokální moc převahu nad mocí centrální. Byla-li lokální moc výrazná, což, jak dokládá Romero Maura, opravdu leckdy byla, pak kasikové „*vytvářeli neporazitelného nepřítele pro jakéhokoliv předsedu vlády, jenž, namísto aby s nimi [kasiky] vyjednával, se jim odvážil vzdorovat.*“⁵³⁹

K problematice mocenského vztahu centra a periferie přibyl i třetí pohled, který rozvíjí to, co naznačil Romero Maura. Podle něj není možné s definitivní platností určit, kdo disponoval svrochovanější mocí, zda kasikové nebo vládní elity. Tuto „střední pozici“ zastává například Pro Ruiz. Domnívá se, že obě moci se vzájemně potřebovaly. Jak píše Pro Ruiz: „*Nejednalo se o vítězství jedné moci nad druhou, neboť, centrální moc nemohla přežít bez [toho aniž by] měla k dispozici lokální notables [kasiky]; a lokální kasici s ní spolupracovali, vždy když [tato spolupráce] byla splacena protihodnotou různého charakteru, (...).*“⁵⁴⁰ Tento třetí pohled pak v současné historiografii kasikismu převažuje.

⁵³⁷ ROMERO MAURA, J. El caciquismo: tentativa de conceptualización, s. 29.

⁵³⁸ Tamtéž, s. 29.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 33.

⁵⁴⁰ PRO RUIZ, J. La política en tiempos de Desastre, s. 189-190.

10. Kasikismus ve vztahu k feudalismu, marxismu a klientelismu

10.1 Kasikismus a klientelismus (patronát) ve vztahu k feudalismu

Tématem této kapitoly je ve španělské historiografii tolik diskutovaná otázka poměru kasikismu a feudalismu. Držíme-li se interpretace kasikismu jako španělské varianty klientských vztahů, pak nemůže překvapit, že tatáž otázka se promítla i v teoretických pracích klientelismu. Jak uvádím v podkapitole 4.1, k této problematice se vyjádřili mimo jiné Lemarchand a Legg a Luigi Graziano. Lemarchand a Legg (viz citace 126) ve své typologii klientelismu označili feudální vztahy za jeden ze tří typů klientských systémů. Velmi obdobný postoj zastával Luigi Graziano, pro nějž ovšem nabývaly klientské vztahy spíše semifeudální povahy (viz citace 125).

Na tomto místě je třeba přidat názor Carla Landého. Také Landé zvažuje, zda může být feudalismus považován za instituci klientelismu. Ačkoliv princip osobní podřízenosti (*personal subordination*) a očekávání podřízených (*subordinates*), že s nimi bude jednáno jako s klienty, je patrný jak ve feudálních, tak v klientských vztazích, dospěl Landé k názoru, že feudalismus a klientelismus nelze ztotožňovat.⁵⁴¹ Tento závěr vyplývá z jiného Landého názoru, v němž chápe klientelismus jako přídavek přiřčený k jakýmkoliv již existujícím vztahům. Jinými slovy, klientelismus nevzniká „ve vakuu“, nýbrž se váže na další relaci, které dodává nových kvalit. Tato relace může být jakéhokoliv typu a původu, ať už sociálního, ekonomického nebo politického (viz citace 24). Právě feudalismus je takovou relací v sobě sdružující sociální, ekonomické a politické principy.

Problematiku vztahu kasikismu a feudalismu, jsem již uvedl na příkladu dobové kritiky restaurace. Právě Azcárate a Costa patří mezi ty autory, pro něž jsou kasikismus a feudalismus zaměnitelné pojmy. Jestliže u Azcárateho a Costy (viz citace 341, 343) je kasikismus formou dominance kasiků a oligarchie, ztělesněním špatného a zvráceného systému, pak ze srovnání kasikismu a feudalismu, z něhož, pro připomenutí, je dle Azcárateho kasikismus „*sto tisíc krát odpornější, než středověký válečnický feudalismus*“ (viz citace 343), vyplývá stejně negativní hodnocení feudalismu jako takového. Dobové kritice se vymyká myšlení Macíase Picavey, pro nějž feudalismus – „*znevážený liberály, lichváři a profesními prospěcháři*“,⁵⁴² představuje protipól ke kasikismu. Jak uvádím v osmé kapitole, jeho názor vyplývá z představy feudálního patronátu prospěšného pro společnost, jenž se nachází v opozici vůči politickému patronátu obsaženém v kasikismu.

Již zmiňovaný Antonio Maura, dlouholetý lídr konzervativní strany a několikanásobný premiér restauračního Španělska, jenž patřil k největším kritikům politického uspořádání restaurace, zvláště pak jeho regionální podoby, označil kasikismus za bastardní feudalismus

⁵⁴¹ LANDÉ, C. H. The dydic basis of clientelism, s. xxii-xxiii.

⁵⁴² MACÍAS PICAVERA, R. *El problema nacional*, s. 350.

(*feudalismo bastardo*), charakterizovaný dekadentní strukturou a znamenající „*nevyhnutelnou kalamitu*“, v jejímž důsledku španělská společnost vymizí.⁵⁴³

K témuž názoru a hodnocení se hlásili příslušníci první generace historiků kasikismu. Mezi ně patřil i Manuel Tuñón de Lara, jenž také označil kasikismus za nový feudalismus. K takovému závěru dospěl na základě totožných jej konstruujících znaků: „*Kasikismus, tak jako feudalismus, má pyramidovitou strukturu vycházející z města či vesnice, nejvyšší pozici provinčního uspořádání zaujímá kasik nebo kasikové, kteří spolupracují s panem guvernérem (señor gobernador)*.“⁵⁴⁴ Jak jsem již uvedl v podkapitole 9.1 při analýze identity kasika, Tuñón de Lara neváhal označit kasika za „*nového feudálního pána*“ (viz citace 464).

Další z marxistických interpretů restauračního klientelismu, Alfonso Ortí, přirovnává kasikismus k feudalismu, přičemž – což je s ohledem na ostatní výklady pozoruhodné a netradiční – moderní feudální kasiky nazývá jako „*caudillos*“. Je těžké rozhodnout, zda toto pojmenování, běžně užívané pro vrcholné státní představitele vojensko-politických režimů, užil Ortí jako metaforické označení, nebo jím chtěl vyjádřit míru kasikovy moci, která je neskonalé větší, než jakou jí přisuzují zastánci ekonomické interpretace. Jak píše Ortí: „*Oligarchové a kasikové bránící svou moc se, tak jako feudální caudillové, vznášejí v atmosféře surrealistické politiky, [tito oligarchové a kasikové] dosáhli moci s menší osobní prohnaností a násilím*.“⁵⁴⁵

V sedmdesátých letech se začíná opouštět představa ztotožňování kasika s feudálním pánem, a tedy od zaměnitelnosti klientelismu a feudalismu. Přesto, jak upozorňuje Richard Herr, „*existovala určitá podobnost s vazalským systémem (el sistema de señor-vasallo), tím že navenek se kasik zdál, že si udržuje autoritu nad svým soukromým lénem (feudo privado), [přitom] byl zodpovědný před vyšším kasikem a současně měl pod sebou [pod jeho moc spadali] jiní [kasikové]*.“ Nicméně jak dále Herr upozorňuje: „*Kasikismus se však od feudalismu odlišoval minimálně ve dvou aspektech. Za prvé, existoval mimo zákon, a proto se zaměřoval na funkce, které ze zákona příslušely platným autoritám, a za druhé, jeho členové [sítě kasiků] nepříslušeli k žádnému sociálnímu nebo legálně uznávanému stavu*.“⁵⁴⁶

Třebaže v tzv. politické interpretaci kasikismu již převažuje názor neztotožňovat feudalismus s kasikismem, Varela Ortega hovoří o feudalizaci administrativy prováděnou lokálními kasiky. „*Nicméně, straničtí či lokální kasikové, vyžadovali svůj díl z administrativní kořisti, jimiž živili svou klientelu; a, do určité míry, tato administrativa byla bezpochyby feudalizovaná kasiky, kteří s ní [ve snaze dosáhnout] svých vlastních cílů manipulovali*.“⁵⁴⁷

Navzdory poznatkům dobových kritiků restaurace a prvních historiků kasikismu (viz názor Tuñóna de Lary), úvahy Ernesta Gellnera jen potvrzují současný trend nechápat kasikismus za formu feudalismu nebo za feudalismus samotný (například José Álvarez

⁵⁴³ CARR, R. *España 1808 – 1975*, s. 355-356.

⁵⁴⁴ TUÑÓN DE LARA, M. *La España del siglo XIX*, s. 45.

⁵⁴⁵ ORTÍ, A. *Estudio introductorio*, s. XLVII.

⁵⁴⁶ HERR, R. *La élite terrateniente española en el siglo XIX*, s. 608.

⁵⁴⁷ VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 440.

Junco).⁵⁴⁸ Předmětem Gellnerovy analýzy není samotný kasikismus, nýbrž patronáž (její vztah ke klientelismu či kasikismu jsem popsal v páté kapitole). Jinými slovy, píše-li Gellner o vztahu patron – klient, má na mysli patronáž jako celek, nikoliv její konkrétní variantu v podobě kasikismu. Gellner tedy nepovažuje feudalismus za formu patronáže, ačkoliv dosahuje zřejmých podobností. Jak v patronáži, tak ve feudalismu je předmětem vzájemné mezilidské relace směna darů a služeb (ať už hmotné či nehmotné povahy). Jak mezi patronem a klientem, tak mezi lenním pánem a jeho poddaným „vždy“ existovala zjevná politická a ekonomická asymetrie, jež je oboustrannou sociální interakcí neustále ztvrzována. Tato mocenská asymetrie se v souvislosti s výměnou projevuje tím, že patron svému klientovi a lenní pán svému poddanému poskytuje práci či jakoukoliv podporu, přičemž obráceně pak klient patronovi a poddaný lennímu pánovi platí různé renty, jako například daň za ochranu či přístup k půdě. Podle Gellnera jak ve feudalismu, tak v patronáži jsou přítomné totožné morální hodnoty: kult cti, loajality, násilí a mužnosti. V čem tedy mezi nimi spočívá rozdíl? Zatímco charakter feudalismu je otevřený a neskrývaný, daný zákonem; patronáž, byť nemusí být nezbytně vždy nelegální, není přinejmenším právně uznávaná.⁵⁴⁹

K témuž závěru jako Gellner dochází i Moreno Luzón, s tím rozdílem, že Moreno Luzón namísto patronáže používá v souladu s latinskou tradicí pojem klientelismus (viz pátá kapitola). Podle Moreno Luzóna se jedná o „*neformální vztahy, neregulované smlouvou a odlišné od institucionálního řádu, proto by neměly být zaměňovány s ekonomickými vztahy či s feudalismem, jež jsou veřejně uznávány a zákonně uplatňovány.*“ Jak Moreno Luzón dále poznamenává: „*Klientská pouta jsou vzdálená univerzalistickým pravidlům a oficiální proklamované morálce, (...). Jsou založena na poskytování přízně (favor), [a také na] svévoli, nikoliv [však] na právu.*“⁵⁵⁰ Rozpor mezi klientelismem a feudalismem je pak v případě Moreno Luzóna možné chápat jako rozpor kasikismu a feudalismu, neboť, jak na jiném místě tentýž autor píše, je kasikismus „*hispánskou verzí politického klientelismu.*“⁵⁵¹

Není náhodné, že angličtí historikové, ve snaze odlišit klientelismus od feudalismu, po mnoho let užívali termínů „*nový feudalismus*“ (*new feudalism*) nebo – tak jako například již zmiňovaný Maura, „*bastardní feudalismus*“ (*bastard feudalism*). Oba z hlediska práva rozdílné systémy se vědci paradoxně snaží diferenciovat prostřednictvím téhož slova, a sice feudalismu, jakoby tímž termínem stále zdůrazňovali výše uváděné znaky totožné jak pro feudalismus, tak pro klientelismus (patronát).⁵⁵² Právě Moreno Luzón, třebaže patří k těm, kteří taktéž odlišují klientelismus a feudalismus, upozorňuje na jejich zřetelnou vývojovou návaznost. Dle Moreno Luzóna se tradiční římský patronát, zpočátku „*veřejně uznávaná forma sdružování podrobená ustanoveným pravidlům*“, v období úpadku Římské říše postupně transformoval ve feudalismus. Uvolňování feudálních vztahů novověké Evropy pak přineslo obnovení patronátu:

⁵⁴⁸ ÁLVAREZ JUNCO, José. *Redes locales, lealtades tradicionales y nuevas identidades colectivas*, s. 74.

⁵⁴⁹ GELLNER, E. *Patrons and clients*, s. 2-3.

⁵⁵⁰ MORENO LUZÓN, J. *El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar*, s. 78.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 95.

⁵⁵² KETTERING, S. *The Historical Development of Political Clientelism*, s. 421. GILSENAN, M. *Against patron – client relations*, s. 182.

O bastardním feudalismu (*feudalismo bastardo*) také hovoří Moreno Luzón. Více ve: MORENO LUZÓN, J. *El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar*, s. 90.

„Institucionalizované feudální vztahy – kodifikované v textech – upadaly v době pozdního středověku (Baja Edad Media), když se na evropském západě (Occidente europeo) objevil obřadnost postrádající bastardní feudalismus (feudalismo bastardo), [jenž byl] tvárnější (flexible) a rozšířenější (difuso), než klasický [feudalismus].“⁵⁵³

Moreno Luzón toto tvrzení dokládá na historickém vývoji Francie, Anglie a nakonec i Španělska, jehož kasikismus je novodobou variantou vztahů patron – klient.⁵⁵⁴ Moreno Luzónovo uvažování lze shrnout tak, že existuje evoluce mezi klientelismem (patronátem) a feudalismem, přičemž feudalismus vznikl z římského patronátu, aby se následně přetransformoval zpět do patronátu, v současné době nazývané prostřednictvím stejnojmenné analytické kategorie nebo teorií klientelismu.

Shrneme-li dosavadní poznatky, pak v této práci uvedení zástupci dobové kritiky a sociálně vědní badatelé rozlišují dva základní pohledy na vztah feudalismus a kasikismu:

- 1) kasikismus je obdobou feudalismu (Azcarate, Costa, Tuñón de Lara)
- 2) kasikismus není obdobou feudalismu (Macías Picavea, Herr, Moreno Luzón, Álvarez Junco)

Přičemž je třeba uvést třetí a čtvrtou variantu, v níž se nehovoří o feudalismu ve vztahu ke kasikismu, nýbrž obecně ve vztahu ke klientelismu (patronátu).

- 3) klientelismus/patronát je obdobou feudalismu (Graziano, Lemarchand a Legg)
- 4) klientelismus/patronát není obdobou feudalismu (Gellner, Landé, Moreno Luzón)

Jak si však vysvětlit zřejmý rozpor mezi často proklamovaným rozlišováním feudalismu a kasikismu, případně feudalismu a klientelismu (patronátu) oddůvodňované právním uspořádáním a existencí *legálního* církevního patronátu *právě* v období fungování feudálního systému? Žádný ze zde uvedených autorů se k tomuto problému nevyjadřuje.

10.2 Kasikismus: třídní nebo klientské vztahy?

V předmluvě této práce jsem psal o zahraničních marxistických antropoloziích, kteří popírali existenci klientelismu/patronáže. Relaci patron – klient chápali jako projev vykořisťování a formu politické dominance. Cílem této kapitoly je zhodnotit, jaký názor na tuto problematiku zastávali španělští historikové. V důsledku svého marxistického přesvědčení negovali španělští historikové kasikismu existenci klientelismu, nebo spíše

⁵⁵³ MORENO LUZÓN, J. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar, s. 89-90.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 89-95.

„Jeho zavádění [bastardního feudalismu] bylo spojeno nejprve se vzrůstajícím vlivem Koruny na aristokracii, a následně s absolutismem, limitujícím moc téže aristokracie.“ (tamtéž, s. 90)

přístupovali k relaci patron – klient jako k jiné době vykořisťování a formě politické dominance, bez jakéhokoliv popírání klientských vztahů?

Carlos Dardé si povšiml, že kasikismus lze interpretovat prostřednictvím klientských nebo třídních vztahů. „Ti, kteří hájí ekonomickou podstatu kasikismu, prakticky nepřemýšlí o problému původu vztahů mezi kasiky a na nich závislých osobách; zdá se, že stanovením principu ekonomické dominance, je nadbytečné cokoli ostatního; vztah nemůže být jiný než kontrola a absolutní podřízenost. Naopak ti, kteří zastávají politicko-administrativní podstatu kasikismu, výslovně potvrzují, že se jedná o vztah patron – klient, jenž mohl nabývat různých forem.“⁵⁵⁵ Jinak řečeno, původ samotného kasikismu je určen buď klientskými, nebo třídními vztahy. Dardé se domnívá, že interpretace kasikismu prostřednictvím těchto dvou antagonistických přístupů není správná. Podle jeho názoru cesta k porozumění kasikismu vede skrze teoretické studie klientelismu/patronáže. V nich jsou zdůrazňovány dva aspekty, které, oproti znalcům patronátu, badatelé kasikismu doposud interpretovali obráceně a které by měli historikové přehodnotit:

1) Přijmout, že „ekonomická dominance nevylučuje formu vztahu patron – klient.“

2) Odmítnout, „silné konzervativní 'organicistické' cítění, které často koncept [patronátu] doprovází,“ tak jako „pravděpodobnou idealizaci, která [na druhou stranu] pramení [z konzervativního] užití konceptu patronátu.“

První Dardého bod, poměr ekonomické dominance a vztahu patron – klient se ve španělské historiografii promítá do rozporu, zda hybatelem ekonomického, společenského a politického dění restaurace jsou třídní nebo klientské vztahy. Z tohoto rozporu vyvstává otázka původu kasikismu, na základě něhož historiografové zkonstruovali dvě interpretace kasikismu: ekonomickou a politickou (viz podkapitola 7.2). Jestliže Dardé přijímá názor, že „ekonomická dominance nevylučuje formu vztahu patron – klient,“ říká tím, že „třídní vztahy mohou být překonány či nahrazeny vztahy klientskými.“ Z čehož plyne, že „patronát může být uskutečněn jak ve vztazích politické, tak ekonomické povahy.“⁵⁵⁶ Tím Dardé zamítá oprávněnost politické interpretace kasikismu „přivlastnit si“ patronát, jinými slovy, nesouhlasí s tvrzením, že by patronát měl být vázán jen na politickou interpretaci kasikismu. Dardé přejímá Landého názor o vztahu patron – klient jako „přídavku“ (*addenda*), na základě níž patronát/klientské vztahy nikdy nefungují samy o sobě, ale ani „ve vakuu“, vždy se váží na jinou již ustanovenou realitu (více viz citace 22). Aplikováno na poměry restaurace, říká tím Dardé, že veškeré restaurační instituce, a tedy i je formující mezilidské vztahy, nefungují na „pouhém“ principu vztahu patron – klient, ale jsou utvářeny jinými principy, jejichž původ, může být jakýkoliv, sociální, ekonomický či politický. Žádný z nich pak není nezbytně vázán na patronát.

Druhý aspekt, jenž by měl být podroben kritice, je konzervativní vize patronátu jako vysoce integrujícího činitele, který Dardé přebírá z úvah Reného Lemarchanda (viz předmluva a čtvrtá kapitola). Podle Lemarchanda je koncept klientelismu vytvořený

⁵⁵⁵ DARDÉ, C. *La aceptación del adversario*, s. 93-94.

⁵⁵⁶ DARDÉ, C. *Vida política y elecciones*, s. 199-200.

„v konzervativní oblasti strukturální antropologie s sebou přináší stigma svého původu (...): jeho silný konzervativní sklon, [je] reminiscencí sociálních organicistických konceptů. Vize společnosti, která přináší vysoce kohezivní a integrující systém, v němž existuje relativně harmonická vzájemná závislost mezi částmi, jež jej konstruuje.“⁵⁵⁷ Druhý bod představuje Dardého reakci „na optimistickou představu“ klientských vztahů jako extrémní protipól marxistického proudu ekonomické tradice.

Dardého konstatování vyplývající z historiografického exkurzu, podle něhož obě již tolikrát zmiňované interpretace kasikismu vychází buď z existence klientských, nebo třídních vztahů, které mohou existovat pouze odděleně a nikdy spolu, není nahodilé a má své opodstatnění, sledujeme-li výpovědi jednotlivých autorů. Podobně není neoprávněné Dardého přesvědčení, že existence jednoho typu vztahů nemusí ten druhý automaticky vylučovat, což právě činí zastánci politické či ekonomické interpretace kasikismu. Tento Dardého názor však platí jen tehdy, nebereme-li v potaz poslední vědeckou produkci. Jinými slovy Dardého rozbor ve skutečnosti neplatí pro současné přístupy, formované v *nové politické historii* a *sociální agrární historii* (viz podkapitola 7.2). Navzdory očekávaní, jež vyplývá z Dardého kritiky, *sociální agrární historie* navazující na ekonomickou interpretaci kasikismu k popisu společenských poměrů restaurace využívá teorie klientelismu.

Není snadné zodpověst otázku položenou na začátku této podkapitoly, zda buď badatelé kasikismu (rovněž jako někteří již v předmluvě uvedení antropologové) negovali existenci klientelismu, anebo spíše přistupovali k relaci patron – klient jako k období vykořisťování a jiné formě politické dominance, aniž by popírali existenci klientských vztahů. Předně, je třeba říci, že všichni zde zmínění historiografové kasikismu⁵⁵⁸ a někteří další autoři⁵⁵⁹ píšou o marxistickém proudu jako o ekonomické interpretaci restauračního klientelismu.

Problém kasikismu v době prvních marxistických průkopníků ekonomické interpretace ještě nestál v centru analýzy restaurované bourbonské monarchie a byl spíše překryt výzkumem elit restaurace (Tuñón de Laraův *mocenský blok*). Přesto se i v marxistické koncepci kasikismu, ve studiích Tuñóna de Lara či Ramose Oliveiry, objevuje výraz klientela, byť frekvence výskytu daného pojmu v pracích obou autorů je takřka zanedbatelná. Také jeho sémantický význam se zúžil, rozhodně jej nelze srovnávat s dobovým slovníkem restauračních kritiků. V regeneracionistickém pojetí má klientela širší význam, což je patrné zejména z rozboru Macías Picaveovy knihy *El problema nacional* (viz oddíl 8.5.1). Tuñón de Lara a Ramos Oliveira vztah mezi patrony a klienty nevnímají z hlediska reciprocity, ale z pozice nadřazenosti a podřízenosti, přičemž klienti jsou osoby závislé v jejich rétorice

⁵⁵⁷ LEMARCHAND, René. Comparative Political Clientelism: Structure, Process and Optic. In EISENSTADT, Shmuel Noah – LEMARCHAND, René (eds.). *Political Clientelism, Patronage and Development*. Londýn, 1983. Citováno podle: DARDÉ, C. Vida política y elecciones, s. 201.

⁵⁵⁸ MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo español, s. 14. CRUZ ARTACHO, S. Clientes, clientelas y políticas en la España, s. 111. GARRIDO MARTÍN, A. Historiografía sobre el caciquismo, s. 1350. YANINI MONTES, A. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española, s. 109.

⁵⁵⁹ Například Dardé zmiňuje Herra: „(...) podle Herra se jednalo, především, o formu dominance třídy, typ vztahu vytvořeného tradičními ekonomicky mocnými elitami, za účelem udržení svého privilegovaného postavení.“ Více ve: DARDÉ, C. *La aceptación del adversario*, s. 92-93.

utiskované nebo zneužívané oligarchií a kasiky. Navíc Ramos Oliveira používá výraz klientela pro společnost druhé španělské republiky, přičemž jej aplikuje pouze na osoby vázané k aristokracii či oligarchii, aniž by explicitně hovořil o jejich vztahu ke kasikismu či kasikům.⁵⁶⁰

Je nepopiratelné, že Tuñón de Lara a Ramos Oliveira, první průkopníci kasikismu, ve svých marxistických analýzách užívali, byť sporadicky, termínu patron – klient, případně klientela. Domnívám se, že je nutné ptát se a odlišit, kdy marxističtí autoři publikovali své práce, zda již byla v dané době teorie klientelismu plně etablovaná, případně se teprve formovala, anebo ještě vůbec neexistovala. V případě Ramose Oliveiry, píšícího před formulováním teorie klientelismu, je totiž ona Dardého kritika *ekonomické dominance vylučující formu vztahu patron – klient* neoprávněná, tudíž ji lze právem označit za anachronismus. Jiná situace nastává při posuzování třídních nebo klientských vztahů tehdy, kdy již byla vytvořena teorie klientelismu. Do této kategorie spadají práce Richarda Herra či Alfonse Ortího publikované v sedmdesátých letech. Herr na rozdíl od Tuñóna de Lary či Oliveiry nepoužívá termínů patron, klient nebo klientela; výslovně odmítá jakékoliv spojení kasikismu s patronáží (viz citace 546). Lze konstatovat, že Dardého kritika výlučné projekce třídních vztahů na problematiku kasikismu platí pouze v případě Alfonse Ortího.

Jak shrnuje Yanini Montesová, zastánci ekonomické interpretace kasikismu, zejména pak marxisté, se zaměřili na studium buržoazní revoluce, na přechod feudalismu ke kapitalismu. Vztahy vzešlé z patronáže první poloviny 19. století marxisté definovali jako nespravedlivé a vnucené, považovali je za nástroj utlačování. Jak uvádí Yanini Montesová: „*Jakmile byla v druhé polovině devatenáctého století završena buržoazní revoluce a opuštěny vztahy feudální produkce, byli kasikové obviněni, že jsou pokračovatelé sociálních vztahů podřízenosti vnucované venkovu,*“ že jsou vykonavatelé vztahů „*typických pro Starý režim.*“ Jak tatáž autorka dodává, Ortí je příkladem tohoto ideového proudu.⁵⁶¹ Tento názor v kontextu jiných obdobných tvrzení přinejmenším potvrzuje existenci marxistické interpretace kasikismu, byť ale nemůže sloužit jako uspokojivá odpověď, zda marxističtí historici vylučují vztah patron – klient v rámci třídní relace.

Navzdory předešlým Dardého poznámkám, problematika projekce klientských a třídních vztahů na téma kasikismu a jejich vzájemného poměru, domnívám se, doposud čeká na důkladnější analýzu.

⁵⁶⁰ „*Skupina španělských klientů, kterou si oligarchie předcházela, byla zároveň touto třídou [oligarchií] politicky chráněná a placená, častěji než státními zdroji, aniž by vzbudila podezření, pod pláštěm radikální a legitimní spontaneity provokovaného obyvatelstva způsobovala výtržnosti, povstání a potyčky, jež by plutokracie nemohla přímo vyprovokovat. Používaje anarchisty, držela aristokracie ve svých rukou nitky kontrarevoluce sbíhající se v ulicích, ve skutečnosti oligarchie kontrolovala celé anti-republikánské hnutí; toho čeho by sama proti republice nedosáhla, udělali za ni její klienti.*“ Viz: RAMOS OLIVEIRA, Antonio. *Politics, Economics and Men of Modern Spain, 1808 – 1946*. London: Victor Gollancz Ltd, 1946, s. 299-300.

⁵⁶¹ YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 109.

11. Kasikismus: zmařená modernizace nebo „jiná cesta“ k modernitě?

Poslední bod analýzy restauračního klientelismu představuje vztah kasikismu a modernity. Ne náhodou jsem otázku modernity umístil na samý závěr práce: k problematice modernity se sbíhají již v předešlých kapitolách diskutovaná témata jako povaha restauračního režimu, způsob výstavby moci či struktura a úloha elit. Modernita všechny tyto stěžejní body zastřešuje. Zajímá mě, kdy a jak historikové restauračního klientelismu přestali považovat kasikismus za příčinu neúspěšné modernizace, proces, který nevyústil ve společenskou a politickou modernitu, aby jej naopak začali vnímat jako jinou cestu k modernitě.

Ještě na konci šedesátých let Pino Artacho, autor, který nebývá řazen ani k ekonomické, ani k politické interpretaci kasikismu, jehož názory jsou však z pohledu příslušníků poslední generace historiků restauračního klientelismu velmi moderní a aktuální, označuje kasikismus, za „*relativně užitečný, přechodný prostředek (expediente)*.“ Navzdory předešlému tvrzení, jej však považuje za „*zpoomalující činitel racionalizace a modernizace sociálního a politického života Španělska*.“⁵⁶²

V souvislosti s výzkumem elit poslední generace historiků kasikismu poukazuje na to, že není možné chápat fenomén klientelismu jako obranu starých mocenských struktur, jež brání zachování tradičního společenského řádu, tzv. Starého režimu, a tím nástupu modernizace. Jak píše Moreno Luzón, „*aristokracie starého charakteru tvořila zanedbatelnou část mezi elitami, proto je těžké udržet představu, že mocní restaurace ztělesňovali přetrvávání Starého režimu*.“⁵⁶³ Navíc, pokud by kasikismus byl rysem zaostalosti, pak by znamenalo upřít buržoazii označení nositele modernizace, neboť podle zastánců *nové politické historie* se i mezi příslušníky středních vrstev objevovali lidé, kteří využívali systému klientelismu. Jinými slovy, nelze *jen* původní elity Starého režimu, které se v boji proti buržoazii, brání politické modernizaci, tak jak si například představoval Richard Herr (viz podkapitola 9.3), spojovat s kasikismem či klientskými praktikami. Střední vrstvy taktéž neváhaly používat systému vztahů osobní závislosti. Nové politické síly, svým sociálním postavením příslušející k buržoazii, republikáni a členové radikální strany, praktikovali kombinaci nové „čisté“ politiky s klientskou politikou. Onu první „tradiční“ politiku uskutečňovali ve městech, druhou „moderní“ v rurálních oblastech.⁵⁶⁴ Tentýž názor,

⁵⁶² PINO ARTACHO, J. El caciquismo, problema social, s. 203.

„*To špatné na kasikismu je, jak říká José Luis L. Aranguren, že 'se institucionalizoval a přetrval, přeměnil ve stálou a neměnnou frašku celou politiku restaurace.'* To co mělo být provizorní vsuvkou (parentesis), která by umožnila realizaci okamžité politické akce naléhavě směřující k tomu, aby si Španělé osvojili občanskou kulturu, se proměnilo v brzdu rozvoje politického jednání [jinak běžně] vedoucí k masivnímu vzdělávání (...)“ (tamtéž, 203)

Citace z Arangurena: ARANGUREN, José Luis. *Moral y sociedad*. Madrid: Edicasa, 1965, s. 170.

⁵⁶³ MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo espanhol, s. 19.

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 22.

využívání systému kasikismu antirestauračními stranami, zastává nejen poslední generace historiků kasikimu, ale už i příslušníci politické interpretace.⁵⁶⁵

Jestliže dobová restaurační kritika spolu s ekonomickou interpretací kasikismu chápe společnost éry restaurace, zejména pak elity, které ji utvářejí, za antiliberální a antimodernizační, pak poslední generace historiků je přesvědčena o pravém opaku. Fenomén kasikismu, jenž byl v minulosti vnímán jako stigma, začal být označován za funkční systém. Kasikismus, slovy Cruz Artacha, „*se nám dříve zdál jako překážka modernizace, teď [jej] vnímáme jako cestu, byť pomalou a nedokonalou, [nicméně směřující] k jejímu dosažení [k dosažení modernity]*“.⁵⁶⁶ Obdobný názor zastává i jiná historiografka, zde již mnohokrát uváděná, Yanini Montesová, podle níž, je kasikismus sociopolitický fenomén sloužící k přechodu mezi Starým režimem a moderním státem.⁵⁶⁷ Oligarchie a kasikismus fungovaly jako nástroj klientských vztahů, „*kteřé v 19. století umožnily centralizaci liberálního státu se zastupitelským systémem. Nejedná se o výjimečný proces [uskutečněný] ve Španělsku, nýbrž o proces běžný a vlastní novověkým dějinám a západnímu liberalismu.*“⁵⁶⁸

V souvislosti s modernizací je třeba se ještě vrátit k otázce domnělé španělské „předurčenosti“ ke kasikismu, jako osobitému národnímu fenoménu, v žádném jiném prostoru a čase neopakovaném a neopakovatelném. Již na konci šedesátých let, Pino Artacho,⁵⁶⁹ zpochybnil představu kasikismu jako biologického rysu (*una herencia biológica*), obsaženém v genetickém uspořádání Španělů. Pino Artachův postoj ke kasikismu jako k sociálnímu a kulturnímu jevu všešlému z určitého vzdělávacího procesu předjímá a zároveň shrnuje veškeré další poznatky učiněné pozdějšími historickými studii. Pino Artachovo odmítnutí „biologického původu kasikismu“ zcela jasně znamená kritiku regeneracionistického myšlení; v tomto směru pak na téhož autora navázali zastánci politické interpretace kasikismu, počínaje Romero Maurou⁵⁷⁰ či Javierem Tusellem.⁵⁷¹ Kasikismus není výjimečný a nemůže být přisuzován *jen* Španělům – názor, k němuž mimo jiné došli Tusell a Pro Ruiz, každý však z jiných východisek a prostřednictvím odlišných důkazů. Zatímco Tusellovo zdůvodnění vyplývá ze studia volebního procesu a korupčních praktik,⁵⁷² Pro Ruizova argumentace se opírá o teorii klientelismu.⁵⁷³ Výsledek výzkumu obou autorů je však totožný: prostřednictvím komparace dokazují stejné politické „chování“ a obdobnou sociální interakci

⁵⁶⁵ Patří k nim například Varela Ortega. „*Nicméně antidynastické síly nedokázaly nalézt dostatečně vhodnou politickou strategii, jež by jim umožnila politickou mobilizaci [voličů]. S konečnou platostí, si také republikáni osvojili stejný typ politiky, [taktéž] využívali kasikiálních nástrojů, z nichž těžili jejich monarchističtí nepřátelé.*“ Více ve: VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 460.

⁵⁶⁶ CRUZ ARTACHO, S. *Clientes, clientelas y políticas en la España*, s. 109.

Kasikismus přestal být považován za pozůstatek čehosi tradičního, namísto toho začal být označován za přechodovou fázi politického liberalismu, který vyústil v demokracii. (tamtéž, s. 109)

Cruz Artacho vychází z článku Teresy Carnero Arbatové. Více ve: CARNERO ARBAT, Teresa. *Política sin democracia en España (1874 – 1923)*, *Revista de Occidente*, 1988, núm. 83, s. 43-58.

⁵⁶⁷ YANINI MONTES, A. *Oligarquía y caciquismo en la historiografía española*, s. 88.

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 121.

⁵⁶⁹ PINO ARTACHO, J. *El caciquismo, problema social*, s. 189.

⁵⁷⁰ Romero Maura odmítá považovat tradiční mentalitu, úctu a patriarchismus za původ kasikismu. Více ve: ROMERO MAURA, J. *El caciquismo: tentativa de conceptualización*, s. 22, 23.

⁵⁷¹ TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 506.

⁵⁷² Tamtéž, s. 506-518.

⁵⁷³ PRO RUIZ, J. *La política en tiempos de Desastre*, s. 193-195.

obyvtalestva restauračního Španělska a dalších států téhož období, jakými byla Třetí francouzská republika, viktoriánská Británie, Itálie za Giolittiho éry, monarchistické Portugalsko, či dokonce (v případě Tusella) Spojené státy americké na počátku 20. století.

Pokusíme-li se zodpovědět otázku položenou na začátku této kapitoly, pak opuštění představy kasikismu jako zmařené modernizace, a naopak počátek přijímání restauračního klientelismu jako „jiné cesty“ k modernitě, nastal s příchodem politické interpretace kasikismu. Důvodem, proč se tomu tak děje, nutno přisuzovat zjištění o totožném politickém, případně klientském chování v jiných evropských zemích téhož období. Spojení modernizace/modernity na straně jedné a kasikismu na straně druhé pak již běžně zastávají i příslušníci poslední generace historiků kasikismu. Z pohledu historické vědy to byli nakonec opět obháječi politické interpretace, kteří jako první odmítli rasové, psychopatologické, geografické a jiné představy, na základě nichž měl být kasikismus Španělům předurčen. Jinými slovy, kasikismus, respektive klientské vztahy, v současném historicko-vědním diskurzu nejsou považovány za fenomén veskrze typický jen pro španělskou společnost éry restaurace, podobně jako se kasikismus (nebo klientské vztahy) nestaly překážkou pro naplnění modernity.

12. Analýza dobových textů

V této kapitole předkládám tři dobové texty, v nichž jsou zaznamenány názory pisatelů komentujících fenomén kasikismu. První dva texty byly sepsány v době restaurace a třetí pochází z období vlády Isabely II. Cílem této kapitoly je tyto prameny analyzovat; k rozboru využívám v této práci uváděné poznatky a přístupy získané z historiografie kasikismu a teorie klientelismu. Vzhledem k tomu, že zdrojový text obsahuje kurzívu, ponechávám přepis ve standardní úpravě.

Důvody prostřednictvím nichž informuji, že nemohu informovat⁵⁷⁴

(anonym)

Přátelé a pánové moji: tímto vám pro Vaši informovanost předkládám následující zprávu.

Je tomu přibližně rok, co v tomto jižním regionu byla založena jistá hydraulicko-důlní Společnost,⁵⁷⁵ dnes v období usilovných prací a montáží, Společnost, v jejíž správní radě zasedám.

Jakmile byla zbudována, věnovala se veškerá obezřetnost tomu, aby byla zbavena podezření politické zakázky, a to tím, že byla zvolena Správní Rada složená z hlavních akcionářů a obsazena různými politickými i nepolitickými přáteli kasika, [z jejichž přízně] se těšíme prospěchu.

Vše bylo v pořádku. Zdálo se, že máme povolení, [požíváme] vlídnosti, dokonce [že se nám dostává] potěšení [ze strany] Pána (*Señor*);⁵⁷⁶ avšak nevíme, zda [se tak dělo] díky osobnímu politickému postoji nějakého radního. Ať tak či onak, soukolí se začalo zadržávat.

Zrodila se atmosféra nepřátelství, více méně utajovaná, která se brzy projevila v jednáních plných prodlev, obstrukcí a překážek ukládaných oficiálními místy a to do té míry, že rada společnosti začala být znepokojena. Proto se jednoho dne sešla, aby pro tuto situaci hledala praktické řešení.

Jistý radní navrhoval otevřeně vstoupit do stavu nepřátelství (*guerra*). Mám zcela osobní plán, řekl, toho dne, kdy kasika budu naplno cítit jako jed, jej popadnu jako havěť a uprostřed ulice, za bílého dne mu ukáži sílu, kterou dodává mým svalům zlost, rozhořčení, opovržení a znechucení, [neboť] on znevážil tvář města; s pevnou vírou, že se mi ani mým záležitostí [opět] nepřiplete do cesty; že vznešení vylezou ze svých děr, aby mi zatleskali, a že všichni ti úslužní plebejci nebudou [tomuto mému jednání] příliš odporovat.

⁵⁷⁴ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, s. 406-407.

⁵⁷⁵ V překladu zachovávám majuskule a minuskule, tak jak byly užity v originálu. Proto je i překlad slova *kasik* psán, dle původního znění, jednou s malým a jindy s velkým počátečním písmenem.

⁵⁷⁶ S největší pravděpodobností je jím míněn konkrétní *kasik*, jehož autor článku uctivě nazývá jako *Pán (Señor)*.

Ostatní radní se vyjádřili ve prospěch politiky přizpůsobení a klidu; a prezident, muž nejobezpečnějšího chování došel k následujícímu závěru: „Naše Společnost není stvořena pro politický boj, ani nemůžeme v současné době zaslat Kongresu vyslance, který by nás bránil před křivdami těch, vůči nimž jsou psané zákony bezpředmětné. Mrzutý úšklebek Pána (*Señor*) bude postačovat, aby například devadesát ze sta vlastníků uzavřelo svá pole našim krokům a [zamezilo] podpory našim leteckým přepravním linkám. Jeho [kasikovo] doporučení nám otevírá jednotlivé pozemky a [umožňuje získat] radniční povolení. Jedná se o otázku praktického života. Co dělat? Žít v míru a podřízení kasika, nárokovat si jeho přátelství, žádat jeho ochranu, atd.“

Takto se [prezident] rozhodl, ale radní, onen stoupenec boje, odvětil: „Pánové, Společnost se v tomto okamžiku vyslovila jako žena a všeobecně se ví, co se dříve či později stane ženám díky zákonu přírody.“ A jelikož v témže momentě vyslovil svůj záměr již déle v Radě nesetrvávat, prezidenta, muže zralého věku a obdařeného mnoha zkušenostmi, napadla šťastná myšlenka, když navrhnul, aby vstoupil do Rady akcionář s německou státní příslušností jako účinná pojistka proti křivdám širokého dosahu.

Tak jsme se také nakonec usnesli; Společnost přináležející industriálnímu světu s kapitálem jednoho a půl milionu peset, jež přináší zlepšení regionu a program rozvoje, jež spočívá ve dříve ignorované těžbě podzemního bohatství a v uváženém přerozdělení nadbytečné energie sousedním a tranzitním obcím. Naše Společnost díky levné energii umožní zemi zříditi průmysl a [zajistit] výrobu z jejich přírodních produktů; společnost jako taková, říkám, chce-li žít úspěšný život, zde tak jako jinde ve Španělsku, a nechce-li žít pod záštitou cizí vlajky, musí si začít získávat přízeň *Jeho Výsosti Kasika*.

Nyní, řekněte, zda je nějaká možnost, abychom se my, Španělé, emancipovali a stali se Evropany jinou cestou, nežli skrze cizí kolonizaci.

«.....»

Duben 1901

Je patrné, že autor tohoto článku zvolil anonymní formu, aby nekompromitoval či jinak nepoškodil uvedený podnik. Firma, její jednání, tak jako jednání kasika a z něho vyplývající důsledky nejsou v tomto případě známy. V textu zachycený poměr mezi kasikem a lidmi z oné Společnosti vystihuje ambivalentní variantu klientských vztahů: kasikova počáteční protekce se proměňuje v nezájem a hněv, vděčnost klientů v obavy a strach, nebo případně v odpor a zlost. Není to jen ambivalence mezi kasikem/patronem a jeho klienty, ale i mezi klienty samými, což reprezentuje reakce „bojovného“ radního ostře kontrastující s opatrností prezidenta Společnosti a rezignovaností pisatele zprávy. Autor anonymu spojuje proměnu kasikova jednání s politickými motivy, ale skutečný důvod kasikova nepřátelského přístupu k firmě nezná. Je však třeba mít na paměti, že se jedná o názor klienta, kasikův pohled na danou situaci nemáme.

Kromě problematiky kasikismu lze z textu snadno vyčíst další témata k úvaze, která ostatně, přinejmenším podle pisatele zprávy, jsou s kasikismem spjatá; jedná se o modernizaci a evropanství ve vztahu k národní suverenitě. Jakoby v očích autora anonymu otázka přiblížení se Evropě – „evropeizace“ Španělska – spočívající v modernizaci, byla cestou nevyhnutelné volby mezi kasikismem a kolonialismem. Pro srovnání, takový názor na „evropeizaci“ Španělska stojí v naprostém kontrastu s představami Unamuna či Ortegy y Gassetta (viz podkapitola 8.3).

Kasikismus⁵⁷⁷

Kasikismus je pro parlamentní život tím, čím révokaz pro vinnou révu. Rodí se chudý a stává se bohatý; roste ve stínu radnice [aby se] veřejné prostředky (*bienes comunes*) staly zdrojem jeho štěstěny. Začal slouže mocným byv komplicem smělých. Je s bohatým a s tím, jenž vládne měkce jako vosk a s chudým a tvrdě padlým jako železo. Jeho diplomacií je vrozená inteligence, byť postrádá vzdělání; úřední spisy jeho zbraní, melouchy jeho životem. S progresisty (*progresistas*) ztratil pozemky, s umírněnými (*moderados*) se jich opět zmocnil. Byl revolucionářem v září 68, poté se stal republikánem [aby se] zcela lehce [přeorientoval] z kantonisty na alfonsistu. Účastní se mnohých mocenských jednání a rozepří, aniž by se přiklonil na stranu jedněch či druhých, vždy však pomáhá svému pánovi.

Také tento dobový popis kasikismu, domnívám se, dává za pravdu ekonomické interpretaci. Kasik nemusí nezbytně pocházet z majetných kruhů, jeho moc spočívá v úloze zprostředkovatele. Oprávněnost názorů poslední generace historiků kasikismu, která klientský systém, a tedy i kasikismus, připisuje nejen ěre restaurace, ale i dalším obdobím (viz podkapitola 3.1), potvrzuje autorovo ztotožnění kasika s příslušníky různých politických proudů, jež předcházely politickému uspořádání restaurace. Kasik byl podporovatelem nejen alfonsistů (stoupenec bourbonské monarchie), ale i republikánů nebo federalistů či dokonce politických hnutí v období vlády Isabely II.: progresistů (*progresistas*) a umírněných (*moderados*).

Kasik⁵⁷⁸

Kasik. Otec strážce (*guardián*) politického konventu každé obce; a i kdyby [obce] překročily [hranici] sta obyvatel, je třeba [v každé z nich] přinejmenším tří konventů, z čehož vyplývá, že [na tyto tři konventy] vychází tři kasikové nebo strážci. Avšak ten, který skutečně

⁵⁷⁷ La Crónica (Badajoz), 14 de mayo de 1884. In Bohoyos, F. *Situación socioeconómica y condiciones de vida en la provincia de Badajoz (1880-1902)*. Badajoz: Universitas Edit., 1984.

⁵⁷⁸ RICO Y ARMAT, Juan. *Diccionario de los políticos*. Madrid, 1855, s. 108. Citováno podle: ESPADAS BURGOS, Manuel – URQUIJO GOITIA, José Ramón. *Historia de España. Guerra de la Independencia y época constitucional (1808-1898)*. Madrid: Gredos, 1990, s. 377-378.

zasluhuje tohoto titulu, je kasik ovládající [konzervativní nebo liberální] stranu; ostatní jsou pouze kasici *ad honorem*,⁵⁷⁹ čili kasici bez provozování [kasikismu].

Strážce [čili kasik] podle svého rozmaru rozhoduje o osudech komunity; vyrozumívá se přímo s hlavním otcem (*padre general*), hovorově [řečeno] s guvernérem, ve všem co se *provinčních* voleb týče, aby reprezentoval *Řád (Orden)* na [území dané] kapituly, [Řád], který se vykonává na soudním dvoře; rozděljuje podle svého rozmaru všechny úřady a nic se neuskuteční v komunitě, bez jeho schválení a bez spolehnutí se na jeho souhlas.

Pokud se rozděljuje mezi bratry nějaká almužna, [kasik] vždycky obdrží největší část a vždycky je to on, který nejméně platí, naopak pokud komunitě přispívá finančními prostředky na realizaci nějakého zbožného díla, [jde o přání] které si přeje *hlavní* otec.

V mládí *kasik* často bývá starostou nebo velícím důstojníkem. Jakmile je již starší, pohlíží na vrcholné funkce s nezájmem a na vykonávání [daného úřadu] jmenuje synovce nebo jinou osobu pokorného a poslušného charakteru, jež mu slouží jako nástroj [pro uskutečnění] všech jeho plánů a manévřů. Svého chráněnce si snaží udržet, aby si prostřednictvím něho ještě více upevnil moc.

Skutečný *kasik* je stálý poslanec, a nechce jím být v Kortesech, aby neztratil moc nad konventem a aby se nevystavil riziku, že by v jeho nepřítomnosti byl jmenován jiný strážce, jenž by na jeho úkor získal autoritu [v místním konventu].

Tento dobový popis kasika a jeho moci poukazuje na dvojí kasikovu roli: jednu vykonávanou na lokální a druhou na „národní“ úrovni. V prvním případě kasik zastupoval obec, v druhém reprezentoval stát. Zároveň informace z posledního odstavce dávají za pravdu příslušníkům poslední generace historiků kasikismu, když, jak píše pisatel, skutečná kasikova moc vycházela z autority a vlivu, jež udržoval na lokální úrovni, proto tuto lokální moc upřednostňoval před rolí svěřenou mu státem.

Za zmínku pak stojí silné rodinné a religiózní příměry: guvernérem coby *padre general*, lokální a provinční administrativa označovaná jako konvent či kapitula jen potvrzují interpretaci patronáže zastávanou Michaelem Kennym. Pro připomenutí, podle Kennyho byl chod španělské společnosti utvářen prostřednictvím malých komunit, v nichž jsou znovureprodukovány principy rodinných vztahů. Právě instituce patronáže a kmetrovství, obě utvářené religiózními představami a hodnotami (bůh jako nejvyšší patron) zajišťují převedení rodinných vazeb na komunitní úroveň, čímž jsou tyto principy zachovány i mimo prostředí rodiny (viz citace 389).

⁵⁷⁹ V překladu zachovávám kurzívu a velká písmena tak, jak jsou napsána v původním textu.

13. Závěr

Problém kasikismu, třebaže je nejvíce analyzován v „domácím“ španělském prostředí, nemůže být posuzován samostatně bez širších souvislostí obecného problému klientelismu. V pracích španělských historiků kasikismu a jiných sociálně-vědních badatelů je k nalezení celá řada citací a odkazů na zahraniční literaturu. Proto jsem věnoval první část diplomové práce teoretickým otázkám klientelismu, vždy však vázaných k problematice kasikismu. Jedním z vedlejších záměrů této práce byla otázka vlivu zahraničních studií spjatých s klientelismem nebo patronáží – jak stejný jev vztahů osobní závislosti pojmenovávají anglicky píšící autoři a antropologové. Navzdory mému očekávání, s vědomím antropologického původu teorie klientelismu, se neukázalo, že by v počátcích studia kasikismu španělští badatelé vycházeli z podnětů anglosaské antropologie. Antropologické studie o španělském prostředí (Corbin, Davis, Gilmore, Kenny, Pitt-Rivers), v nichž vztahy meziosobní závislosti napojené například na problematiku cti (*honour*) nebo důvěry (*trust*) neposkytly prvním španělským průkopníkům metodologický rámec. Práce a výsledky bádání britských sociálních či amerických kulturních antropologů našly odezvu především v dílech svých zahraničních kolegů – španělských antropologů (Jesús Contreras, González Alcantud). Teprve v pozdějších letech, v pracích poslední generace historiků kasikismu, jak u zastánců *nové politické historie*, tak *sociální agrární historie*, jsou antropologické a nově i politologické studie reflektovány (Eisenstadt a Roniger, Graziano, Landé, Lemarchand a Legg, aj.). Tuto skutečnost připisuji obecnému přijetí teorie klientelismu jako analytické kategorie, kterou historikové aplikují na problematiku kasikismu. Přestože se díla a klíčové myšlenky výše uvedených anglosaských antropologů staly součástí monografií a studií poslední generace historiků kasikismu, vyplňovaly spíše „jen“ prostor v poznámkových aparátech či rejstřících. Obdobné nebo totožné závěry učiněné jak antropology, tak historiky, jsou, domnívám se, nahodilým výsledkem, než znakem skutečného ovlivnění; k závěrům výzkumu docházeli příslušníci všech tří vědních disciplín odděleně.

Dopad zahraniční historické produkce na španělskou tvorbu je v porovnání s vnějším antropologickým a politologickým přínosem nesporně vyšší. Zahraniční impulzy výzkumu kasikismu lze v zásadě rozdělit do dvou kategorií, které jsou však vzájemně provázané. Na jedné straně šlo o zázemí, které badatelé kasikismu našli na zahraničních univerzitách ve Francii (Pau) a posléze ve Velké Británii (Oxford), na straně druhé o vědecké kapacity, jakými byli americký hispanista Richard Herr a jeho britský kolega Raymond Carr či francouzští badatelé Témime a Chastagnaret. V případě Herra a Carra je jejich význam o to větší, že jsou považováni za tvůrce a představitele dvou základních interpretací kasikismu. Zde mnohokrát citovaní španělští historikové Romero Maura a Varela Ortega jsou spojeni s britským vědeckým prostředím; oba byli Carrovými studenty a oba posléze působili na univerzitě v Oxfordu.

Naproti tomu, jak jsem ukázal ve druhé kapitole, kde jsem se věnoval diskutabilnímu vztahu politického klientelismu a korupce, současná španělská vědecká obec, zejména pak ta politologická, rozebírá případy, jako právě zmiňovaný *Plan de Empleo Rural*, na němž se

problematika klientelismu a korupce ideálně profiluje, v širší obecné perspektivě a využívá k tomu zahraničních teoretických analýz (Caciagli, Roniger, Weber-Pazmiño). Jakkoliv se představitelé dobové kritiky a historikové odlišují v posuzování kasikismu, názory všech diskutujících, a to od konce 19. století až po současnost, bez ohledu, zda se jedná o regeneracionisty či příslušníky Generace 98, zastánce ekonomické a politické interpretace nebo příslušníky *nové politické historie* a *sociální agrární historie*, ti všichni, nebojím se prohlásit, se shodují v jednom bodě: kasikismus je ilegální, kasikismus je formou korupce.⁵⁸⁰ Toto tvrzení, s ohledem na teoretickou část této práce, není diskutabilní, na rozdíl od polemiky, jež vyvolává zde rozebíraný *Plan de Empleo Rural*, někdy spojovaný s klientskými vztahy, někdy zároveň chápaný jako návrat (či pokračování) kasikismu.

Přestože cíl této práce spočíval, jak stojí v jejím názvu, v uskutečnění sondy do historiografie kasikismu, může se na první pohled zdát neadekvátní, že vedle očekávaného rozboru historiografické reflexe a zásadních myšlenek historiků zkoumajících restaurační klientelismu, jsem věnoval velkou část této práce analýze dobové kritiky kasikismu. Na základě důkladného rozboru dobové reflexe restauračních poměrů jsem chtěl ukázat, že etnogeografický a psychopatologický determinismus, jenž mnozí historikové a zvláště pak historiografové kasikismu přisuzují regeneracionistům, Generaci 98 a Generaci 14, je jen zčásti pravdivý a rozhodně jej nelze plošně vztahovat na všechny dobové kritiky, o čemž svědčí názory Ortegy y Gasset, Ramón y Cajala či Unamuna (viz podkapitola 8.3). Americký „bosismus“, konkrétně pak případ „*Tammany Hall*“, se stal argumentem pro odmítnutí představy vztahů osobní závislosti jako specifického španělského národního problému. Prostřednictvím „bosismu“ chtěli španělští historikové dokázat dobové kritice etnogeografický redukcionismus.⁵⁸¹ Přitom „*Tammany Hall*“ již Unamunovi (viz citace 411) posloužil k témuž tvrzení: podstata kasikismu není výlučně svázána se španělskou mentalitou.

Důraz, jaký jsem přikládal rozboru Costovy „*Oligarchie a kasikismu*“, vyplýval ze snahy naznačit spletitost pohledů, které daná problematika v myslích dobových kritiků vyvolávala. Pouze na první pohled úvahy respondentů *Atenea* včele s Costou opravňují k tvrzení, podle něhož dobová kritika odsuzovala kasikismus, postoj, jenž historikové připisují regeneracionistům, Generaci 98 a Generaci 14. Ve skutečnosti mnozí restaurační kritici naznačují či přímo hovoří o určité užitečnosti, které kasikismus španělské společnosti éry restaurace přináší. Navzdory tomu historikové a historiografové regeneracionistické myšlenky „*Oligarchie a kasikismu*“ redukují do jednostranného pohledu prosté negace kasikismu. Názory jednotlivých přispěvatelů jsou interpretovány příliš souhrnně, čímž vybízí k představě jakéhosi myšlenkově celistvého antikasikiálního diskurzu. Domnívám se, že už „*Oligarchie a kasikismus*“ jako pramen nabízí vše, co je v současné historické recepci uváděno, počínaje identitou kasika jako zprostředkovatele, konče praktičností kasikismu jako integrujícího

⁵⁸⁰ Namátkou uvádím tyto autory, zástupce jednotlivých období, ideových proudů a „škol“: COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, 1902, s. 25, 63. ALZOLA, Pablo de. *El problema cubano*, s. 234-235. ROMERO MAURA, J. *El caciquismo: tentativa de conceptualización*, s. 26. TUSELL, Javier. *La descomposición del sistema caciquil español (1902 – 1931)*. *Revista de Occidente*, 1973, vol. 127, s. 77. VARELA ORTEGA, J. *Los amigos políticos*, s. 10.

⁵⁸¹ Mezi nimi Tusell a Moreno Luzón. TUSELL, J. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*, s. 508-511. MORENO LUZÓN, J. *El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar*, s. 82.

systemu. Jeden z mála autorů, který již na konci šedesátých let upozornil na kladné hodnocení kasikismu učiněné samotnými respondenty *Atenea*, byl sociolog Pino Artacho.⁵⁸²

V předmluvě popsané dvojí odlišné hodnocení klientelismu, podle kterého, z hlediska vytváření demokracie, mají tyto mezilidské vztahy buď rozkladný, nebo naopak stmelující účinek, lze – jak ukázaly práce španělských historiků – aplikovat na problematiku společnosti restaurované bourbonské monarchie. Také španělští historikové se tázali, zda kasikismus je nebo není znakem Starého režimu či feudalismu, antimodernizačním mechanismem v restauračních podmínkách spojeným s útlakem a vládou menšiny nad většinou. Jinými slovy, je kasikismus, již označovaný za specifický projev klientských vztahů, chápán jako typ inkluзивní či exkluzivní sociální interakce? Otázka, která byla stěžejním badatelským záměrem této práce.

Mimo příslušníky ekonomické interpretace, ostatní badatelé problematiky restauračního klientelismu, a sice zastánci politické interpretace, *nové politické historie a sociální agrární historie* jsou přesvědčeni o inkluзивním charakteru kasikismu vytvářeného na bázi klientských sítí. Nepopíratelné manipulování voleb, jehož se restaurační politikové a kasikové dopouštěli, není současným měřítkem hodnocení významu kasikismu. Třebaže tyto vztahy osobní závislosti zamezily rozkvětu skutečné parlamentní demokracie, umožnily zpevňovat jiné sociální vazby prostřednictvím „*politiky daru*“, jak se výstižně vyjádřil García Schmidt.⁵⁸³ V této „*politice daru*“ je obsažen současný pohled na kasiky jako nikoliv uzurpátory či utlačovatele, ale zprostředkovatele mezi liberálním státem coby patronem pronikajícím na periferii a jeho občany – klienty – postrádající materiální prostředky a moderní kulturní kapitál. Současné názory lze shrnout do výroku Pina Artacha učiněného již „s předstihem“ na konci šedesátých let: kasikismus sehrál úlohu spojovatele dvou odlišných systémů, politického a sociálního.⁵⁸⁴ Znamenal jistotu zachování takového politického systému, jenž by jednak neohrožoval zájmy tradiční aristokracie a nastupující buržoazie a jednak uspokojoval masy lidí, které by jinak představovaly nástroj antirestauračních sil pro rozbití ustanoveného řádu.

Mohlo by se zdát, že s vydáním zmiňované komparativní monografie *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923)*, se téma kasikismu vyčerpalo. Není tomu tak. I nadále historikové kasikismu v některých ohledech považují problematiku restauračního klientelismu za neobjasněnou. S postupující znalostí kasikismu se před nimi vynořují nová témata, jež funkčnost těchto vztahů osobní závislosti ovlivňují a jež stále čekají na zodpovězení. Mezi ně patří například problematika městského veřejného života. Také

⁵⁸² Právě výroky Unamuna, Ramón y Cajala, Campo Grandeho, Rafaela Altamiry či Enrique Frery slouží Pino Artachovi k formulování teze o prospěšnosti kasikismu. Více ve: PINO ARTACHO, J. El caciquismo, problema social, s. 199-200.

⁵⁸³ GARCÍA SCHMIDT, A. *Die Politik der Gabe*. (název práce)

⁵⁸⁴ Kasikismus se objevil jako adoptivní systém: „Z něhož [pro restaurační společnost] vyplývaly dvě funkce: na jedné straně zamezil anarchismu a umožnil, aby daný politický systém mohl fungovat na úrovni prostého člověka (*elemento humano*), jehož rustikální charakter mu zamezil uskutečnit role, které samotný systém pro vlastní chod vyžadoval. Na druhé straně umožnil, aby byly uspokojeny individuální či třídní zájmy kasiků.“ Viz: PINO ARTACHO, J. El caciquismo, problema social, s. 197.

obrácení pozornosti ke kulturnímu rozměru kasikismu by prostřednictvím dobové literatury a folklóru mělo přispět k objasnění přetrvávání kasikismu.⁵⁸⁵

V předmulvě uvedená Blochova představa potřeby být někým chráněn, ale zároveň ochraňovat někoho jiného, uskutečňována dobrovolnou či, paradoxně, vnucenou cestou, plně vykresluje protikladnou kombinaci lidského chování. Tento nikoliv černobílý svět se taktéž promítá ve zde představených interpretacích kasikismu/klientelismu. Navzdory současnému trendu označovat tyto vztahy osobní závislosti za inkluzivní typ sociální interakce, bližší pravdě se mi zdá Frigolého úvaha (viz citace 190), podle níž se v konkrétních případech ochrana či útlak, zvýhodnění či diskriminace, udělení či odepření přízně prolínají. Jsou natolik provázané, že jejich posouzení je závislé na způsobu, jakým je konkrétní osoba zapojená do sociální interakce. Proto podpora nebo laskavost, kterou „mocný“ – ať už jej zveme patronem, kmotrem nebo mecenášem – poskytuje jedné osobě, z pohledu druhé osoby znamená nepřízeň, či dokonce újmu.

⁵⁸⁵ Takto podle Moreno Luzóna je třeba vysvětlit další elementy politické kultury, například rétoriku, která doprovázela kasikiální zvyky; kasikiální symboly a způsob s jejich nakládáním; užívání vlastního svérázného jazyka či rituálů během různých banketů či politických shromáždění. Více ve: MORENO LUZÓN, J. – BLANES, R. A historiografía sobre o caciquismo español, s. 26-27.

Literatura a prameny

I) Literatura

ÁLVAREZ JUNCO, José. Redes locales, lealtades tradicionales y nuevas identidades colectivas en la España del siglo XIX. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 71-94.

ÁLVAREZ REY, Leandro. La pervivencia del clientelismo político en la II República. Algunas sugerencias para su estudio. In ARCAS CUBERO, Fernando – GARCÍA MONTORO, Cristóbal (eds.). *Andalucía y España. Identidad y conflicto en la historia contemporánea*. Málaga: Servicio de Publicaciones de Unicaja, 2008, s. 249-260.

ALZOLA, Pablo de. *El problema cubano*. Bilbao: Andrés P. Cardenal, 1898.

ARANGUREN, José Luis. *Moral y sociedad*. Madrid: Edicasa, 1965.

AZAÑA, Manuel. Caciquismo y democracia. In *Obras completas*, vol. II, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.

AZCÁRATE, Gumersindo de. *El régimen parlamentario en la práctica*. Madrid: Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1931.

BLAU, Peter M. *Exchange and Power in Social Life*. 4th ed. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1986.

BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010.

BRENAN, Gerald. *El laberinto español: antecedentes sociales y políticos de la Guerra Civil*. Barcelona: BackList, 2009.

BRUNT, Peter Astbury. *Social Conflicts in the Roman Republic*. London: Chatto & Windus, 1971.

CARR, Raymond. *España 1808 – 1975*. Barcelona: Ariel, 2003.

CACIAGLI, Mario. *Clientelismo, corrupción y criminalidad organizada. Evidencias empíricas y propuestas teóricas a partir de los casos italianos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1996.

CARNERO ARBAT, Teresa. Política sin democracia en España, 1874 – 1923, *Revista de Occidente*, 1988, núm. 83.

CAZORLA PERÉZ, José. Del clientelismo tradicional al clientelismo de partido: evolución y características. *Working Paper*, 1992, núm. 55.

CAZORLA PERÉZ, José. El clientelismo de partido en España ante la opinión pública: El medio rural, la administración y las empresas, *Working Paper*, 1994, núm. 86.

CAZORLA PERÉZ, José. El clientelismo de partido en la España de hoy: una disfunción de la democracia. *Revista de estudios políticos*, 1995, núm. 87, s. 35-52.

CILLÁN APALATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa, 1900 – 1936*. San Sebastian: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1975.

CONTRERAS, Jesús. Estratificación social y relaciones de poder. Estudio introductorio. In PRAT, Joan (ed. et al). *Antropología de los pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, s. 499-519.

CORZO FERNÁNDEZ, Susana. El clientelismo político como intercambio. *Working Paper*, 2002, núm. 206, s. 3-66.

CORZO FERNÁNDEZ, Susana. *El clientelismo político. El plan de Empleo Rural en Andalucía: Un estudio de caso*. Granada: Editorial Universidad de Granada, 2002.

COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla. Memoria de sección y resumen*. Madrid: Los Hijos de M. G. Hernández, 1902.

COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo. Colectivismo agrario y otros escritos*. Madrid: Alianza, 1967.

COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: Urgencia y modo de cambiarla. Tomo II, Informes o testimonios*. Zaragoza: Guara Editorial, 1982.

CRUZ ARTACHO, Salvador. Estructura y conflicto social en el caciquismo clásico. Caciques y campesinos en el mundo rural Granadino (1890 – 1923). In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 191-213.

CRUZ ARTACHO, Salvador. Clientes, clientelas y políticas en la España de la Restauración (1875-1923). *Ayer*, 1999, núm. 36, s. 105-130.

CRUZ ARTACHO, Salvador. Clientelas y poder en la Alta Andalucía durante la crisis de la Restauración. *Hispania*, 1999, núm. 201, vol. 59, s. 59-74.

CURTO GRAU, Marta. *Electoral rewards to patronage politics: Evidence from rural unemployment subsidies in Spain*. Barcelona: Universitat de Barcelona & Institut d’Economia de Barcelona, 2012.

DANČÁK, Břetislav, ed. – HLOUŠEK, Vít, ed. – ŠIMÍČEK, Vojtěch, ed. *Korupce: projevy a potírání v České republice a Evropské unii*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006.

- DARDÉ, Carlos. Vida política y elecciones: Persistencias y cambios. Espacio, tiempo y forma. *Serie V, Historia contemporánea*, 1993, núm. 6, s. 187-206.
- DARDÉ, Carlos. El sistema político y las elecciones. In TUSELL, Javier – PORTERO, Florentino (Eds.). *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1998, s. 111-135.
- DARDÉ, Carlos. *La aceptación del adversario. Política y políticos de la Restauración, 1875-1900*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2003.
- DÍAZ MORLÁN, Pablo. Un ejemplo de clientelismo empresarial: la influencia política del industrial Horacio Echevarrieta. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 101-130.
- DURÁN, Alfonso. *Historia de caciques, bandos e ideologías en la Galicia no urbana (Rianxo, 1910 – 1914)*. Madrid: Siglo XXI, 1972.
- EISENSTADT, Shmuel Noah. *Power, Trust and Meaning: Essays in Sociological Theory and Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- EISENSTADT, Shmuel Noah – RONIGER, Luis. *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- ESPADAS BURGOS, Manuel – URQUIJO GOITIA, José Ramón. *Historia de España. Guerra de la Independencia y época constitucional (1808-1898)*. Madrid: Gredos, 1990.
- FRÍAS CORREDOR, Carmen – TRISÁN CASALS, Mirian. *El caciquismo altoaragonés durante la Restauración. Elecciones y comportamiento político en la provincia de Huesca (1875 – 1914)*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1987.
- FRÍČ, Pavol a kol. *Korupce na český způsob*. Vyd. 1. Praha: G plus G, 1999.
- FRIGOLÉ REIXACH, Joan. Caciquismo. In VALDÉS, Ramón (dir.). *Las razas humanas*. Barcelona: Ciesa, 1981.
- FOSTER, George M. The Dyadic Contract: a Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village. *American Anthropologist*, 1961, no. 63, s. 1173-1192.
- FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec*. 1. vyd. Praha: SOFIS, 1998.
- GARCÍA SCHMIDT, Armando. *Die Politik der Gabe. Handlungsmuster und Legitimationsstrategien der politischen Elite der frühen spanischen Restaurationszeit (1876 – 1902)*. Bielefeld, 2000.
- GARRIDO MARTÍN, Aurora. *Favor e indiferencia. Caciquismo y vida política en Cantabria (1902 – 1923)*. Oviedo: Pentalfa, 1988.

- GARRIDO MARTÍN, Aurora. Historiografía sobre el caciquismo: balance y perspectivas. *Hispania*, 1990, núm. 176, s. 1349-1360.
- GANIVET, Ángel. *Španělské ideárium*. Chomutov: Marek, 2007.
- GELLNER, Ernest. Patrons and clients. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977.
- GILMORE, David. *The People of the Plain. Class and Community in Lower Andalusia*. New York: Columbia University Press, 1980.
- GILMORE, David. Patronage and Class Conflict in Southern Spain. *Man*, 1977, no. 3/4, vol. 12, 446-458.
- GILSENAN, Michael. Against patron – client relations. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977.
- GONZÁLEZ ALCANTUD, José. El clientelismo social y político en las sociedades mediterráneas. In KOTTAK, Conrad P. (ed.). *Antropología cultural*. Madrid: McGraw-Hill, 1994, s. 269-275.
- GONZÁLEZ ALCANTUD, José. Jerarquía versus igualdad: El clientelismo político mediterráneo desde la antropología. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 21-42.
- GONZÁLEZ ALCANTUD, José. *El clientelismo político: perspectiva socioantropológica*. Barcelona: Anthropos, 1997.
- GONZÁLEZ ALCANTUD, José. *Antropología (y) política: Sobre la formación cultural del poder*. Barcelona: Anthropos, 1998.
- GRAZIANO, Luigi. A conceptual framework for the study of clientelism behavior. *European Journal of Political Research*, 1976, no 4, s. 149-174.
- GUNTHER, Richard. *The Dynamics of Electoral Competition in a modern Society: Models of Spanish Voting Behavior, 1979 and 1982*. Barcelona: ICPS, 1991.
- GUNTHER, Richard – SANI, Giacomo – SHABAD, Goldie. *Spain After Franco: The Making of a Competitive Party System*. Berkeley and London: U. de California Press, 1986.
- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe. Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern. In GÜNEŞ-AYATA, Ayşe – RONIGER, Luis. *Democracy, Clientelism and Civil Society*. London: Lynne Rienner Publishers, 1994, s. 19-28.
- HERR, Richard. *Spain*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1971.

- HERR, Richard. La élite terrateniente española en el siglo XIX. *Cuadernos de Investigación Histórica*, 1978, núm. 2, s. 591-615.
- HEYROVSKÝ, Leopold. *Instituce římského práva*. Praha: J. Otto, 1894.
- CHACÓN DELGADO, Pedro. *Historia y nación: Costa y el regeneracionismo en el fin de siglo*. Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria, 2013.
- CHMELÍK, Jan a kol. *Pozornost, úplatek a korupce*. Praha: Linde, 2003.
- ISERN, Damián. *Del desastre nacional y sus causas*. Madrid: Minuesa de los Ríos, 1899.
- JABLONSKI GARCÍA, Paulo. Clientelismo en democracia. Una propuesta para análisis de las relaciones clientelares a nivel local. *Periferia, Revista de tercera i investigació en antropologia*, 2005, núm. 2, s. 1-21.
- JEREZ, Miguel. El régimen de Franco: élite política central y redes clientelares (1938-1957). In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 275-290.
- JOVER ZAMORA, José. La época de la Restauración. Panorama político-social 1875-1902. In TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Historia de España*. Barcelona: Labor, 1981, s. 269-406.
- KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995.
- KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra, aneb, k čemu je modernitě dobrá tradice*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- KENNY, Michael. Patterns of Patronage in Spain. *Anthropological Quarterly*, 2000, vol. 33, núm. 1, s. 14-23.
- KETTERING, Sharon. The Historical Development of Political Clientelism. *The Journal of Interdisciplinary History*, 1988, no. 3, vol. 18, 419-447.
- LANDAU, Peter. *Jus Patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanoistik des 12. und 13. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau-Verlag, 1975.
- LANDÉ, Carl H. The dydic basis of clientelism. In SCHMIDT, Steffen W. (et al). *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism*. Berkeley: University of California Press, 1977, s. xiii-xxxvii.
- LEMARCHAND, René – LEGG, Keith. Political clientelism and development: A preliminary analysis. *Comparative Politics*, 1972, no. 2, vol. 4, s. 149-179.
- LI CAUSI, Luciano. Anthropology and Ideology: The Care of Patronage in Mediterranean Societies. *Critique of Anthropology*, 1975, no. 4-5, vol. 2, s. 90-109.
- LI CAUSI, Luciano. Antropologia e ideologia: note sul “patronage“ nelle società mediterranee. *Rassegna Italiana di Sociologia*, 1976, vol. 17, s. 119-131.

- MACÍAS PICAVEA, Ricardo. *El problema nacional*. Madrid: Instituto de estudios de administración local, 1979.
- MAĆZAK, Antoni. *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII W.* Warszawa: Semper, 1994.
- MÁIZ, Ramón. Estrategia e institución: El análisis de las dimensiones *macro* del clientelismo. In ROBLES EGEA, Antonio. (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 43-70.
- MÁIZ, Ramón. El clientelismo de partido y la corrupción política. In MONTABES PEREIRA, Juan (coord.). *Instituciones y procesos políticos: homenaje al José Cazorla*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 2005, s. 363-390.
- MALLADA, Lucas. *Los males de la patria y la futura revolución española*. Madrid: Tipografía de Manuel G. Hernández, 1890.
- MAREK, Pavel. *La embajada española en la corte imperial (1558-1641): Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*. 1ª ed. Praga: Karolinum, 2013.
- MARÍN, Manuel. El cacique protector. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*. 2000, núm. 36, s. 21-34.
- MARTÍN DE POZUELO, Eduardo, et. al. *Guía de la corrupción*. Barcelona: Plaza y Janés, 1994.
- MIR, Conxita. *Lleida (1890 – 1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicaciones de l'Abadía de Monserrat, 1985.
- MOLÍNS, Joaquín. *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona (1890 – 1923)*. Tarragona, 1985.
- MONGE DE LA FUENTE, Gregorio. Élite política y clientelismo durante el sexenio democrático (1868 – 1874). In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). El marco político y la génesis del caciquismo. In *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 133-168.
- MORENO LUZÓN, Javier – BLANES, Ruy. A historiografía sobre o caciquismo espanhol: balanço e novas perspectivas. *Análise Social*, 2006, núm. 178, vol. 41, s. 9-29.
- MORENO LUZÓN, Javier. Teoría del clientelismo y estudio de la política caciquil (1). *Revista de estudios políticos*, 1995, núm. 89, s. 191-224.
- MORENO LUZÓN, Javier. »El poder público hecho cisco«. Clientelismo e instituciones políticas en la España de la restauración. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). El marco político y la génesis del caciquismo. In *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 169-190.

- MORENO LUZÓN, Javier. Sobre críticas, conceptos y cambios. A vueltas con el caciquismo de la Restauración española (1875 – 1923). In ALVARADO, Javier. *Poder, economía, clientelismo*. Madrid: Marcial Pons, 1997, s. 282-300.
- MORENO LUZÓN, Javier. El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar. *Revista de Estudios Políticos*, 1999, núm. 105, s. 73-95.
- MORENO LUZÓN, Javier. El pleito de los montes. Caciquismo e industria en la sierra del Ducado. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*. 2000, núm. 36, s. 57-75.
- MOROTE, Luis. *La moral de la derrota*. Madrid: Establecimiento tipográfico de G. Juste, 1900.
- NASON, Marshall R. The Literary Evidence, Part II: The Caciques in Spanish Literature. In KERN, Robert (Hg.). *The Caciques. Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World*. Albuquerque: University New Mexico Press, 1973, s. 56-64.
- ORTEGA Y GASSET, José. Ideas políticas. In *Obras completas*. Vol. III, Madrid: Taurus, 2005.
- ORTEGA Y GASSET, José. La redención de las provincias. In *Obras completas*. Vol. IV, Madrid: Taurus, 2005.
- ORTEGA Y GASSET, José. Vieja y nueva política. In *Obras completas*. Vol. I, Madrid: Taurus, 2006.
- ORTÍ, Alfonso. Estudio introductorio. In COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla. Memoria de Sección y Resumen de la Información*. Madrid: Revista de Trabajo, 1975.
- ORTÍ, Alfonso. Fundación, límites de clase y crisis de hegemonía del Estado de la restauración: agonía del orden canovista y conflicto social. In: *Centenario de la „información de 1901“ del Ateneo de Madrid sobre „Oligarquía y Caciquismo“*. Ateneo de Madrid: Editorial Fundamentos, 2003.
- PARKIN, Frank. *Max Weber*. London: Routledge – Taylor & Francis Group, 2002.
- PEÑA, Guillermo de la. Poder local, poder regional: perspectivas socioantropológicas. In PADUA, Jorge y VANNEPH, Alain. *Poder local, poder regional*. Mexico, 1986, s. 27-56.
- PÉREZ PICAZO, María Teresa – LEMEUNIER, Guy. Formes du pouvoir local dans l'Espagne moderne et contemporaine: des bandos au caciquisme au royaume de Murcie (XVe – XIXe siècles). In MAĆZAK, Antoni. *Klientelsysteme in Europa der frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg, 1988, s. 315-342.
- PETRUSEK, Miloslav. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.

- PIATTONI, Simona. *Clientelism, Interests and Democratic Representation. The European Experience in Historical and Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- PINO ARTACHO, Juan. El caciquismo, problema social. In ARANGUREN, José. *Historia social de España: siglo XIX*. Madrid: Guadiana, 1972, s. 189-203.
- PITT-RIVERS, Julian. *The People of the Sierra*. New York: Criterion Books, 1954.
- POWELL, John D. Peasant Society and Clientelist Politics. *The American Political Science Review*, 1970, no. 2, vol. 64, s. 411-425.
- PRADA RODRÍGUEZ, Julio. Clientelismo y poder local en la Segunda República, *Hispania Nova*, 2013, núm. 11.
- PRO RUIZ, Juan. La política en tiempos de Desastre. In PAN-MONTOJO, Juan (coord.). *Más se perdió en Cuba, 1898 y la crisis de fin de siglo*. Madrid: Alianza Editorial, 2006.
- RAMOS OLIVEIRA, Antonio. *Politics, Economics and Men of Modern Spain, 1808 – 1946*. London: Victor Gollancz Ltd, 1946.
- RIQUER, Borja de. Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració. *L'Avenç*, 1985, núm. 85, s. 16-33.
- ROBLES EGEA, Antonio. Introducción. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 1-18.
- ROBLES EGEA, Antonio. Sistemas políticos, mutaciones y modelos de las relaciones de patronazgo y clientelismo en la España del siglo XX. In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 230-251.
- ROBLES EGEA, Antonio. El clientelismo político y la democracia en Andalucía. *Corts: Anuario de derecho parlamentario*, 2003, núm. 14, s. 223-239.
- ROBLES EGEA, Antonio. La democracia imposible. Sistemas clientelares y corrupción política. In GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Joaquín Costa y la modernización de España*. Madrid: Congreso de los diputados, 2011, s. 77-130.
- RODRÍGUEZ BARREIRA, Oscar – CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio. Hoy Azaña... mañana Franco. Una microhistoria del caciquismo en democracia y dictadura, Berja (Almería), 1931-1945, *Hispania*, 2008, núm. 229, s. 471-502.
- ROMERO, Carmelo. *Soria, 1860 – 1936 (Aspectos demográficos, socioeconómicos, culturales y políticos)*. Soria: Diputación de Soria, 1981.
- ROMERO MAURA, Joaquín. El caciquismo: tentativa de conceptualización. *Revista de Occidente*, 1973, vol. 127, s. 15-44.

- ROMERO MAURA, Joaquín. Caciquismo as a political system. In GELLNER, Ernest – WATERBURY, John (eds.). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977, s. 53-62.
- RONIGER, Luis. Political Clientelism, Democracy and Market Economy. *Comparative Politics*, 2004, no. 3, vol. 36, s. 353-375.
- SERRÁN PAGÁN, Ginés. La fábula de Alcalá y la realidad histórica de Grazalema: replanteamiento del primer estudio de Antropología Social en España. *Reis*, 1980, núm. 9, s. 81-115.
- SERRANO BLANCO, Laura. *El pensamiento social de Ricardo Macías Picavea*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1999.
- SIERRA, María. La Casa Ybarra: política de honor y política de interés. *Historia social. Clientelas, caciquismo y poder en la restauración*, 2000, núm. 36, s. 3-20.
- SCHRÖTER, Barbara. Clientelismo político: ¿existe el fantasma y cómo se viste? *Revista mexicana de sociología*, 2010, núm. 1, año 72, s. 142-175.
- SCHWERIN, Karl H. The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo. In KERN, Robert (Hg.). *The Caciques. Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World*. Albuquerque: University New Mexico Press, 1973, s. 5-17.
- SCOTT, James C. Corruption, Machine Politics, and Political Change. *The American Political Science Review*, 1969, no. 4, vol. 63, s. 1142-1158.
- SCOTT, James C. Patron – Client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political Science Review*, 1972, no. 1, vol. 66, s. 91-113.
- TÉMIME, Emile – CHASTAGNARET, Gérard. Contribution à l'étude des sources et des formes des pouvoirs locaux l'Espagne rurale contemporaine. Reflexions sur le caciquisme. *Cahiers de la Méditerranée, Actes des Journées d'Etudes Bandor*, 1978.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel. *La España del siglo XIX*. Vol. 2, Barcelona: Laia, 1960.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Historia y realidad del poder. El poder y las élites en el primer tercio de la España del siglo XX*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1967.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel. Los intelectuales y el caciquismo. In TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Medio siglo de cultura española (1885 – 1936)*. Madrid: Tecnos, 1977.
- TUSELL, Javier. La descomposición del sistema caciquil español (1902 – 1931). *Revista de Occidente*, 1973, vol. 127, s. 75-93.
- TUSELL, Javier. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890 – 1923)*. Barcelona: Planeta, 1976.

- UNAMUNO, Miguel de. La civilización es civismo. In *Obras completas*. Vol. III, Madrid: Afrodisio Aguado, 1960.
- VALDIVIESO, Tomás Giménez. *El atraso de España*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989.
- VARELA ORTEGA, José. Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista. *Revista de Occidente*, 1973, núm. 127, s. 45-74.
- VARELA ORTEGA, José. *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875 – 1900)*. Madrid: Alianza Editorial, 1977.
- VARELA ORTEGA, José (ed.). *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923)*. Madrid: Marcial Pons, 2001.
- VIVES RIERA, Antoni. *Carlismo y caciquismo: las subjetividades en la historia de España*. *Ayer*, 2011, núm. 83, s. 151-173.
- WOLF, Eric. *Parentesco, amizade e relações patrono – cliente em sociedades complexas*. Brasília: Universidade de Brasília, 1965.
- WEBER PAZMIÑO, Gioia. *Klientelismus. Annäherung an das Konzept*. Dissertation der Universität Zürich. Zürich: ADAG, 1991.
- WEINGROD, Alex. Patrons, Patronage, and Political Parties. *Comparative studies in Society and History*, 1968, no. 4, vol. 10, s. 377-400.
- WESTBROOK, Raymond. Patronage in the Ancient Near East. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2005, no. 2, vol. 4, s. 210-233.
- YANINI MONTES, Alicia. *El caciquisme*. Valencia: Institució Alfons el Magnànim, 1984.
- YANINI MONTES, Alicia. Oligarquía y caciquismo en la historiografía española desde Costa a nuestros días. In GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Joaquín Costa y la modernización de España*. Madrid: Congreso de los diputados, 2011, s. 77-130.
- ZAFRA, Manuel. El marco político y la génesis del caciquismo. In In ROBLES EGEA, Antonio (comp.). *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*. Madrid: Siglo XXI, 1996, s. 95-115.

II) Prameny, edice pramenů

FIGUEROA Y TORRES, Álvaro de. Biología de los partidos políticos. In *Obras Completas del Conde de Romanones*. Tomo II, Madrid, Plus-Ultra, 1949 (ed. or. 1892).

KOLUMBUS, Kryštof – CADDEO, Rinaldo (ed.). *Kolumbův lodní deník: dvě knihy velkých činů a velkého osudu: rekonstrukce a citace lodního deníku Kryštofa Kolumba z první oceánské plavby (1492-1493) a zprávy a listy Kolumba a jeho současníků o dalších třech cestách 1493-1496, 1498-1500 a 1502-1504 a o smutném konci objevitele*. Praha: Novina, 1942.

La Crónica (Badajoz), 14 de mayo de 1884. In Bohoyos, F. *Situación socioeconómica y condiciones de vida en la provincia de Badajoz (1880-1902)*. Badajoz: Universitas Edit., 1984.

RICO Y ARMAT, Juan. Diccionario de los políticos. Madrid, 1855.

Real Academia Española, Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes y otras cosas convenientes al uso de la lengua, vol. II. Real Academia Española, *Diccionario de la lengua castellana*, ediciones 1^a (1780) a 12^a (1884).

III) Internetové zdroje

GARCÍA MUÑOZ, César. *La enfermedad del clientelismo*. El País. [online] [cit. 26. 4. 2014] Dostupné z: <http://elpais.com/elpais/2013/02/27/opinion/1361989271_390184.html>.

CASAS SÁNCHEZ, José. Caciquismo del siglo XXI. Diario Córdoba. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <http://www.diariocordoba.com/noticias/opinion/caciquismo-siglo-xxi_773346.html>.

CASTRO LÓPEZ, José. Corrupción generalizada en España: un nuevo caciquismo sacude la política gallega. Mundiario. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <<http://www.mundiario.com/articulo/politica/corrupcion-generalizada-espana-nuevo-caciquismo-sacude-politica-gallega/20140219212434015347.html>>.

MONTAÑO, Baltasar. Nuevo caciquismo en Extremadura: Gallardo chantajea a Monago y a sus trabajadores. Vozpópuli. [online] [cit. 29. 11. 2014] Dostupné z: <<http://vozipopuli.com/economia-y-finanzas/32073-nuevo-caciquismo-en-extremadura-gallardo-chantajea-a-monago-y-a-sus-trabajadores>>.

<https://archive.org>

<http://clasehistorias1.blogspot.cz/2013/01/el-caciquismo.htm>

<http://dialnet.unirioja.es/>

<http://rae.es>

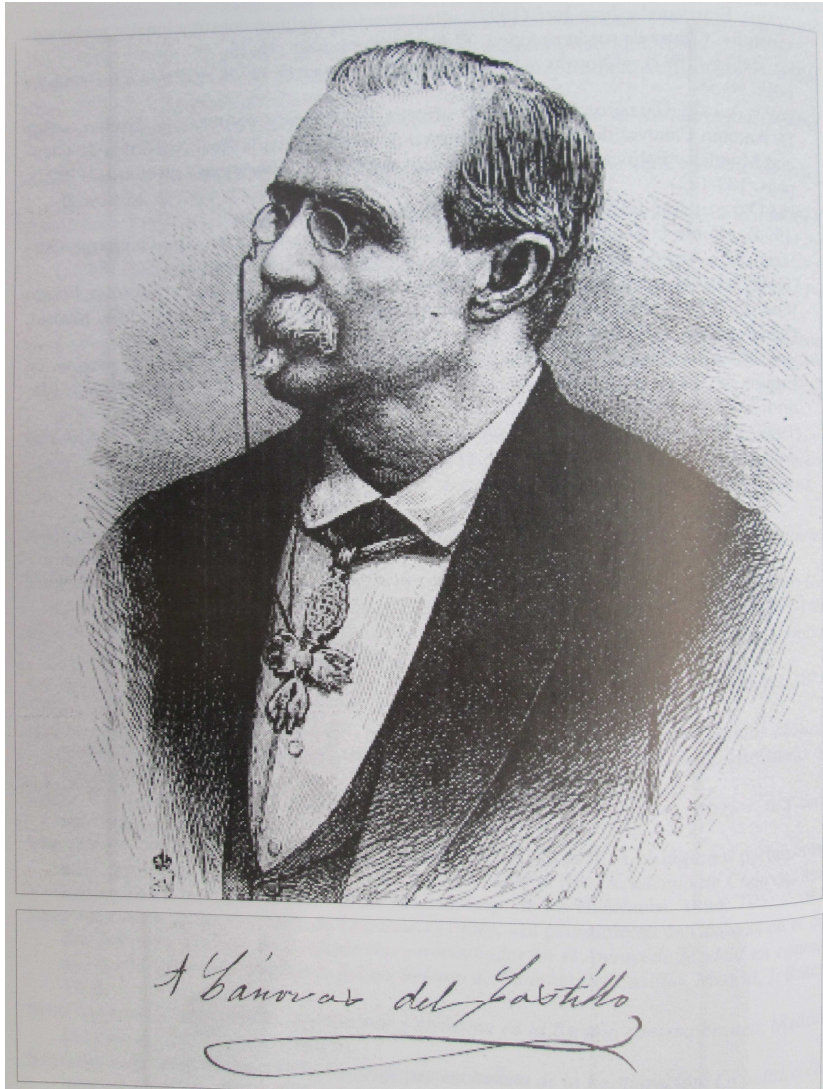
<http://rodriguezacevedo.wordpress.com/tag/caciquismo/>

<http://ssjc.ujc.cas.cz/>

http://www.iea.es/_fotos_jc/jc.php?foto=51

<http://www.jstor.org/>

Obrazové přílohy

Příloha č. 1: Antonio Cánovas del Castillo (1828 – 1897)

Tvůrce politického uspořádání restaurované bourbonské monarchie.

Zdroj: TUSELL, Javier – PORTERO, Florentino (eds.). *Antonio Cánovas y el sistema político de la Restauración*. Madrid: Congreso de los diputados, 1999.

Příloha č. 2: Joaquín Costa (1846 – 1911)

Španělský právník a ekonom. Nejvýznamnější představitel regeneracionistů.

Zdroj: GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Joaquín Costa y la modernización de España*. Madrid: Congreso de los diputados, 2011 (obálka).

Příloha č. 3: „Costovo dělostřelectvo“

Satirické ztvárnění Joaquína Costy, jehož „zbraněmi“ jsou eseje.

Text v dolní části obrázku obsahuje rčení, jehož doslovné znění vyjadřuje samotný motiv kresby. Význam tohoto přísloví je obsažen v jiném španělském rčení: *Zvony svolávají na roráty, ale samy tam nejdou.* Takový je i podle Moyi Costa: kritik, který, dojde-li k činům, zůstává v ústraní.

Satirický týdeník *Gedeon*, číslo 401, 30. červen 1903.

[http://es.wikipedia.org/wiki/Gedeón_\(revista\)#mediaviewer/File:Artiller% C3% ADa_de_Costa,_de_Moya.jpg](http://es.wikipedia.org/wiki/Gedeón_(revista)#mediaviewer/File:Artiller% C3% ADa_de_Costa,_de_Moya.jpg) [online] [cit. 9. 12. 2014]

Příloha č. 4: Kasikové vládoucí Španělsku v dobovém satirickém tisku

Almanach *Gedeonu* pro rok 1897 vydal „*Mapu kasikismu ve Španělsku*“ odpovídající satirickému charakteru stejnojmenného týdeníku. Španělsko je zde rozdělené do provincií, přičemž v obrysech každé z nich je vyobrazen kasik, pod jehož „kompetence“ daná provincie spadá.

Text, viz: SÁCHEZ, Isidro. *Las luces del 98. Sociedades eléctricas en España finisecular*. In GUEREÑA, Jean-Loius [et. al]. *Sociabilidad fin de siglo: Espacios asociativos en torno a 1898*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1999, s. 170 (poznámka 58).

„*Mapa kasikismu ve Španělsku*“ byla symbolicky umístěna na obálku prvního vydání Varela Ortegu editované knihy *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875 – 1923)*.

Zdroj: <http://clasehistorias1.blogspot.cz/2013/01/el-caciquismo.html> [online] [cit. 9. 12. 2014]

Příloha č. 5: Encasillado

Obecné povědomí o existenci masivních podvodů, jež zbavovaly platnosti voličovy vůle a systematicky poskytovaly vítězství vládní straně, vedlo ke vzniku neologismu *encasillado*. Jednalo se o svévolné přidělení mandátů vytvářené na ministerstvu vlády (*Ministerio de la Gobernación*). Tato Cillova karikatura znázorňuje liberálního ministra Trinitaria Capdepóna uskutečňujícího *encasillado* ve volbách z března 1898. (*Blanco y Negro*, 30. 1. 1898)

Citováno podle: PAN-MONTOJO, Juan. El atraso económico y la regeneración. In PAN-MONTOJO, Juan (coord.). *Más se perdió en Cuba, 1898 y la crisis de fin de siglo*. Madrid: Alianza Editorial, 2006, 320.

Příloha č. 6: Pucherazo

Pucherazo: „výroba“ volebních výsledků na ministerstvu vlády (*Ministerio de la Gobernación*) se vytvářela prostřednictvím civilních guvernérů (*gobernadores civiles*), zmocněnců pro volební manipulaci. Tato Xaudarova karikatura zobrazuje konzervativního ministra Eduarda Data diktujícího svým guvernérům poslední instrukce před volebním obdobím v dubnu 1899, prostřednictvím telegrafu, pro tyto účely běžně užívaného komunikačního prostředku: „[Klíčovým] není okamžik uskutečňování podvodů, nýbrž jejich výroby“. (Blanco y Negro, 15. 4. 1899)

Citováno podle: PAN-MONTOJO, Juan. El atraso económico y la regeneración. In PAN-MONTOJO, Juan (coord.). *Más se perdió en Cuba, 1898 y la crisis de fin de siglo*. Madrid: Alianza Editorial, 2006, 320.

—Habéis votado ya a los candidatos que os recomendé?

—Sí, padre; cuatro veces.

Příloha č. 7: Kněz jako kasik dohlížející na „řádný průběh“ voleb

„Už jste volili kandidáty, které jsem vám doporučil?“

„Ano, otče; čtyřikrát.“

Zdroj: <http://rodriguezacevedo.wordpress.com/tag/caciquismo/> [cit. 9. 12. 2014]

Příloha č. 8: Satirický komentář k podvodům spáchaných při volbách (*pucherazo*)

Text:

„Pane kasik, máme mnohem více hlasů, než je počet voličů!“

„Na tom spočívá velikost Španělska, zde volí dokonce i mrtví!“

Zdroj: <http://clasehistorias1.blogspot.cz/2013/01/el-caciquismo.html> [online] [cit. 9. 12. 2014]